

ХУУЛЬ ЗҮЙН ҮНДЭСНИЙ ХҮРЭЭЛЭН

ХУУЛЬ ЁС ДЭЭДЛЭХ ЁС

ХУУЛЬ ЗҮЙН ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭ, СУДАЛГАА, ОНОЛ,
ПРАКТИКИЙН СЭТГҮҮЛ

ЭНЭ ДУГААРТ:

Төрийн байгуулалтын хууль тогтоомж

АРДЧИЛСАН НИЙГЭМ, УЛС ТӨРИЙН ПЛЮРАЛИЗМ

(МУИС-ийн ХЭС-ийн Эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга, хууль зүйн ухааны доктор, дэд профессор Ш.ЦОГОТОО).....3-8

БИДНИЙ СОНГОХ, СОНГОДОХ ЭРХ

(ХҮҮТ-ийн Төрийн байгуулалтын хууль тогтоомжийн секторын эрхэлгэч С.ГЭРЭЛМАА).....9-10

БҮГД НАЙРАМДАХ БЕЛАРУСЬ УЛСЫН ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ШҮҮХХИЙН ТУХАЙ

(Үндсэн хуулийн цэцийн ажилтан Э.ЛХАГВАСҮРӨН).....11-14

Шүүх эрх мэдэл

ШҮҮХ ЗАСАГЛАЛ: ОНОЛ ПРАКТИКИЙН ЗАРИМ АСУУДАЛ

(УДШ-ийн шүүгч Ц.АМАРСАЙХАН).....15-17

Криминологи

ХУУЛЬ БУСААР АН АГНАХ ГЭМТ ХЭРГИЙН ШАЛТГААН, НӨХЦӨЛ, ТЭМЦЭХ АРГА ЗАМ

(“Шихихуаг” Хууль зүйн дээд сургуулийн багш Ц.ЦЭЛМЭГ).....18-21

ЭРҮҮГИЙН БАЙЦААН ШИЙТГЭХ АЖИЛЛАГААНЫ ЗАРИМ ХУГАЦАА, ТҮҮНИЙ ТУХАЙ ОЙЛГОЛТ

(ХҮҮТ-ийн Криминологийн судалгааны секторын ЭША Ц.ОДОНЧИМЭГ).....22-23

ПОЛИГРАФЫН ТҮҮХЭН ХӨГЖИЛ, ТҮҮНИЙГ ГЭМТ ХЭРГЭ ИЛРҮҮЛЭХЭД АШИГЛАХ АРГА ЗАМ

(ХҮҮТ-ийн эрдэм шинжилгээний туслах ажилтан Г.БАТЧИМЭГ).....24-27

ХАЯГ: Улаанбаатар-46, Чингалтэй дүүрэг, Сүхбаатарын гудамж
УТАС: 322094, ФАКС: 322094

Иргэний хууль тогтоомж

ИРГЭНИЙ ХЭРГИЙГ ДАВЖ ЗААЛДАХ ШАТААР ХЯНАХ АЖИЛЛАГАА

(МУИС-ийн ХЭС-ийн багш, докторант Д.ХУЯГ).....28-32

ТАТВАРЫН ХУУЛИЙГ ХЭРЭГЛЭХ ВҮЙ ПРАКТИКИЙН ЗАРИМ АСУУДАЛ

(УДШ-ийн шүүгч А.ДОРЖГОТОВ).....33-37

Олон улсын эрх зүй, харьцуулсан эрх зүй

ХУУЛЬ ЗҮЙН ШИНЖЛЭХ УХДАНД ХАРЬЦУУЛСАН ЭРХ ЗҮЙН ЭЗЛЭХ БАЙР, ГҮЙЦЭТГЭХ ҮҮРЭГ

(ХҮҮТ-ийн Төрийн байгуулалтын хууль тогтоомжийн секторын ЭША Н.ОТГОНЧИМЭГ).....38-45

ОРОЛМААНУУД ТӨРӨЛХ ЭХ ОРОН КАЗАХСТАНДАА ЭРГЭЖ ИРСЭН НЬ

(Казахстаны Кайнарийн их сургуулийн доцент ГАЛИЯ САРМУРЗИНА).....46-49

Эрх зүйн ўйлчилгээ

САНАЖ БОДСОНОО Л ХЭЛЬЕ

(Ахмад өмгөөлөгч Д.ТОГТОХЖАРГАЛ).....50-52

ИРГЭД ГАЗРАА ОМЧИЛЖ АВАХАД БҮРДҮҮЛЭХ БАРИМТ БИЧИГ

(Хан-Уул дүүргийн нотариатч С.НАРАНЦЭЭГ).....54-55

Мэдээ, мэдээлэл

АЗИЙН ЭРХ ЗҮЙН МЭДЭЭЛЛИЙН СУЛЖЭЭ БА ХЭУТ (АЗИЙН ЭРХ ЗҮЙН МЭДЭЭЛЛИЙН СУЛЖЭЭГ БИЙ БОЛГОХ БОЛОН УДИРДАН ЯВУУЛАХ ТҮР ХЭЛЭЛЦЭР).....55

НОРВЕГИЧИУУД МОНГОЛЫН ӨМГӨӨЛӨГЧДӨД ОЮУНЫ ХӨРӨНГӨ ОРУУЛАЛТ ХИЙНЭ.....56

ШИНЭ НОМ.....56

Хувьшиж буйгаа
шүүгчийн эрхийн
зүйн тогтоомжийн
бичгийн эрхийн зүйн
тогтоомжийн секторын
ЭША Ц.ОДОНЧИМЭГ
БАТЧИМЭГ

Сонин, сэтгүүлийн нэгдсэн зөвлөлийн бүрэлдэхүүн:

Ц.Бат-Орших	- Сонин, сэтгүүлийн нэгдсэн зөвлөлийн ерөнхий эрхлэгч
А.Доржготов	- Улсын дээд шүүхийн шүүгч
Н.Ганбаатар	- Шүүхийн ерөнхий зөвлөлийн гүйцэтгэх нарийн бичгийн дарга
Б.Цэрэнбалтав	- Улсын ерөнхий прокурорын орлогч
Ж.Амарсанаяа	- Хууль зүйн үндэсний төвийн захирал
Ж.Энхнаасан	- Хууль зүйн үндэсний төвийн Захиргааны хэлтсийн дарга
Т.Мэндсайхан	- Хууль зүйн үндэсний төвийн Хууль зүйн сургалтын төвийн эрхлэгч
Я.Сайнжаргал	- Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газрын даргын ажлын албаны дарга
Э.Лхагвасүрэн	- Үндсэн хуулийн цэцийн ажилтан
П.Цэцгээ	- Улсын дээд шүүхийн шүүгч
А.Энхжав	- Иргэний буртгэл, мэдээллийн улсын төвийн дарга
Ж.Сайнжаргал	- Цагдаагийн ерөнхий газрын Тамгын газрын дарга
Б.Пүрэвням	- Монголын Эмгээлэгчдийн холбооны ерөнхийлөгч
А.Оюунчимэг	- Монголын Нотариатчдын танхимын ерөнхийлөгч
Д.Уянга	- Зөвлөлийн нарийн бичгийн дарга

Дугаарыг эрхэлсэн: С.Гэрэлмаа

(ХЗҮТ-ийн Төрийн байгуулалтын
хууль тогтоомжийн секторын эрхлэгч)

Ардчилсан нийгэм, үлс төрийн плюрализм

МУИС-ийн ХЭС-ийн Эрдэмтэн
нарийн бичийн дарга,
хууль зүйн ухааны доктор,
дэд профессор
Ш.ЦОГОТОО

Ардчилсан нийгмийн мөн чанар, түүний идеал

Монголчууд билд амьдарч байгаа мөртлөө явагд түүний гэрэл гагтээгээ бүхийг маргагнуулсан бурхажуулсээр байна вэ? Бүр суулдсан ардчилал гэдэг үгийт зах зээл гадаг угзанд зориуул шинээн өөр хооройд нь холж хутган хэрэглэх болдоо.

Гэтэл өмчийн харилцаанд хийсэн өөрчлөлт шинчлэлийг "ЗАХ ЗЭЭЛ" гадаг нэрээр, төрийн удирдлагын харилцаанд явагдаж буй шинэчлэлийг "АРДЧИЛАЛ" гэж нэрлэх эсөн олон улсад хэвшиж тогтсон байна.

Үүнтэй холбогдуулаа Нийгэм гэж юу вэ, Үлс ундэстэн гэж хэн бэ, Тэр гэж юу вэ, түүний ач

холбогдол юуанд орших вэ, Засгийн эрхийг барих гэж нахийг хэлэх вэ, Үлс төрийн плюрализм буюу улс төрийн байр суурин ялгарал, лоббизмыг бид хэрхэн ойлголов зохицтой вэ? Өнөөдрийн ардчилсан Монгол Улсын төрийн гол узэл суртал буюу IDEOLOGY, нийт ард түмний ирээдүйн сайн сайхан руу хөтөнөр тэмүүлэх түйлүүн хүслээ буюу IDEAL маань чухам юу юн бэ? Төрийн байгууламжийн хэлбэр буюу нутгийн захирагаа, өөрөө удирдах ёсны хэм хэмжээ ямар байх ёстой вэ зэрэг ардчилсан нийгэм, ардчилсан төрийн шинэ зарчим, мөн чанырыг шинжлэх ухааны салбар бүрэр нээн харуулж, хуучин нийгмийн харилцааг ардчилсан шинчлэх мэйд асар том зорилго, зорилтуудын улдсан онол, арга зүйн үндэслэлийг хууль зүйн талаас нь ("Ардчилсан нийгэм – Үлс төрийн плюрализм", "Төр бадрчилал", "Төрийн байгууламж нь Үндэснэх хуультайгаа зөрчилдсөөр бай уу" гэсэн цуврал 3 сэдийн хурзэнд) авч узехд дараах дур зураг урган гарч байна. Үүнд:

Нэг. Монгол Улс ундэстний төрийн тогтолцооны түүхэн хөгжлийн явцыг нийгмийн байгууламжийнх нь агуулгаар гурван том үе болгон ангилж болохоор байгаа бөгөөд энэ нь:

а/ Хаант ёс /760 гаруй жил/-
ны хэм хэмжээ;

б/ Социалист коммунист ёс /70 гаруй жил/-суртахууны хэм хэмжээ;

в/ Ардчилсан ёс /1990 оноос хойши-/ны хэм хэмжээн доторхи хөгжлийн төлөвшүүлжүүлэх.

Үүнээс өмнө бид нийгэм гэдгийг сиднициалист үйлдвэрээдийн арга ба харилцаагаар холбогдол нэгдсэн хүмүүсийн изгидмэл нэг цок гэж ойлгод социализмын материал техникийн баазыг барьж байгуулаад коммунизмд хүргж хүй бүрийг амар сайхан нь жаргуулна гэсэн хуурамч доозонтой социалист нийгмийн байгууллыг 1990 оны үндэсний ардчилсан хөдөлгөөнөөр халж, өөрийн номлол баримтлалтай (зүүн, баруун, либерал, радикал, консерватив, коммунист зэрэг) засгийн эрхийн төлөө өрслөдгөч олон нам төрөн гарч ардчилсан нийгмийн үндэс суурин тавьсанар ганц нам ард түмнийн төлөөлөн дагуулах боломжтой болсон болно.

Өөрөөр хэлбэл коммунизаас өөр үзэл болдотой, өөр сэтгэлгээтий "эсэргүүн товарищаудыг" дуртай цагтаа халж, целиж, алж болгод, бас өмч хөрөнгө, ашиг орлогыг нь хүчирхийлэн хураан авч нийтэмчилдэг, шаардлагатай гэвэл нийтээрээ инээдэг, нийгмэрээ уурладаг, цалингас өөр орлогогүй, дарга нар нь дааж давшагүй өр зээл тавьж ард түмнээс мелждэг, бүгдээрээ ядуу байх зарчмийт

¹ Зарчим гэдэг нь аливах ухагдахууны зүй тогтолц хөгжлийн срохийн зүйг зүйгийн зваан ёгч, төрийн удирдлагад элдээс субъектив хандлага, дур зоргоороо авивраах явдал гаргуулахгүй байвал туслахын эзэртээс ногжин цаг үеийн шалтгаар давхах болсын хэм хэмжээг халж, харилцаан шүтлийн бүхий цо шинэ удирдамжийг хангтан хэрэгжүүлэхэд чиглэгдэх синий арга зүйн баримтлал юм гэж эсийнгүй миний бие "Проблемы становления таможенного права в Монголии". УВ, 2003 он бүтээлдээ тодорхойлох оролцдого хийцэн болно.

² Эрдэмтэн Б. Чимиджийн "Үндэснэх хуултой дээдээн шүтж ёс" эрдэм шинжилгээнийн бүтээлдээ уг асуудлыг төрт ёс хууль зүйн талаас их ачиж узсэн нийний анхааралыг татаж, төрийн тухай ухагдахууныг тайлбарлах оролцдого хийцэн болго.

социалистийн нийгмийг хүн төрөлхтний агуу их ололтуудын нэг болсон ардчилсан нийгмээр сөльсөн.

Эндээс ардчилсан нийтгэмдэг шинэ ойлголтыг тодотгох зайшигийн шаардлагыг зүйл соор угтан гарч байгаа юм. Ардчилсан нийтгэмдэг бол юнын урьд хүний эрх, эрх чөлөө, хувийн өмчийг ёс, хууль дээдлэх ёыг бухижээс тэргүүд тавьс түүнийг хүн бүрэн бүрэн утгаар нь эдлүүлэн хангах зорилго бүхий иргэний ардчилсан нийгмийг бүрдүүлэгч нийт иргэн, тэдний бие даасан Монгол Улсын язгуур нэг (нийтэм, улс төр, эдийн засаг, оюун санааны) ашиг сонирхлын зангилааг болсон үндэсний туусгаар тогтолц, засаг захиргаа-иутаг дэвсгэртэй нэгжийн халдашгүй буран эрх бүхий түүх сөйлийн нэгдмэл нэг харицааг дээр сууринлас ях төрх ёс, ардчилсан ёс, шудраг ёс, хууль ёс, зан заншил, ёс сууртахууны хэм хэмжээний нийлбэр цогц юм хөнөөн тодорхойлжгэх хургаж байна. Та бүгд үүн дээр санаалаа нэмэрлэх буйва.

Ардчилсан шинэ нийгмийг цогцлуулсан хөгжүүлэх шинэ Үндсэн хуулийн шине зорилт, зорилготой уялдан олон түмнийгэ сайн сайдан аж төрж амьдралуулжин төлөө нэгэн зүйт нийтээр тэмзүүлэхдээ нь хотлон дагуулах ард түмний нэгдмэл нэг түүлтийн хүснэг буюу "IDEAL" гэж хэлж болок тийм бодит хүчин зүйтгэлт бид нар заавал холбогдох ёстой. Тэр нь бол шинэ Үндсэн хуульд тухайлгагдсан баат болгое.

Тухайлбал, манай ардчилсан төрийн шинэ үзэл суртлын гол

урна буюу түйлтийн хүсэл зорилго нь /иргэн бүрт эрх, эрх чөлөөг нь эдлүүлэн, хувийн өмч хөрөнгө, эдээн газартай болгож/ ирганий ардчилсан нийгмийг цогцлуулсан хөгжүүлэх ладал мэн гэж шина Үндсэн хуульд тунхаглагад тодорхойлсон эзэнхууд хэм хэмжээг шинжилж ухааны салбар бүрэр нээн харуулж. Монголын ард түмний итгэл үзүүмшил болгооос өөр зам одоохондоо иээгдээгүй байгаа² гэдэгтэй санал нэг байна.

Хачирхалтай нь өнөөдөр нийт идеолог, нийм идеалиг маш туштгайгаар өврийнхөө түд дэлбаа болгосон тийм шинэ улс төрийн хүчиний орон зайд нийгэмдэл илтэд үгүйлэгээд байгааг онцлон тэмдэглэх дашрамд энэ том компанийн ажил 1992 онд анх эхэлсэн тэр цэг дээрээ шүүд зогссон нь "шинэ нийгмийг хуучин улс төрийн хүчин, хуучин аргаар, хуучин сэтгэлгээгээр урагшлуулсан хөгжүүлэх чадахгүйн, бас болохгүйн"³ тод томрууни жишээ бол уу.

- *Ардчилсан нийтэм дэх улс үндэстний статус*. Ардчилсан нийгмийн эдсүүдийн мөн чанарыг танин мэдэж байж хөгжлийн ирээдүйн чиг хандлага тодорхойлогдох бэгээд ардчилсан нийгмийн хөгжил хөдлөгчид оруулж байдаг элементүүдэд дараах асуудал хамаарна.

- Хүн төрөлхтний хөгжлийн түүх, соёл иргэншийн өрөнхий төлөв байдалыг сэргээндээ хэрчилжээд Үндээсэн хууль бол ард иргэдийн олон хүчин жилийн тэртээх овог дээдэжээ цэвэлдэж ирсэн өөрийн гэх нутаг дэвсгэртэй, тэрхүү нутаг дэвсгэртэй оршин

сууж буй харьлат хүн ам нь газар, балчаз, таривалангийн талбайгаа өмчлөн эзэмшиж эрхтэй, ард иргэдийн сонгох, сонгогдох эрх, тэмцэл зүтгэлээс үүсмэл төрийн арх барих байгууллага нь нутаг дэвсгэр, хум амаа өөрөө толгой мэдэж засаглах, тэдийнээдээ өргөж үйлчлэх, шударга ёсмыг сахиж, сакнуулах, өөрийн болон олон улсын хэв хуулийг хүндэтгэн дагаж мөрдөх хэм хэмжээ бүхий нийлбэр цогц гэж үзэж болохоор байна.

Аливаа улс нь төрийн Абайтууламжийн халбэрийн хувьд Нэгдмэл тэвлэрсэн улс, Холбооны бүгд найрамдах улс гэсэн хоёр үндсэн хэлбэрт хуваагддаг.

Нэгдмэл тэвлэрсэн улс үндэстний жишээ бол манай улс бөгөөд түүний гол шалгуур нь Монгол үндэстний нэгдмэл нэгэн цүл байдалыг илэрхийлсэн ахуй нөхцөл, зан заншил, хэл аллагтуу, соёл иргэншил, нэгдмэл нэг үндэс угсаа, тэдний өврийн гасээ нэгэн сүсгүүн бишрэл, нэгдмэл нэг засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, иланнадаж хэлэхэд 2200 жилийн тэрэгжээс хавьгүй омыгийн чийн аж төрөх ёсны зүй тогтолцой нэгэн бүхэл бүтээн амьд организм бүхий харицаа, түүний хөгжил төлөвшүүлж юм.

Ардчилсан нийгмийн хамгийн чухал давчуу тал бол эрх баригчдын алзивын алдаа завхарлыг нээн даруй таслан зөгсох чадвартай байдагт оршино. Ингээж эс чадвас нэгдмэл тэвлэрсэн улс үндэстний зүй тогтолцой хөгжлийн зам мөрийг үндэсэр нь алдагдуулах болно⁴.

² Б.Чимид. "Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал". УВ. 2002 он, 42 дахь тал.

³ XVIII зуунд төрийн эрх мэдэх хувь арилжааны онолыг үндэслэгчийн нэг Францын гүн ухавтавы Монголын нийгжийн байсан бол нэгт математичкуу - Монгол Улсын газыят багш, академич, профессор А.Мексий "Монголын хөгжлийн ирээдүй" эрдэм шинжилгээний өгүүлэлдээд мөн ут санааг дэвшигүүлэн тавьсанас эзэхд ("Алтайнгадас" сэргүү №9, УВ, 2004 он) энэхүү үзэл баримтлал огт хуучиралтгүй болох нь харгадж байна.

⁴ Тухайлбал Мийн улсын хатаг - сар 1409 нийд Дорнод, Сирийн Монгол гэж хувь арилжин хойш Зүүн, Баруун Монгол, бүр суудалз Манжийн нийрхлийн үед Агаар, Орхон, Монгол хэмжээг тус тусдаа эзэнтэй хөөр засаг захиргаас Монгол оршид бий болсон нь нэгдмэл төвлөрсөн шинжилгээний эзэлжээ болиж. Нийнээдээр ч газын Баруун Монгол. Төв халх изорийн дөрүүдийн хувь арилжин үзэргүйн улзийн горимт ул хувьаралт хархад бахархад болж газд нутаг дурдахадаа өрслэдээн тэмцэлдээний талбай малгаар "хөгжүүлж" бүйт юугчар гэвтэх аргагүй. Энэ бол нэгдмэл тэвлэрсэн улсын төрийн удирдлагын зарчмыд нийтэй харшиж буй Үндсэн хуулийн эрх зүйн нийтэй зорчил мөн /Ш.Ц/.

Төрийн нэр барьж хүчирхийлэн хэлмэгдүүлэгчил нь бол "хүний мах идаа" жарагал цэнгэлдээ ташуурдаг учраас цаг хугацааг огт азваардаггүй, нутгийн гэм зэмээ ч тур аууртас бүр умартичсан байдаг нь судалгаа шинжилгээний ажлуудаас ил тод харагддаг" .

Халмэгдэн зовж эдээрж яввахунд 1 жил байтугай 1 сар, 1 хоног ч хүлээхэд маш хэсүү байдал. Энэ хооронд эндэне, олонсон, энгэрне, өвчлүүлж гоочлуулна, эрүүл мэндээрээс хохирно, эзгэл, эхнэр, түүхдүүд нь ядарь туйдана ер нь бүхий л зөвлөнт амсана. Төрдийн шударгаар зугтаж байж холлоо олиг идиш, гэр бүлээ тэмээж тогтолцсаны каттуу бодол санайтай хумус ямар ч бэлтгэлгүйгээр хэлмэгдүүлэгчиднэйн гарч ортех нь маш замгавалтыйн узгадал байдал тул орчин үеийн төрийн байгууллагууд төдийн хохирлыг арилгаж егежеес өөр ямар ч хувилбар байж болохгүй.

Тэр бүү хэл эрх мэдлийг гартаа байгальхны тулд улс төрийн албан тушаал, цэргээ цагдаагийн албад, зарим тэр захирагааны байгууллагыг худалдааж авах, хүчирхийн албадах замвар хууль бус нэйрхол тогтоох үзэгдэл байвас байгааг судалсаныг огт угийсгэгүй бөгөөд түнээс хамгалах хамгийн хүчирхэг арга нь ардчиллыг хөгжүүлэх явдал гэдгийг олон эрдэмтэн хүлээн зөвшөөрдэж.

1937 онд өөр үзэл болдoltой гэгдсэн 35 мянга гаруй ард иргэд,

лам хувраг, үндэсний хувийн эмчтэнэе хүйс тэмтрэн хөнөөж, зөвхөн коммунист узал болдотой гэх хүмүүсээр төрийн албыг болжижуулж байсан хардиг балмад ажиллагааг өнөөдөр дахин давтах эрх хонд ч байхгүй. Араа түмнээ ардчиллын талд сонгууль өгсөнийнх нь төлөө тэдний төлөөлгэгчдэйг төрийн албанаас хоморголон зайлцуулдаг ямар ч Ерөнхий сайд, ямар ч Засгийн газар, ямар ч УИХ-ыг огцруулах ёстой. Нийгэмд эрх мэдэлтнүүд нь дур зоргоороо дургиж байгаа цагт хэзээ ч шударга ёс төлөвшигүй нь тодорхийн.

- Засгийн эрх барих тэж ялхах хэлэх вэ. Засгийн эрхийг хуулийн хэм хэмжээгээр, нэр хүндээр, хүч чадлаар, хөрөнгө чинийгээр, албан тушаал, эрх мэдлээр, зан зашилжлын хэм хэмжээгээр гэх мэт тухайн нэг орон зайн дотор олон аргаар гартаа байлгаж болно.

Тэр бүү хэл эрх мэдлийг гартаа байгальхны тулд улс төрийн албан тушаал, цэргээ цагдаагийн албад, зарим тэр захирагааны байгууллагыг худалдааж авах, хүчирхийн албадах замвар хууль бус нэйрхол тогтоох үзэгдэл байвас байгааг судалсаныг огт угийсгэгүй бөгөөд түнээс хамгалах хамгийн хүчирхэг арга нь ардчиллыг хөгжүүлэх явдал гэдгийг олон эрдэмтэн хүлээн зөвшөөрдэж.

Засаглалын хэлбэрүүд дотроос олон ургальч үзэл номпол дээр тулгуурласан /УИХ-ын буралдэхүүн/ нь язь бүрийн нам эвслийн төлөөлөл бүхий/, иргэний ийгийн хяналт дор үйл ажиллагага нь ил тод явагдаг парламентат засаглалыг

өнөө үед засгийн эрх барих хамгийн шалгарсан арга хэмээн дэлхий нийтээр хүлээн зөвшөөрхөн нь түгээмэл байна.

Засгийн эрхийг барих парламентат ёс жаягтай эн зэрэгцэх өөр нэгэн хэлбэр бол "Ерөнхийлгэчийн засаглал" гэж үзэх үзэл баримтлал гэж хэлж болно. Минийн судалж узсан хэмжээд бол Засгийн газрын төргүүний үүргийг Ерөнхийлгэч нэгэн зэрэг гүйцэтгэх үйл ажиллагааг "Ерөнхийлгэчийн засаглал" гэж бөгөөд нэг хүний эргээн тойрны хүрээ дэх бат бех биш улс төрийн систем гэдэг нь харагддаг. Эөөрөр хэлбэл, нэг хүний засаглал төрийн амархан ялзруулдаг сүл тал дээр тоглох, эрх мэдэл горилогчдын зүгээс "ханы зарлиг гэж узничийг байгайд хаданхыга толгой алдаг лутгай адил" төрийн тэргүүний бурэн эрхэд хэлдэх, эрх мэдлийг нь булаалдах зэрэг олон болдит учир шалтгааны улмас засаглалын энэ хэлбэрийг ошиоодоггүй судлаачид нэлээд бий.

Тухайлбал, төрийн байгууламжийн хэлбэрийг хувьд холбооны улсад багахаа ерөнхийлгэчийн засаглалтай АНУ, ОХУ-ын энэ ангилалтай дүйцүүлэхийн аргатгыг эрх мэдэл багатай тогтолцоо бол Монгол Улсын Ерөнхийлгэчийн инститют юм. Эзгал мөн л манай анхны хоёр ерөнхийлгэчийг дээрхи маягаар амар заяа узуулзагж тал талас нь дайрч давшилан зөвхөн, үүний негээг талд хамгалах ёстой зарим субъектууд нь хүртэл хурц асуудлуудас аль болох залжийнхээ ерөнхийлгэчийг ерөнхийнхээ бамбай болгохыг хичээх зэрэг эрт эдүгээгийн язь бүрийн үйл язвуудыг харьцуулж үзэхэд

* Зарим социологийн судалганы агуулгад дүгнэлт хийж үзүүлэх үндэсний эрх ашгaa умартан хэт памчирахсан улс төрийн байр суурин алгарлаваар талсан хувагддаг гол учир шалтгаан нь: 1-рт улс үндэстнийхээ өвөрмэц онцлогийг тусгаж чадаагүй сонгуулийн цаглэлийн дүрэм, журам, хуулийн танхмалдатай шүүд хамааралттай байна, 2-рт тэрээ тэргүй капитализм, социализмээрээ талсан хувагддам сурсагсан антогийн зорилсөн улбатай иймийнхийн цаглэгээнийг туу хөшөгддөг дээр тогтолц хувийн явцуу ашиг сонирхолоо болжижуулж амтшсан албан тушалмын улсырсан бүлэгээд бүх төрийн хувагдлыг сурталчилж, хэвлэл мэдэллэний хэрэгслэгийг өөрсдийгээ хамгаалах эзэсгээ болгог урвууగар ашигласаар ирсэн байна (Ш.Ц.).

засгийн эрх барих хамгийн тохиромжтой хэлбэр нь парламенттэй эрх мэдэл юм байна гэсэн дүгнэлтэд хүргэдэг. Харин дээрхи онол арга зүйн нийцуулсан өнөөгийн дагаж мөрдөж буй практик хууль тогтоомжийг зоригтой бөрчлөн шинчилэж ажил их удаширч байна.

Төвчдоо бол застгийн эрхийг барих гэдэг нь ийнтэй арга нийгмийн чөлөөт, шүүд сонгуулнаар буран эрх авч сонгогдсон улс төрийн субъектүүдийн зүтгэлтийн нийгмийнхээ нийт иргэний хүслээ зорилгоод нийцуулсан тэднийг чадварлагадаа жолоодох ур ухааны жолоодлогоюм. Аливаа улс орныг улс төрийн хувьын зүйг чигэрэл удирдаж чадна, чадахгүй гэсэн ойлголт л байхаас биш, тэр застгийн газар их ажил хийсэн, энэ застгийн газар бага ажил хийсэн хэмээх ойлголт байхгүй.

Засгийн эрх барих үйл ажиллагаатай дотор нь "сайн засаглал", "муу засаглал" гэж хуваан үзэх хууль зүйн ойлголт бас байхгүй (хиймэрхүү нэр томъёо тааралтад байгаа бол бийлдүүчилсан юм уу, хараан зүксэн үг хэллэг, буруу зөрүү орчуулга байхыг үгүйсгэхгүй).

UNDP-ээс пост коммунист орнуудад хэрэгжүүлж буй үндэсний удирдлагын чадварыг дээшүүлэхэд чиглэсэн "Good governance" хөтөлбөр дэх төрийн удирдлага ур ашигтай байх чанарын илэрхийлж буй ойлголтыг "сайн засаглал" хэмээн хадуурч тэр застгийн үйл ажиллагааны мөн чанарын үймүүлэлд байгаа бололтой. Хэл шинжлэл, хууль зүйн ухааны манж нарын эрдэмтэн Я.Цэвэр, Ц.Дамдинсүрэн, А.Лувсандэндэв, Д.Цэрэнсодном, С.Нарангэрэл, Ж.Амарсанбаа, Б.Чимэд болон сүүлийн чейн Орос, Англи, Монгол толь бичгийн зохиогчид болох Э.Чингебат, Д.Алтангэрэл, Л.Дамбалдорж и.н.рын бүтээлүүлэдэд "засаглал" гэдэг угийт захирах, албадах, тушлах, шийтгэх, цээрлүүлэх гэсэн бол

"Govern", "Governance", "Government"-гэдгийг удирдах, жолоодох, зохицуулах гэж тайлбарласанаас үзэхэд лав л "Сайн засаглал" гэдэгтэй аянцдаах юн байхгүй байгааг анхаарахад илүүдэхгүй болов уу.

Энэ бүхийг дүгнэж хэлбэл засаглагын мөн чакар нь сонгуулийн хугацаанд тэгж ингэж ажилнаа, улс орноо хөгжүүлнэ, гой сайхан болгоноо ух тус төрийн хүчинчдийн мөрийн хотелбэр биш, харин өөрийн улс орных хүртэлхийн хөгжлийн аүт тогтолт гольдиргоор зөв чиглүүлэн залах төрийн удирдлагын ур ухааны жолоодлого бөгөөд түүнийгээ амилаулах (хэрэгжүүлэх) үндсэн арга хэрэгслэл нь эрх зүйн зохицуулалт мөн болио.

Засгийн эрхийг барих үйл ажиллагаа нь улс төрийн үйл явдлыг ямар нийгэн хэмжээгээр нехцелддэг. Улс төр гэдэг нь蒙古г хэлэнд төдийжин оночтой орчуулагдаж чадаагүй үг хэлэлгүүдийн нэг. Үргүү хэлэгүйн агуулга нь улс төрийн бодлогод, улс төрийн байр суурин хэмээх ойлголтуудаар тодорхой болдог. Тухайлбал, улс төр гэдэг үгийн язгуур утга нь грек хэлнээс гаралтай "Төрийн удирдах улраг буюу төрийн зорилт, зорилтуудыг улсын дотор ба гадна талд хэрэгжүүлэх арга" гэсэн утгатай байхад улс төрийн бодлого хэмээх ойлголт нь төрийн эрх мэдлийг хэрэгжүүлэх, төр улсаа төхвүүлэх, засгийн рийгийг барих үйлсэд өөр хоорондоо өрсөддөнтэй нийгмийн ижилхийтэй бүлгүүдээс санал сачалын шигтай оролцхосоos эхлээд төрийн гадаад дотоод үйл ажиллагааны хүрээн дээс нийгэм, эдийн застгийн харицааг хөндсөн удирдлагын шийдвэр, хууль, эрх зүйн актын хам хэмжээг бөртөө агуулж байдаг.

Ийм өөрийн гэсэн зүй тогтолт ухагдахуун, түүнээс салбарлан гарсан ч.ижлах ухааны харьцангуй бие днаасан ойлголтуудыг бид нар "Улас

тер хийнэ" ч гэх шиг, "Чи битгий улс төржөөд бай" ч гэх шиг хэтэрхий энгийнжуулсанээс дээрх болхи үг хэллэг хүн бурийн амын уишлага болж, удирдах субъектүүдээс чөдөрлөсөн байна. Улс төр хийн гэдэг нь нам бүлгүүдийн цуглаанд идэвхитий оролцож хэн нэгэнд шүүмжлэлтэй хандахыг хэлдэг болтой. Чи битгий улс төржөөд бай гэдэг нь их дээрэлжсан, шударга шүүмжлэлийн хаяж боосон, айлгасан өнгө аястай.

Xэл зүйн тайлбар толиудад бол билдийн хэлж ярьж занисан шин юн бол улс төр гээд байлагдгүй, улс төрийн байр суурин гэсэн том агуулгатай мөртөө улс төрийн бодлогод оролцлог, улс төрийн байр суурин нийтэд илэрхийлдэг хүчинтэй улс төрч гэж хөөрөгддэгчийг төрийн түшээ, төрийн зүтгэлтэн энэ тэр гэж евчингийн өргөмжилгэдүүтгүй, аүзээр л УИХ-ийн гишүүн. Засгийн газрын гишүүн гэж хүндлийн дээдлэгдэж үүргэдэг энэ ажлаа 4 жил сайхан нэртэй төртэй хашад дараагийнхээ үед шилжүүлэн өгдөг нь төрийн эсон.

- Төрийн зүтгэлтэн, төрийн түшээ, төрийн түшмэл хэмээх ойлголтын тухайд. Харин эд нар дотроос хувь хүнийхээ үнэлжмээрээ гадаад, дотоодд хүүзэн зөвшөөрөгдсөн, төр түмнээс төлөө амь бие, оюун ухааны зориулсан маш цөвхөн хүнийг Монгол Улсын төрийн зүтгэлтэн гэж манай судлаачид онцлон тэмдэглэж байсан байна. Олон улсын хэмжээний бол ардчилсан хөгжлийн шинэ цэ шат буюу ХХ зууны үеэс төр түмэнд хүлээн зөвшөөрөгдхүйцүү алдар хүндэтэй хумуусийг улс төрийн зүтгэлтэн, нийгмийн зүтгэлтэн, гэж тодруулдаг өсон тогтжээ. Академик Д.Цэрэнсодном, тухийн шинжлэх ухааны доктор профессор Ж.Болдбаатар нарын эзрэг зарим эрдэмтгийн дорвортой гэж хэлж болох судалгааны ажлуудаас харж байхад XV-XX зууны хооронд төрөн гарсан

Монголын алдартнуудаас эх оронч Чинь ван Ханддорж гуй язэрэг цөхөн томчулд төрийн зүтгэлтийн гэдэг энэ нэр зохиж байх жишгээтэй.

Төрийн түшээ гэдэг бол төрийн албанад он удаан жил ажилласны туршилагатай хүмүүс, үе замгамжлаа тэр засгийн байгууллагад ажиллагсад, эх оронч, үзүүлж шударга хөдөлмөр үзтгэлээрээ байгууллага хамт олондоо хүлээн зөвшөөрөгдхүйц мэргэшж дадлагажсан төрийн хинхэн албан хаагчид юм.

Түшмэл бол түшээ гэдгийн Монгол хэлэнд ийнчилсэн Манж хувилбар. Төрийн түшээ хэмээн төрт ёсны уламжлалт энэ нэр томъёо уг хэлээг нь одоогийт УИХ, Засгийн газрын гишүүн зэрэг дөрвөн жилийн хугацаагаар сонгогддог аль нь нам бүлэглэлийн хөрөнгө менгэ, эрдэм номоороо нэр нь тодорсон тухайн тэр намын зүтгэлтэн төлеелегчдэд огт зохихгүй, хуульд хүчэрээ зүйл, заалт хийгээд ч измэргүй асуудал байгаа юм. Төрийн түшээ гадагж эзэхүү уг нь бур туххаасээ төрийнхөө төлөө, эх орныхоос төлөө чин шударгаар үзүүлж, төрийн нойн нуруу болсон төрийн жинхэнэ албан хаагчдын нэр төрийг мандуулалт зарилго агуулсан хэрэгмээ зөргийн өронхий нэр юм. Ийм хүмүүст Ерөнхийлгэгчийн зарлаг, аймгийн Засаг даргын шийдвэрээр “Төрийн түшээ” хэмээх дээр цол олгодог журам тогтоож болок юм. Тунцаа дагадахаа мөнгөн шагнал нь өндөр байвал хавтгайтракгүй эзэн олсон, нэр худалт төрийн цол хэргэм байж болох бурун үндэслэй.

Эдгээр нэр томъёолол нь жижиг мэт зүйл боловч логик дарааллын хувьд улс төрийн плюрализм буюу улс төрийн байр суурийн ялгарал, лоббизмын утга учрыг хөндөжед зайлшгүй холбоотой, бас буруу утгаар нь хэрэглэж гүйвуулалт байвал төрдүүлж өстөй хүн нь зүтгэхгүй болчих, зүтгэж чадахааргүй хүн нь төрийн нэр барьж хайр хишигт нь

харамгүй хүртэх зэрэг олон серег үр дагавартаайг бодолцож бага гэлтгүй тайлбарлахыг оролдов.

Улс төрийн плюрализм буюу улс төрийн байр суурийн ялгарал

Төр эрхийн харилцаа, улс төрийн бодлого, эдийн засгийн өөрчлөлтөд хандах засаглалын төлөө өрслөдчгүй субъектуудийн идэвхийтэй оролцоог улс төрийн байр суурийн ялгарал тааж бөсөнд энэ нь хувь хүний үзэл болд, алг нь нам бүлгүй үзэл сурталтай ямарч хамагүй ойлголт. Явцуу утгаараа бол төрөө төвийнүүдэл, улсын болжижүүлэхэд энэ намын мөрийн хөтөлбөр нь илүү учир түүнгийн дэлжмэл, түүнд нь санаалаа өгье гэх иргэн хүний шийдэл гэж хэлж болно.

Нийгмийн амьдрал доторх Наливаа хөгжлийн хөдөлгөөн бүрт тухайн хувь хүний өөрийн гэсэн үзэл болд улс төрөөс ангид чөлөөтэй байх явдал Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглалын гол үзэл санаа, НҮБ-ын эрхэм дээд бодлого. Энэ нь хүнд угасг заялагддам уг хэлэх, сонгох, сонгогдох, хэвлэн нийтийлэх, эвлэлдэн нэгдэх эрх чөлөөтэй шууд холбоотой. Төвчдоо бол дэлхий даяараа талархан хулээж авсан улс төрийн хүчинжээх ухааны агуу том нээлтүүдийн нэг юм.

Жам ёсны үзэгдэл нийм байсар байхад манай эрх барьчидын зүгээс “намтаягаас, даргатайгаа алдилхан сэтгэдэг байх ёстой, бид нэгдмэл нэг үзэл бодлодоо үзүүч байх ёстой, бид үзэл бодлоосоо хэзээ “и урвуягүй” гээ (утопи сургалт, тэнэг бодлогоо заавал дагахыг шаардсан) коммунист ухуулга сурталчилгавын хосоон хөөрөгдлийг онөөдөр тэр хэвээр нь ургалжжүүлж буй учраас үүний орцоо цоо шинээр ийнчилж орж ирэх ёстой улс төрийн плюрализм хэмээх ардчилсан нийгмийн шинэ

зарчим гацаанд орж, эрүүл саруул сэтгэлгээстэй хүн бүр хавчин гадуурхадаахад хүрч байна.

Улс төрийн байр суурийн ялгарал нь өөр өөр байх тусмаа төрдээ өрүүл саруул матгалцээн, эрүүл саруул шийдвэрлэж байх учиртай. Гэхдээ ардчилсан нийгэмд хувь хүний үзэл болдым олонх нь хүлээж аваагүй цагт төрийн бодлого болон хувирхагүй, тэр ч байтугай тодорхой нам бүлгүүн нэгдмэл няг номчлог төрийн бодлогоад нелэлж чадалгүйгээ онцлогтой. Иймд аль намын гишүүн байх нь хамаагүй тухайн тэр намын бодлого, үйл ажиллагаа, мөрийн хөгжлөр нь өрүүл бус байхад бол тэр наамас гарч бие даах, өөр намын нэр дээр УИХ-д нэр дэвших явдал ардчилсан нийгэмд ердийн үзэгдэл, тухайн тэр хувь хүний төрийнх нь асуудал мөн.

Улс төрийн байр суурин чалеетэй илэрхийлэх явдал билдний дагаж дууринах дуртай АНУ, Герман, Англи, Япон, ОХУ-д болохоор болж байдал, Монголд болохоор урвагч хэмээн гутаан доромжлждог байж таарахгүй.

Гэтэл бодит байдал дээр улс төр бол байгалийн хууль, гол усны аюул шиг маш хөндийлж, эмэгээс, бас аюултэй зөвхөн өөрийнхөө жамаар хөгжлийн төлөвшүүлэх ёстой нийгмийн үзүүлэгт байлагд. “Улс төрийн” гэх тэр хүмүүс улсыараа, төрөөрөө, ард түмнээрээ тоглож байгаа бол тоглоомын нь шоглоон болж, эсийн эзцэл бөрсдөө золис болж төгсдөг жамттайг түүх нотолжээ.

“Улс төрийн тоглоом” гэгчийн цаад талд нийгэмд хохирол ижтэй олон хууль бус хэлбэрүүд илэрэн. Тухайбаг, тоглоомчид өөрдийн гэм ээм, улс төрийн алдаа дутагдлаа ишуу дарагдуулжасны тулд албан тушаал эрх мэдлээрээ сурдүүлэх, дарамтлах, хууль хяналтын байгууллага тэр засгийн удирдлагын харилцааг язь бүрийн агаар гацаанд оруулах, худал хуурамч мэдээлэл тараах, огцрох отцуруулах зоргэр тэр түмнүүдийг үймүүлэн

даацаалдаг байна. Ийм тоглоомыг зөвхөн ардчилал сайтай ундсан хууль, шударга ёсыг эрхэмлэгч тэргүүний сэхээтнуудийн хүчээр хазаарлан барьж, нийгмээ зруул саруул голдиргод оруулах ёстай.

Иймд улс төрийн плюрализмын хурдадаа төрийн орны ард иргээв зөр хооронд нь ялгаварлан гадуурхдаг улс төрийн тоглоомыдын төрийн удирдлагад орогнуулах явдалас зайлсхийж түүний оронд төрийн хэрэг түмний төлөө үйлслэд хүчин азтгэсэн хувь хүний нэр төр байр суурийг бүхинээс дээгүүр тальж түүнийг хамгаалдаг тогтолцоог бүй болгох нь ардчилсан нийгмийн төлөөнөө бие сэтгэлээ зориуласан улс төрийн бодлоготнуудын эн тэргүүдийн хийх ажлын нэг гэж үздэг.

- **Лоббиизм, түүний чиз хамглалаа.** Ориин үеийн гарал үүсэл нь анх Америкийн конгресст (хууль тогтоох байгууллагад) хөрөнгөтөй бляччуд, санхүүгийн олигархуудын зүтгэсөн еөрсдийн эрх ашга хамгаалах зорилгоор гишүүдийн санамлыг худалдан авах хэлбэртэй хөшигийн цаана ажиллаж байтал 1940-өндөн бүт цохицдох, хуулийн хетуу хянгалтадаа орсон байна. Харин 1950-аад оноос хойш төрийн байгууллагад албан ёсоор бүртгүүлэн, ил тод ажиллаж төрийн байгууллагадаас татаар төлөх, тэрийн зарим хуулийн төслийг бэлтгэж парламентад өргөн барих, үйлдвэрчний зэвлэл зэрэг олон нийтийн байгууллагын шударга ёсны шахалт шаардлагыг дэмжжээ зэрэг олон хэлбэрийн үйл ажиллагаа явуулах болжээ.

Орчин үед санхүүгийн хүчирхэг корпорацийн эзэдүүд өөрсдөө хууль тогтоох байгууллагад сонгогдох гах нь моодноос гарч, онд мэргэшлийн

хуульч, эдийн засагч, менежер, инженер, нэр хүндтэй хүмүүсийг парламентад лоббидон гаргаж, тэднээрээ дамжуулан өөрсдийн үгийг төрийн бодлогод хүргэдэг болсон байна.

Миний улсад лоббизмын шинжүүд нэлээд нүүц хэлбэртэй зөр ёнгө аялтай нутгарах, танил тал харах, хөрөнгө менгэнд зулгуйдаа, төрийн эрх мэдлэлийн хэсэг бусгаарах хамсан нийтийг очиж хөрөнгө менгэ шамшигдуулах зэрэг өвөрмөн байдлаар илрэх хайдлагтаа ажиглагдаж байгаа бөгөөд тэд үүнийгээ лобби гаж тайлбарах нь бий. Лобби нь хэсгийн сонирхлыг төреес, еөрсдийн сонирхлыг төреес, төрийн үеэр тавьсан илтгэлийг цувралаар нийтэлж байна.)

Улс төрийн плюрализм, лоббизм аль аль нь ардчилсан нийгмийн эзлэлтэй байдал зүйл боловч танил тал, эрх мэдэл дагалдсан луйвар булхай, хүйвалдааны ёнгө аялсгы агуулж, төрийн гол гол албан тушаалтиуудыг хяналтандыа байглажыг эрмэлзэн, мэргэжил мэргэшшийн чиг баримжааг нь алдагдуудаад чиглэгдэж байвал хууль бус үйл ажиллагаа гэж үздэг.

Лоббизмыг манайд хааляадаа парламентын намууд, эвсэл холбооны доогоод илрэн гарын ирдэг фракц буюу жигүүрийн тухай ойлголттой нь хольж хутгах явуулж ажиглагдаж байгааг анхааралад илүүдэхгүй. Учир нь шилж нийгэмд шинэ юм өөрчилжээ: энэ мөн чанараар хөгжжих байх зүй тогтолцой байдагт оршино.

Ардчилсан нийгмийн мөн чанар, ундсан зарчмыг нээн харуулхын тулд түүний бурднуулж элементүүдийн зарим шинж чанарыг тайлбарлах, зохих

дэс дараалалд оруулж эмхлэн цэгцлэхэд бага чээсээ хувь нэмэр оруулахыг хичээлээ.

(МУИС-ийн ХЭЭД-д 2004 оны 5 дугаар сард болсон “Төрийн захиргааны эрх зүйн орчиin үеийн асуудлууд” сэдэвт эрдэм шинжилгээний бага хурлын үеэр тавьсан илтгэлийг цувралаар нийтэлж байна.)

Хууль зүйн үндэсний төвийн
Төрийн байгуулалтын
хууль тогтоомжийн
секторын эрхлэгч
С.ГЭРЭЛМАА

Бидний сонгох, сонгогдох эрх

"Сонгочгид өөрийн узэл бодлыг хүчирхийллээс болон хүчирхийлэх заналхийлэл, албадлага, урамшуулал, аливаа заль мэхээс ангид чөлөөтэй баримтлах боломжтой байх ёстой."

(Хүний эрхийн хорооны
25-р Ерөнхий зөвлөмж)

Саяхан бид бүхэн дөрвөн жил тутам нэг удаа биданд элгогддог төрийн хууль тогтоох Байгууллага болох Улсын Их Хурлын гишүүнийн сонгох эрхээ зээлэлээ. Харин нэр давшигч тус бүр сонгогдох эрхээ шударгаар зээлж чадсан уу? гэвэл үгүй л болов уу? Тэр бүр ард түмний сонгосон нэр давшигч сонгуулийн үр дүнд ялалт байгуулж, УИХ-ын гишүүни болж чадсан уу гэвээл л үгүй болов уу?

Яагаад ийм олон үгүй гэсэн хариулт гарын байна вэ гэвэл Сонгуулийн Ерөнхий хороонд саяхан болсой сонгуулжтай холбоотой 100 гаруй ерөдийн ирснэй байгаагас үзжээд болон хэвлэл мэдээлэлэр аль аль намууд нэг нэгнүүдэй санал худалдааж авсан, саналын дүг бүдлийн туслсан зэрэгзэр буруутгаж байгаагас харахад унхэээр сонгуулийн үйл ажиллагасаа хaa сайгийт булхайтай бөгөөд будлиантай явагдсан гэдгийн УИХ-ын сонгуульд нэр давшигчийн сонгуулийн багт ажилласан олон хүн хүлээн зөвшөөрөх болов уу?

Сонгогдох эрхээ зээлж чадаагүй нэр давшигч Үндсэн хуульд заасны дагуу гомдол гаргаж маргаантай асуудлаас хянуулах боломжоор хангагдаж чадсан уу гэвэл ихэнх нь бас л үгүй гэж харилцах болов уу?

Монгол Улсал сонгуулийн колбогдолтой маргааныг шийдвэрлэх байгууллага байгаа юу

гэвэл бий: 1/ Сонгуулийн тойргийн хороо, Сонгуулийн Ерөнхий хороо, 2/ миний ойлгож байгаагаар захиргааны байгууллагын биш харин хүний эрхийг хангах үндээн чиг үүрэгтэй захиргааны хэргийн шуух, 3/цагдаагийн байгууллага, 4/Үндэсний хуулийн цэц г.м.

Эдгэр байгууллага маргаан шийдвэрээр үргээ биедүүлсэн үү гэвэл быд Үндсэн хуулийн цэцд хандасаагийн хувьд энэ асуудлыг мэдэхгүй гэж хариулна. Харин бусад байгууллагад өмөгөөлөгчийн хувьд хандасан тухайд тийм бас үгүй гэж хариулна. Сонгуулийн Ерөнхий хороо Үндсэн их баяр наадмын эмнос гомдол хүлээж авахаас түдгэглэсэн тедийгүй, гомдол гаргагчийн Сонгуулийн Ерөнхий хорооны байранд нэвтрүүлэхгүй тулд харуул хамгаалалт тогтоосныг хэн бүхэн мэдээ.

Энэ нь юунаас хамаарч байна вэ? гэвэл:

Нэдэгдээрт. Тойргийн хороо, Сонгуулийн ерөнхий хорооны тухайд 2 үндсэн хүчин зүйл үйличилсэн болов уу гэсэн сэтгэгдэл надад тэрсэн 1/ улс төрийн хүчин зүйл, 2/ цаг хугацааны хүчин зүйл.

Улс төрийн хүчин зүйл гэдэгт би юуг ойлгож байна вэ гэвэл Сонгуулийн Ерөнхий хорооны 12 гишүүний ихэнх нь нэг намины гишүүд болсай учраас аливаа гомдлын хүлээж авахад

бууюу хэлэлцэжээд тэдгээр нь ашиг сонирхлын зөрчилтэй тулгарч бийсан. Энэ улс төрийн хүчин зүйл мейн хэсгийн болон тойргийн хорооны гишүүдийн хувьд ч үйлчилсэн.

Ийм ч учраас цаашид Монгол Улсын Их Хурлын Сонгуулийн хуульд хэсгийн хороо, тойргийн хороо, Сонгуулийн Ерөнхий хороог бурдцуулхээд улс төрийн хүчинцүд болон бие даасан нэр дээвшигчийн тэнциц тооны төвлөөллийг хангахайз заалтыг нарийвчлан томъёолж, хуулиялан оруулахаа нь зүйтэй юм. Аливаа зүйл нүүц, хаалттай байх тусмав будлиан маргаантай байдал. Сонгуулийн ил од байдлыг хангахаа гомдол, маргааныг багасгах нехцэлийг бурдүүлис.

Цаг хугацааны хүчин зүйл Монгол Улсын Их Хурлын Сонгуулийн хуулийн 15 дугаар зүйлийн 3-т тойргийн хороо болон Сонгуулийн Ерөнхий хороо "Гомдлын хүлээж авсаннаа хойш 10 эдрийн дотор хинан шийдвэрлэж харин мэддэгэнэ," гэж заасны дээр мөн хуулийн 38 дугаар зүйлд "дахин санал авах ажлын сонгууль болсон одрөөс хойш 14 хоногт багтаан явуулна", "39 дүгээр зүйлд УИХ-д гишүүнээр сонгогчдыг Монгол Улсын Ерөнхийлөгчид сонгуулийн болсон мэдээллийн" гэсэн заалтууд байна.

Xуулийн эдгээр заалтыг харахад Сонгуулийн Ерөнхий хороо, түүний 12 гишүүн энэ 10-15 хоногийн дотор хэдэн гомдол хянаж шийдвэрлэх боломжийн тодорхой. Иймд иргэдийн Үндсэн хууль эзслэн гомдол гаргах эрхийт хангах үзүүлэс сонгуулийн асуудлаар иргэгшсэн шинжээчийд түр гэрэггэр энэ хугацаанд хелслэн ажиллуулах болон гомдол шийдвэрлэх хугацааг Иргэдээс төрийн байгууллага, албан тушаалтад гаргасан оргодөл, гомдлыг шийдвэрлэх тухай хувьд нийцүүлэн наад зах наа 30 хоног болгон сунгаж дээрх заалтуудад холбогдох нэмэлтийн оруулах шаардлагыг байгаа нь харгадлаа. Мөн алж ч намын харьжалалд баатгажи хүмүүсээс аудитын хэсэг байгуулж гомдлыг шалггуулж тэдгээрийн дүгнэлтэд цийнэслэн шийдвэрээ гаргаж болож юм.

Өнгөрсөн сонгуулийн үр дүнтэй холбоотой маргааны талаар захирагааны хэргийн шүүхийн шийдвэрт Албан тушаалтын дарамт нөлөөлж байгаа талаар өдөр тутам мэдээллийн хөргөлжээр нийтдээ түж байгаа.

Монгол Улсын Их Хурлын Сонгуулийн тухай хуулийн 31.2-т Нэр давшигчийн сонгогчидтгэй оршиж байгаа. Засаг дарга бух талын дэмжилгээ туслалцаа узүүлэх тухай, мөн хуулийн 21.3-т Монгол Улсын радио, төлөвийн эмчилгээний дэвшигчдэд сонгуулийн хууулга, сурталчилгаа тус төлөвийг явуулж хугацаа, боломжийг харилцан адил байлгана гээж мэт заалтууд угтаж хэрэгжээгүй.

Тэр, шашин хөбөр тусгаср байдгийн ижил, төрийн ажил төрийнхөөрөө, намын ажил намынхараас байх нь зохистой ю.

Монгол Улсын Их Хурлын Сонгуулийн тухай хуулийн 5.10-т Улсын Их хуралд судул бүхий намуудад авсан суудлын тогог харгалзан улсын төсөвийн санхүүжилт олгохкоор заасан нь мөн төсвийн менгэ, өөрөөр хэлбэл татвар төлгөгчийн мөнгийг сонгуулийн "санал худалдааж ажаг" ажиллагаанд зарцуулах үүд хвалыг нээлттэй орхиж байна.

Энэ бүхийн үр дүнд нэр дэвшигчийн байдал улам бүр тэнцэврэгий болон хувирч байна. Иймд УИХ-ын сонгуульд нэр дэвшсэн төрийн албан хаагчийг эрхлж байсан албан тушааллас нь түүгэлзүүлж байх заалтыг хуульд шинэр тусгас, төсвийн мөнгийг сонгуулийн зарцуулалыг хориглох нь зохистой.

Sонгуулийн маргаан Шийдвэрлэх тухай дахь байгууллага нь цагдаа гэх эмно дурдсан байгаа. Энэ тухайгаа тодруулахын оролдъё. Сонгуулийн үйл ажиллагасав зарим тойрог дээр ямар ч мөрдн байцагчийн үйл ажиллагаанаас илүү тоноглогдсон байдал явжсан тухайлбал, хэсгийн хороо тус дүрс бичлэгийн аппарат ажиллуулж, давхар санал өгсөн хүмүүс, сонгуулийн буддийн ажиллагааны бичлэгийг хийж баримтжуулсан. Энэ нь юутай холбоотой ве газлын сонгуулийн хэсгийн, салбарын, тойргийн хорооны зарим гишүүн санал хураалцаа баримт бичгийг хуурамчаар үйлдэх, саналын хуудсын солих, санал хураалтын дүни буруу гаргаждаа ямар ч эрүүгийн гэмт хэрэгтийнээ илүү мэргэшсээ байдгийт эмнэх сонгуульд ир дэвшиээд арьс махаараа мэдрэсэн хүмүүс орсолдсонтай холбоотай. Зарим нь бүр дансны аялгар санал идэхийг хана. Гэтэл ийм хүмүүст харнууллага хүзээлгэдэг заалт хуульд байлагдаж юу? Байлгүй яхав. Монгол Улсын хуулийг унших юм бол уншээр ардилсан улс учраас мийн малтыг бусад улсын адил Эрүүчин хуулийнхаа 130, 131 дэвшир эйлд тусгасан байгаа.

Cонгууль болгон дээр Сяригддаг өөр нэг толгойны өвчин бол иргэдийн шилжилт хөдөлгөөний асуудал. Тухайн тойрогт оршин суугчид л санал өгдөг байх нь зохистой. Хотосын компанийнхаа эзний төлөө санал өгөхөөр санаатай очиж бохга хүн ямар ч сонголт хийхгүй шүү дээ. Иймд иргэд байнга оршин суудаг газраараа санал өгдөг тогтолцоог бүрдүүлж,

тэдгээр хүмүүс сонгууль өгөхөөс эмне 14 хоногийн дотор шилжиж явах бол оршин суугаа газраараа санал өгөх боломжийг олгож, сонгуулийн өдөр нэрсний хэгээлэлтэд хэдэн зуун хүн замж бичдэг практикаас татталзвал хэн хүний хувьд шударга болно.

УИХ-ын сонгуулийн тухай хуулийн 40 дүгээр эйлд заасан сонгуулийн санал хураалтыг хүчингүй болгох үндэслэлүүдийг оновчтой болгох, тодотгох шаардлагатай. Тухайлбал санал худалдааж авах, саналын хуудас солих, санал хураалтын дүнг санавт буруу гаргажыг эрүүгийн тэмт харгыт хамааруулсан мартал, энэ нь санал хураалтыг хүчингүй тооцох үндэслэл болохгүй байна.

Энэ жээтээр сонгуулийн хуулийн тойрсон олон асуудал дээр Хүний эрхийн тусгай шидэгчийг НҮБ-аас урж ажиллуулж, санал дүгнэлтийн нь сонсож сонгуулийнхаа хуундиг боловсрондуй болгох, саналын сонгуулттай холбоогдох гарсан оргодолд гомдолд дун шинжилгээ хийж, дахин зорил дэвтэгдэхүүгийн байх эрх зүйн орчин бүрдүүлэх нь бил бүхий ашиг сонирхолд нийцнэ тэж цээж байна.

Сонгууль аливаа албадлагы, урамшуулал, залы мэхзээс антд чөлөөтэй явагдах ёстой.

Бүгд Найрамдах Беларусь Улсын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай

Үндсэн хуулийн цэцийн ажилтан
Э.ЛХАГВАСҮРЭН

Бүгд Найрамдах Беларусь Улсын Үндсэн хуулийн шүүх нь өөрийн чутаг дэвсгэр дээр Үндсэн хуулийн биелдлийг хяналт, Үндсэн хууль зөрчсөн тухай албаны хэрэг маргааныг хяналт шийдвэрлэж дүгнэлт гаргах, мөн Үндсэн хуульд тусгагдсан бусад асуудлыг шийдвэрлэх зорилгоор байгуулагдсан.

Беларусийн Үндсэн хуулийн шүүх Үндсэн хуулийн биелдлийг хяналт шүүгээ Үндсэн хуулийн зөрчил бүхий хэрэг маргааныг хяналтад цэвэрт гаргах байдлаар хэрэгжүүлдэг байна. Үнд:

1. Хууль, БНВУ-ын Ерөнхийлгэчийн зарлиг болон шийдвэр, олон улсын гэрээ хэлэлцэр, БНВУ-ын нэгдэн орсон олон улсын эрх зүйн актууд Үндсэн хуульд нийцж байгаа эсэх;

2. БНВУ-ын бүрэлдэхүүнд багтдаг улс хоорондын эрх бүхий дээр байгууллагын гаргасан эрх зүйн актууд, Үндсэн хууль болон бусад хуулийг хэрэгжүүлэхээр гаргасан БНВУ-ын Ерөнхийлгэчийн зарлиг, хууль, тогтоол олон улсын эрх зүйн актуудад нийцж байгаа эсэх;

3. БНВУ-ын Сайд нарын Зөвлөлийн тогтолц, Улсын Дээд шүүхийн шийдвэр нь БНВУ-ын нэгдэн орсон олон улсын эрх зүйн актууд болон Ерөнхийлгэчийн

зарлиг, тогтоолд нийцж байгаа эсэх;

4. Үндсэн хуульд заагдсан бусад төрийн байгууллагын гаргасан акт болон БНВУ-ын нэгдэн орсон олон улсын гэрээ нь хууль, тогтоол, мөн БНВУ-ын Ерөнхийлгэчийн зарлиг нийцж буй эсэхд хяналт тавын, эн тухай дүгнэлт гаргана.

Мөн Беларусийн Үндсэн хуулийн шүүх нь БНВУ-ын Үндсэн хуулийг парламентын танхимууд болон түүний гишүүд будуулгэр зөрчсөн эсэх тухай асуудлыг хяналт хэлэлцэж дүгнэлт гаргах эрхтэй байна.

Үндсэн хуулийн шүүх нь Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх тухай албан маргандыг зохиц санал, санаачилгыг үндэслэн хяналт хэлэлцэж шийдвэрлэн. Өөрөөр хөбөл иргэд Үндсэн хуулийн зөрчил бүхий асуудлын тухай санаачилга, санаалыг Ерөнхийлгэч, Үндэслэний хуралдааны төлөөлгэчийн танхим. Үндэслэний зөвлөл, Улсын дээр шүүх, Иргэний шүүх мөн Сайд нарын Зөвлөлөөс Үндсэн хуулийн шүүхэд оруулсан эрхтэй. Дээр дурдсан парламентын танхим Үндсэн хуулийг будуулгэр зөрчсөн эсэх тухай дүгнэлтийг Үндсэн хуулийн шүүх Ерөнхийлгэчийн саналыг үндэслэн гаргагдад.

Үндсэн хуулийн шүүхийн бүрэлдэхүүн

Беларусийн Үндсэн хуулийн шүүх нь 12 гишүүнтэй /шүүгчтэй/. Үнд Үндсэн хуулийн шүүхийн дарга, түүний орлогч, бусад 10 гишүүн болтагтаа. 12 шүүгчийн зургаг нь БНВУ-ын Ерөнхийлгэчөөс, зургаг нь БНВУ-ын Үндэслэний Хуралдааны Зөвлөлөөс томилино. Гишүүдийн бүрэн эрхийн кугацаа 11 жил багаад дахин томилогдох

эрхгүй байдаг. Үндсэн хуулийн шүүхийн даргыг сонгхөдөө гишүүд дотроосоо санал хуралж хамгийн олон санал авсан хүнийн БНВУ-ын Үндэслэний Хуралдааны Зөвлөлд санал болгож, зөвхөөрснөөр Ерөнхийлгэч томилино. Орлогч даргыг Үндсэн хуулийн шүүхийн даргын санал болгасноор шүүгчдийн бүрэлдэхүүнээс сонгоно. Үндсэн хуулийн шүүхийн дарга болон түүний орлогчийн түр эзгүйд Үндсэн хуулийн шүүхийг шүүгчдээс нааснаар хамгийн ахмад нь орлох журамтай.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийт нь сурган хумүүжүүлэх, шинжлэх ухаан, судалгааны ажлаас бусад бизнес, хувийн аж ахуй эрхлэх мөн түүчинчлэн Беларусийн Үндэслэний хуралдааны Зөвлөлийн гишүүн, депутат, улс төрийн бусад байгууллагад мөн улс төрийн зорилго бүхий нийгмийн аль нэг бүлэглэлийг гишүүн байхыг хуулиар хоригласон байна. Беларусийн Үндсэн хуулийн шүүгч томилогдоносноо дараа тангаралт өргөж өөрийн ажил үүргийг хэрэгжүүлэх эрхтэй болно.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн бүрэн эрхийг дараах тохиолдлуудад хугацаанаас нь эмне дуусгавар болгож болно. Үнд:

- шүүгчээсээ отгрох тухай албан ёсоор хүснэгтээ гаргасан;
- иргэний харьялтас гарсан;

- Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн наслын дээд хязгаарт хурссан;

- шүүгчийн албан тушаалд харшилсан үйл ажиллагаа эрхэлсэн болон явуулсан байх;

- шүүгчийн нэр хүндийг гутаах, Үндсэн хуулийн нэр хүндийг унагах гэмт хэрэг үйлдсэн;

-гэмт хэрэг үйлдсэн нь тогтоогдож хүчин төглөрд ялны тогтоол гарсан бол;

-шүүгчийг шүүхээс хөдөлмөрлөх чадваргүй/чадамжгүй/ болсныг тогтоовол;

-шүүгчийг сургагүй алга болсонд тооцох тухай шүүхийн хүчин төглөрд шийдвэр гарвал;

-шүүхийн шийдвэрээр тухай шүүгч урт хугацааны түршид хөдөлмөрлөх чадваргүй болж албан уургэс гүйцэтгэж чадахгүй болсныг тогтоовол;

-нас барсан зэрэг тохиолдлуудад бүрэн эрхийг нь дусгасвар болгоно.

Мөн Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн бүрэн эрхийг дараах тохиолдлуудад тутгэлзүүлэл. Үүд:

-БНВУ-ын Ерөнхий-лөгчийн зөвшөөрөн дагуу шүүгчийг баривчлах эсвэл түүнгүйн эрүүгийн хариуцлагад татсан уед:

-Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч нь Төлөвлөгчийн танхимын депутатад нэр давшсан, мөн Үндсэн Хуралдааны Зөвлөлийн болон Нутгийн Зөвлөлтийн гишүүнээр сонгогдсон бол Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэрээр шүүгчийн бүрэн эрхийг тутгэлзүүлэх ба уг шүүгч нь Үндсэн хуулийн шүүхийн хуралдаанд оролцож эргүг бодлог.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн бүрэн эрхийн хугацаа дусгасвар болсон, хугацаанаас нь эмне буран эрхийг нь тутгэлзүүлсэн, мөн албан тушааллас нь огцруулсан тохиолдолд шүүгчийн ажиллассан жил, бусад нехцел байдлыг харгалзсан наасан түршид нь татгамж олгох эсэх, татгамжийн хөмжээ, тэтгэмж олгох журмыг БНВУ-ын хууль тогтоомжийч дагуу Ерөнхийлөгч тогтооно.

Үндсэн хуулийн шүүхийн дарга, түүчиний орлогчийн бүрэн эрх

Үндсэн хуулийн шүүхийн дарга аливаа Үндсэн хуулийн маргаантай асуудлыг шийдвэрлэхэд хуралдаанд оролцсон гишүүдийн нэгэн адил

бүрэн эрхтэй. Өөрөөр хэлбэл даргын хувьд тухайн маргааныг хэлэлцэж шийдвэрлэхэд бусдаас илүү эрх эдлэхгүй, харин тухайн тохиолдолд санал өгхөн эрхтэй яэг лигшиүү юм.

Нэгээтэйгүүр Үндсэн хуулийн шүүхийн дарга төрийн болон олон нийтийн байгууллага, гадаад дотоод БНВУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийг төлөөлөн. Мөн

-Үндсэн хуулийн шүүхийн ажлыг удирдаж, гишүүдийн ажил үүргийг хуваарилна.

-Үндсэн хуулийн шүүхийн хурлыг зарлан хуралдуулах, мөн хуралдааны даргалах эрхтэй.

-Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийг хөхицэн шагнах, төрийн дээд шагнаад тодорхойлох, мөн шийтгээл зэмэлэл, захирганы арга хэмжээг авна.

-Үндсэн хуулийн шүүхийн нарийн бичгийн дарга нарын газрын ажлыг ерөнхийлэн удирдах, захирганы албан хаагчдыг ажилд авах, халах эрхтэй.

-Үндсэн хуулийн шүүхийн дотоод үйл ажиллагааны талаарх асуудлаар захиргамж гаргах болон Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль болон дотоод дүрэм /дэг-/ийн дагуу бусад бүрэн эрхийг хөрөгжүүлнэ.

Үндсэн хуулийн шүүхийн орлогч даргын хувьд шүүгчийн нэгэн адил эрх эдлэж үүрэг хулэхийн сацуу Үндсэн хуулийн шүүхийн даргын эрх, үүргийг түүхийг эзтуяа эсвэл түүний давалгаснаар эсрэг, үзүүлэв.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч чь Үндсэн хуулийн шүүхийн хуралдаанаар авч хэлэлцэх маргааны талаар санал гаргах, Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэрийн талаар санал бодлоо илэрхийлэх эрхтэй. Үндсэн хуулийн шүүхийн хуралдаанд санал гаргах буюу таслах эрхтэйгээр оролцож мөн хэлэлцэж шийдвэрээс маргаантай асуудлын таар шаардлагатай ипотлож химтэй шаардан гаргуулах, холбогдох этгээдүүдээс мэдүүлэг авах, тайлбар гаргуулах болон

процессийн бусад бүрэж эрхийг хэрэгжүүлэв.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн эдийн засгийн болоод нийгмийн халамж, ахуй хангамжтай холбоотой материалаг хараат бус баталгааг хууль тогтоомжид засвас дагуу БНВУ-ын Ерөнхийлөгч тогтооно. Энэхүү баталгааны гол хэмжүүр нь Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн ахуй хангамж нь БНВУ-ын бусад ердийн шүүхийн шүүгчийн баталгааг, тэдгээрийн тогтоосон төвшингээс ямард дээгүүр байх шаардлагыг хуульчилж өгсөн байдлаараа онцлогтой юм.

Үндсэн хуулийн шүүхийн маргаан хялан шийдвэрлэх ажиллагааны журам

Үлсын болон хувь хүний нийцүүлэлт холбоотой чаргааныг хаалттай, бусад хуралдааныг иэллэлтэй явуулна. Хуралдааныг иэллэлтэй эсвэл хаалттай хийх асуудлыг Үндсэн хуулийн шүүхийн дарга шийдвэрлэх эрхтэй. Үндсэн хуулийн шүүхийн хуралдааныг хууль тогтоомжид засвас бүхий л дүрэм журмыг баримталж, хуралдааны дэгийн дагуу ёслол тоглэдэр, гүн хундэтгэлэйзэр явуулах ёстай байдаг. Мөн хуралдаанд орлогчид болон сонирхсон бусад этгээдүүд тогтоосон дүрэм журмыг дагаж, хуралдааны даргажагчийн захиргамжид захиргагдхан тутгатэй. Хуралдааны бүрэлдэхүүнд орсон шүүгч тухай хуралдааныг хундэтгэн узах шалтгааныг нийтийн таасалж үл болно. Хэрэвэ шүүгчийн бүрэн эрхийг тутгэлзүүлэхгүй, мөн зогсоогоогүй л бол тухай шүүгч шүүх хуралдаанд оролцохос зайлсхийх эрхгүй.

Үндсэн хуулийн шүүхийн хуралдааны явцад тэмдэглэл хөтөлж би түүнд дараах зүйлийг тусгасан байна. Үүнд:

-хуралдаан болох он, сар, одер, таихим;

-шүүх хуралдааны бүрэлдэхүүний нэрс, ирц;
 -шүүх хуралдаан даргагчийн овог нэр, албан тушаал;
 -хуралдааны хэлэлцэх асуудлын товч агуулга;
 -хуралдаанд оролцогч талуудын нэр, ирц, өргөдөл, тайлбар, тадгээрийн төлөөлгөгчийн тайлбар;
 -хуралдааны бусад оролцогч, тадгээрийн тайлбар;
 -шүүх бүрэлдэхүүнээс талуудад тавьсан асуулт;
 -шүүгчийн асуулт, шинжээчийн дүгнэлтэд өгсөн талуудын хариулт;
 -талуудасаа хэргийн талаар нэмэлт тайлбар, иртлох баримт гаргалав тадгээрийн баталгаажуулж гэрчилж;
 -хуралдааны дэг, журмын зөрчсөн тохиолдод өгсөн сануулга;
 -мэддэглэсний үйл явц;
 -Үндсэн хуулийн шүүхээс гаргасан шийдвэрийн агуулга зэргийг тэмдэглэсэн байх шаардлагатай. Тэмдэглэлийг хуралдаан болсон эдрөөс хойж 10 хоногийн дотор балзын болгоц буюу түүнд хуралдаан даргалагч, хуралдааны нарийн бичгийн дарга гармын үзүүлэлтэдээс танилцахаас, хуулиар авах, тэрхүү тэмдэглэлийг тайлбар гомдол гаргах эрхийг Үндсэн хуулийн шүүхээс тогтоосон журмын дагуу хэргэжүүлэх боломжир ханган үргүйт Үндсэн хуулийн шүүхийн Тамгын газар гүйцэтгэдэг байна.

Үндсэн хуулийн шүүх шийдвэрээ зөвлөлдөх тасалгаанд буюу хаалттай зөвлөгөөнөөр хөлзүүлсэн Үндсэн дээр гаргана. Уг зөвлөгөөн шүүх бүрэлдэхүүнгүй орсон шүүгчид л оролцоно. Мөн манай Үндсэн хуулийн шүүхийн зөвлөлдөх тасалгаанд шүүгчдээс гадна хуралдааны нарийн бичгийн даргын орхмын хуульчилсан байдал шиг Беларусийн Үндсэн хуулийн шүүхийн зөвлөгөөнд нарийн бичгийн дарга, газрын ажилтан

оролцох эрхэй байдаг. Гэхдээ Монгол улсын хувьд хуралдааны нарийн бичгийн дарга зөвлөлдөх тасалгаанд тэмдэглэл хөтөлдөх, эргээд түүнийгээ байгууллагын нууцын зэрэглэлд авч баталгаажуулах үүргийг хүлээдэг бол БНБУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн хувь тухай ажилтан зөвлөгөөний үед техник тусалцахаас, холбогдох хувь тогтоомжкоор гишигдэг хангах зэргээр л оролцдог байна.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид зөвлөгөөний явцад хэлэлцэж буй асуудлаар өөрийн байр суурийг чөлөөтэй илэрхийлж ба эхлээд хуралдаанд оролцсон гишигдэг, дараа нь хуралдаанд даргалагч гасан дарааллаар санал хураацаа асуудлыг шийдвэрлэн. Аль нэг гишүүн саналыг өгөхгүй байх мөн санал асуулгад тутгассан хариу өгч болохгүй. Асуудлыг хуралдаанд оролцсон гишигдүүний олонхийн саналаар шийдвэрлэх бөгөөд эзрг саналыг гишигдээж хөвсргээс эрхтэй. Зөвлөгөөний тэмдэглэлд санал хураалж түрүүн үр дунг л бичиж тэмдэглэдэг. Түүнд гишигдэг гармын үсгээ зурж баталгаажуулах бөгөөд түүнийг нийтэд зарлаж мэдээлэхийг хориглодог.

Үндсэн хуулийн шүүх шийдвэрээ дүгнэлт хэлбэрээр гаргах ба тэрхүү шийдвэрээ албан ёсны тайлбар гаргаж бай болгод. Дүгнэлт нь дараах агуулгатай байна. Тухайлбал хэлэлцэж шийдвэрлэсэн маргааны товч агуулга, гаргасан он, сар, өдөр, байр, шүүх бүрэлдэхүүн, хуралдаанд оролцогч талуудын нэр, өргөдөл, гомдлын товч агуулга, маргааны хянан шийдвэрлэсэн Үндэслэл, маргааныг шийдвэрлэх явцад тогтоосон нийцэл байдал, шийдвэр гаргахад удирдлагын болгосон хуулийн заалт, тухайн шийдвэрийн билеүүлэх хугацаа, түүнийг хэвлэн ийтийн оицлог зэргийг тусгасан байна. Үндсэн хуулийн шүүхээр хэлэлцэж байгаа

маргааны талаар шүүхийн шийдвэр гараагүй байхад хуралдааны бүрэлдэхүүнд орсон гишигдэг ч уг асуудлын талбар өөрийн байр суурь, үзэл болдоо нийтэд илэрхийлэх эрхгүй. Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн бие, орой байр, албан тасалгаа, уваа, холбооны хэрэгсэл, захидал харилцаа халдашгүй дархан байна.

Үндсэн хуулийн шүүхээс шүүх хуралдааны явцад болон доотоо дүрэм журмын зөрчсөн байгууллаа, албан тушаалтаан, бусад этгээдэд торгуул нийдуулах эрхтэй байдал. Тухайлбал тодорхой асуудлыг шийдвэрлэж дэгч холбогдол бүхий бичиг баримт, тайлбар зэргийг шаардсан хугацаанд нь гаргаж өгөхгүй байх, мэдээжийн худал, төөрөгүүлах зорилгоор өргөдөл гомдол гаргах, бусад бичиг нь иртлоо баримт бурдужэх, Үндсэн хуулийн шүүхийн хуралдаанд хүндэтгэн үзүүлж шалтгаалгүйгээр ирэхгүй байх, ирхээх татгалзах, мөн горч, шинжээч мэргэжилтэн ирэх боломжгүйгээ бичигч албан ёсоор мэддэгээгүй бол мөн хуралдааны дэгийг бүдуулгээр зөрчих, удаа дараа сануулаа авах, хуралдаанд даргалагчийн захирамжид захирагдахгүй байх зэрэг тохиолдлуудад тухайн зарчил гаргасан иргэдийн өөрийн нь авч буй цалингийн 10 хуртэл хувиар, албан тушаалтынг авч буй цалингийн нь 50 хуртэл хувиар тооцож торгох шийтгэлийг оногдуулна.

Үндсэн хууль зөрчсөн тухай санал гаргах, түүчиний агуулга

Үндсэн хууль зөрчсөн тухай саналыг Беларусь улсын Үндсэн хууль, Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуульд засвар төрийн эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтинаас гаргах бөгөөд тэрхүү саналыг Үндэслэл Үндсэн хуулийн шүүх маргаан үсгэн шалтаж, хуралдаанаар хэлэлцэн шийдвэрлэх үүргэстэй. Уг саналын агуулгад:

-Үндсэн хуулийн шүүхэд уг саналыг оруулах бүрэн эрхийг нотлох санаачлагчдын тухай мэдээлэл;

-шалгавал зохих ёстой олон улсын гарээ болон актын нэр, түүнийг хэвлэх эх сурвалжийн тухай мэдээлэл;

-маргаан хянаан шийдвэрлэх асуудлын үндэслэл;

-талуудын байр суурь, түүний эрх зүйн үндэслэл;

-хавсаргасан бичиг баримтын нэрээ зөргүй тусгаж баримтын нэрээ гаргаж буй албан тушаалтai, төрийн байгуулалтын дараа нь гарын зурсаа. Мөн олон улсын гарээ болон актыг батгалсан хуулбар, итгэмжлэгэсн төлөөлэгч томилох бол түүний итгэмжлэл болон бусад бичиг баримт, гарч, шинжээчийн нерсийн жагсаалт, мэргжилтийн дугаалт, холбогдох хууль тогтоомж, эрхийн актуудыг хавсаргах ёстой. Санал болоод түүдийн зайнхагийн хавсаргах ёстой материалыг Үндсэн хуулийн шүүхэд гаргахдаа доод тал нь 15 хувьас баагай тоогоор бурдулж өгдөг журамттай.

Үндсэн хууль зөрчсөн тухай саналыг :

-тухайн санал гаргасан этгээд нь Үндсэн хуулийн шүүхэд хандаж санал гаргах эрх бүхий субъект биш байх, мөн ийм эрх хэмжээс олгогдоогүй албан тушаалтнаас гаргах, эсэвдэлтэй иргэдээс ирүүлсэн бол;

-санал нь Үндсэн хуулийн шүүхийн эрх хэмжээнд хамааралгүй бол;

-уг саналар шийдвэрлүүлэх асуудал нь Үндсэн хуулийн шүүхийн эрх хэмжээнд хамааралгүй бол;

-санал заагдсан асуудлаар эмне нь Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэр гарсан, тэр нь хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа эзэрэг Үндсэн эзэрэг тухай, бусад үйл ажиллагааны талаархи мэдээллийг Үндсэн хуулийн шүүхийн албан ёсны хэвлэл болох "Бүгд Найрамдах Беларусь Улсын Үндсэн хуулийн шүүхийн мэдээч /зарч/" союнос эрхлэн гаргадаг.

Үндсэн хуулийн шүүхийн дотоод үйл ажиллагааны онцлог

БНВУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхүүхийн шүүхийн дотоод үйл ажиллагааг журамлах, нарийн бичгийн дарга нарын газрын ажилтнуудад тавих шаардлагатай, хэрэг хянаан шийдвэрлэх онцлог болон Үндсэн хуулийн шүүхийн дотоод үйл ажиллагаанд тавих шаардлагыг хангах зорилгоор Үндсэн хуулийн шүүхийн дэгийн батлаг мөрддөг байна. Энэхүү дэгийг Үндсэн хууль болон бусад хууль тогтооожид засах журмын дагуу Үндсэн хуулийн шүүхийн хуралдаансаас батлах бөгөөд түүнд хэмэлт, өөрийлөлтөр оруулж асуудлыг ч мөн адил хуралдаанас шийдвэрлэдэг журамттай.

Үндсэн хуулийн шүүх дэргээд хууль, эрх зүйн эрдэмтэн, судлаачид, бусад мэргэжилтэнээс бүрдээн. Шинжлэх ухааны зөвлөлийг байгуулан ажиллуулдаг бөгөөд тэрхүү зөвлөлийн бүтэц бүрзэлдэхүүний Үндсэн хуулийн шүүхийн хуралдаанаар хамаарч баталдаг. Мөн Үндсэн хуулийн шүүхийн үйл ажиллагааг хэвийн явуулах, шаардлагатай техник туслаадаа, мэдээллээр хангах түргийг нарийн бичгийн дарга нарын газар эрхлэн хариуцаа ба түүний одор дутмын үйл ажиллагааг нарийн бичгийн дарга нарын газрын дарга удирдан зохион байгуулж, эзлэв. Үндсэн хуулийн шүүхийн хуралдаанд та...ах үүрэгтэй.

Өөрийн, үйл ажиллагааг нийтэд ил төр, ойлгах, хэлэлцэж шийдвэрлэсэн асуудлын талаар, мөн хэрхэн шийдвэрлэсэн болон уг шийдвэрийн тухай, бусад үйл ажиллагааны талаархи мэдээллийг Үндсэн хуулийн шүүхийн албан ёсны хэвлэл болох "Бүгд Найрамдах Беларусь Улсын Үндсэн хуулийн шүүхийн мэдээч /зарч/" союнос эрхлэн гаргадаг.

Үндсэн хуулийн шүүхийн байрлаж буй байрны дээр БНВУ-ын төрийн далбааг байгаа мандуулах ёстой. Үндсэн хуулийн шүүхийн хуралдааны таажийн төрийн далбаа, төрийн судлалын албан ёсны эх заларыг байдал. Харин шүүгчдийн албан тасалгаанд төрийн далбаа байна. Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчдийг тусгай омсгелтэй байх бөгөөд омсгелийн загварыг БНВУ-ын Ерөнхийлөгч батална. Үндсэн хуулийн шүүх улсын төсвөөс санхүүжих ба зайлшгүй хэрэгцээтэй бусад зардлыг жижижийн улсын төсөг тусгугуулан түүнийгээ Үндсэн хуулийн шүүх бие даан захиран зээчүүлахын сацуу Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчдийг тээврийн болон харилцаа холбооны хэрэгслийр хангах, мөн түүчлийн материал төхөнжийн болон бусад хангамжийг БНВУ-ын Ерөнхийлөгчийн тогтоосноо холбогдох төрийн байгууллагууд хангах "чургатж" байдаг.

ШҮҮХ ЗАСАГЛАЛ: ОНОЛ ПРАКТИКИЙН ЗАРИМ АСУУДАЛ

Улсын дэд шүүхийн
шүүгч Ц.АМАРСАЙХАН

Монгол Улсад өриөсөн арччилал, шинэчлэлийн үйл явцын үр дүнд шүүхийн шинэ тогтолцоого бүрэлдэх буй ч эрх зүйт төрийн төлөвшүүлд шүүх засаглалын гүйцэтгэх үүрэг, ролийг нэмэгдүүлж нь нэн тулгамсан асуудал байсар байна.

Шүүх засаглал нь ард иргдлийн эрх, эрх чөлөөний баталгаа байхаа гадна эрх зүйт верийн нь тэр болон түүний эрх мэдлэлтэн, албан тушаалтын дур зоргоор авирлах, алшига гэмт халдлагасаа хамгаалах үүргээ биелүүлсэн цагт нийгмийн эрх зүй, хууль нийсэхэн нэхцэл бүрэлдэгжжээ.

Монгол Улсад нийм засаглалыг бий болгох зорилгоор шүүх эрх мэдлэлийн шинэчлэл явагдаж буй болочв түүний хэргижилт удаан, үр дун нь чамлалттай байна.

Төрийн тогтолцооид шүүхийн гүйцэтгэх үүргийн талаархын урьд эмне тогтсон ойлголт 90-ээд оноос өөрчлөгдөн шүүх засаглалын талаархын ойлголт, төсөөлөл ба үзүүл баримтлал төлөвшүүлж эхэлсэн юм. Гэвч энэхүү багийн хугацаанд шүүх эрх мэдэл, түүний мөн чанар,

нийгэмд гүйцэтгэх үүрэг ба ач холбогдлыг хууль тогтоогчид, хуульчид болон нийгмийн цөнгүй хэсэг зохиц ёсоор ойлгон хэрэгжүүлж чадахгүй байсаар байна гэхдээ хилдэжгүй байх.

Шинэ үзэл номдол боловсруулах, амьдралыг хэрэгжүүлэх үйл явц удаашаалтай байгаа нь манийн зарим хуульчийн мэдлэг, чадвар ба сэтгэлзээний цар хүрээ нийгмийн шина нөхцөл, шаардлагасаа ихэхэн хоцорсонтой холбоотой.

Тухайлбал, эрх зүйн тухай ойлголт, хүний байгалиас засалсан эрх, эрх чөлөө, тэдээрийн үзүүцэн, юунаас ч эмне хамгаалаадах давуу эрх, төрийн эрх мэдэл, эрх зүйгээр хязгаараадах байдал, засаглал хуваах үзэл баримтлал, эрх зүйг алшига халдлага, үйлдвэр, шийдвэрээс шүүхээр хамгаалах боломж зэргийн талаар нийгэмд төлөвшүүлэх ойлголт, төсөөлөл орчин үеийн шаардлагыг хангахгүй байна.

Шүүх засаглал гүйцэтгэж ирсэн үүргээ ч, цаг учийн шаардлагын тавигдаж буй шинэ үүргээ ч үр ашигтай биелүүлж чадахын тулд ямар байвал зохицтой вэ?

Шүүх засаглал онд байр суурттай, чадалтай бөгөөд бил дассан, харват булс, мэргжлийн онд бушигийн тээвэртэй, хохион байгуулалтын хувьд бэхжсэн, шударгаа сийн бүх шаардлагад нийисэн журмын дагуу үйл ажиллагаагаа язуулдаг байвал эхини гасын хариултгыг өгч болно.

Шүүх засаглал байвал зохих энхуу шинж чанаруудыг Монгол Улсын Их Хурлаас баталсан "Шүүх эрх мэдлэлийн стратеги төлөвлөгөө"-нээс олж харж болно.

Гэхдээ энэхүү төлөвлөгөөг баталсаар хүчтэй, хараат бус шүүх засаглалын бий болгох үйл ажиллагаат шулнуун дардад замаар явна гэсэн уг биш юм. Шүүхийн шинэчлэлийн явцад оюл, практикниийн, зохиж байгуулалтын, материал-техникийн хүидээл бөрхшээлүүд тулгарсар байна. Эхлээс эрч хүчтэй эхэлсэн шүүхийн шинэчлэлийн хурдац саарах, удаашрах байдал ажиглагдаж байна.

Олон шинэ хууль баталж, шүүг эрх мэдэлд оролцож боломжийг нргэдэл бараг хязгааргүй олгосон атлас энэхүү процессын төр хянгалтдаа байглаж чадахгүй хүрч болзошгүй байна.

Шүүхээр шийдвэрлэгдэж буй маргааны өнгө төрх өөрлийгэдэж байгаагийн хирэр ажил хүндэрч, хүргийн тоо өдрөөс өдөрт ихсэж шүүгчдийн алжлыг ачвалаас асар ихээр нэмэгдэж буй байдал нь шүүн таслах алжлы чанар, хугацаанд нөлөөлөхгүй байхын аргагүй байна.

Шүүхийн санхүүжилт урьд эмне шаардлагын хэмжээдээ хэээж ч хурдэггүй байсан бол өвөөдөр энэ байдал улам бүр мэдрэгдэх боллоо.

Шинээр батлагдаж буй хуулиуд хоорондоо зөрчилтэй, Үндсэн хуульд нийцэхгүй байх явдал ч гарсвар байна.

Шүүг таслаас ажиллагаав мэтгэлээний үндсэн дээр явагдахаар Шүүхийн болон процессын хуулиудад туссан байдал. Гэтэл эрүү, иргэний хэрэг хялан шийдвэрээс ажиллагаалын нарийн зохицуулалтууд нь өөрөө мэтгэлээний үндэс суурийг угүйгэсэн, хоорондоо уялдаа холбоо, авчалдаагүй байх тохиолдлыг бий болгож байна.

Олон улсын эрх зүйн хэмжээг үндэсний хууль тогтоомжсоос, дээгүүр хүчин чадвалаа байхар зохиц хууль төгөөмжийнд түнхагласан болоч тэдгээрийг монголын шүүхийн практикийн хэрэглэх боломж хангалтгүй байна.

III үүн таслах үйл ажиллагчны явдал нийгмийн харилцаа зохицуулж буй эрхийн актүүдэг хүчингүй болгоц боломжтой болсон энэгийн нахцэлд шүүхийн шийдвэр өөрөө эрх зүйн эх сурвалж болж бийдт байдлын хараагүй юм шиг энгөрч бас болохгүй байна. Энэ нь онол, практикийн омне эрх зүйн зохицуулалтын тогтооцоон дэх шүүхийн практикийн байр суурь, уург, ролийг зөв тодорхойлох асуудлыг тавьж байгаагаас гадна жишигийн шинжлэйш шүүхийн шийдвэрт тавигдах шаардлага, тэдгээрийг хэвлэх нийтийн, тодорхой хэргийн талаар гарсан Улсын Дээд шүүхийн тогтоолыг шүүхийн шийдвэрийн үндэслэл болгоц боломжийн талаар ярилцах цаг нэгэнт болжээ.

Шүүх засаглалын асуудлаар тодорхой зорилго бүхий судалгаа хийгдэж байгаа ч доорхи садрэв ондийн анхаарал татах болов уу гэж бодогдоно:

-Монгол Улсын Үндсэн хуулийн эрх зүйт төрийн загвар ба засаглалын төрийн механизмын давх шүүхийн уураг;

-“Шүүх эрх мэдлийн стратеги төвлөвлөгөө”; шүүхийн шинчлэлийн хэрэгжилтийн арга зам;

-Шүүгчийн хараат бус байдал;

-Шүүхийн өөрийн удирдлагын хэлбэрүүд ба шүүхийн шинчлэлэд тэдгээрийн гүйцэтгэх уурт;

-Шүүхээр хамгаилуулж иргэдийн эрхийн хэрэгжилтийн шаттууд;

-Шүүх засаглалын хувийн үйл ажиллагчны эхийн байгуулалтын бие материал-техникийн хангамжийн байдал;

-Монгол шүүхийн шинчлээд саад болж буй хүчин түйл, шалтгаан.

Социалист хууль ёст гор байгуулах, эрх зүйт төр байгуулахад гэдэг нь хоёр өөр зүйл юм гэдэг нь

онөөдөр төс тодорхой харагдана. Үүнтэй уялдаад төрийн тогтолцоонд шүүхийн эзлэх байр суурин талаар ч өөр ойлголт гарч ирсэн.

1990 оноос хойш шүүхийн нэр хүнд, харахаас бус байдалыг бэхжүүлэх зорилго тавигдахын зэрэгцээ шүүх эрх мэдлийн эрх зүйн баталгааг өргөтээс асуудал тавигдах болсон юм. Үүний зэрэгцээ хуулийг дээдлэх гэсэн ойлголт гарч ирсэн. Эртний Ромонон ирсэн “dura lex, sed lex” буюу “хууль бол хатуу гэхдээ энэ бол хууль” гэсэн зарчмын баримтлан хуулийн диктаторыг бий болго борилго уүссэн.

Шүүгчид хараат бус, шүүх бие дасанс байх ёстой гадгатай бүтд санал иргээн байдал тул тэдгээрийн зохион байгуулалт, материалыг хангамжийн асуудлыг шийдвэрлэхгүй байхын аргаар. Харин одоо бид эрх зүйт төрийн үзэл санаа, хууль ёст төрийн үзэл санаакаас юугаар ялгаатай болохыг авч үзэх шаардлагатай. Үичир нь энэхүү асуудал шүүх засаглалын ойгдот, зорилготой салшгүй холбогтой юм.

“Аливааг болон хэнийг ч

хуульд захицуулж” үзэл санаа яриангийг чухал зарчмын төдийгүй эрийг зүйт төрийн онолын бүтцийн салшгүй хээг юм. Энэ нь халбар ба агуулга гэсэн гол хөөр шинжийг өөртэй багтааж байдал.

Хэлбэрлийн шинж нь өөртөө доорхи шаардлагыг нөхцөлдүүлж байна:

-Эрх зүй нь төрөөс гарч буй эх сурвалжуудад, тухайлбал Үндсэн хууль болон бусад хууль тогтоомжийд илэрхийлэл олио

-Үндсэн хууль болон бусад хуулийг эрх үүдлийн байгууллага тодорхой тоюусон журмын дагуу батална

-хуулиар зохицуулагдах нийгмийн харилцаа, талууд ба хууль эрхийн актвэр зохицуулагдах харилцаа, талууд тус тус тодорхой байна

-хуулиар тогтоомжийн шатлан захирах ёсыг тогтооно (Үндсэн хууль бусад хууль нийцэх ба хууль тогтоомжийн бусад акт Үнээн хууль, хуулианд нийцэх)

-игрэг ч, тэр ч өөр хоорондоо лиар холбогдсон байна.

Дээрх үндсэн шинж тэмдэгүүд нь Үндсэн хуулийн

зүйл, заалт болон холбогдох бусад хуульд ч тусгалын олсон.

Хуулийг дээдлэх зарчмын болон хууль ёст дэглан нь эрх зүйт төрийн бүтээн байгуулалтын зайлшгүй бөгөөд чухал хэсэг юм. Энэ асуудал нь бидний тогтоосон арийн ухамсарт ч маш ойр дот төдийгүй социалист хууль ёсны зарчмытай адил байсан тул эрх зүйт төрийн талаар анхны ойлголт гарч иркэхд хүлээн авахад хүндэрээ учравгүй.

Эрх зүйт төрийн мен чанар, агууллыг гэхээсээ илүү хэлбэр, төрхөд их анхаарал тавигдсанас бодж эрх зүйт төр дахь шүүхийн үүрэг, ролийг тодорхойлох шүүгчний зүгээс гатцуух хууль эзкиргаахаа үзэл санаа голчлон авч үзэд болжээ,

Бидний тулж ирсэн түүхэн замалынх ур хөөрд, оногийн ороо бусгасаа цагийн илөө, дарамт болон шүүхийн ажиллагандаа зарим дуугааллас шалтгаалас шүүгчийн эзэл аливаа хуулийн сайн, муу, давуу ба сүү талыг ялгаж, салгагүй хууль бүхий арнуун наандын шүтээн байх ёстой гэсэн зарчмыг баримтлахыг шаардах болжээ.

Эрх зүйт, хууль гэсэн замалынх ур хөөрд, оногийн ороо бусгасаа цагийн илөө, дарамт болон шүүхийн ажиллагандаа зарим дуугааллас шалтгаалас шүүгчийн эзэл аливаа хуулийн сайн, муу, давуу ба сүү талыг ялгаж, салгагүй хууль бүхий арнуун наандын шүтээн байх ёстой гэсэн зарчмыг баримтлахыг шаардах болжээ.

Тусгасар хойр ойлголтыг адилтых явдал нь эрх зүйт талаар марксист-ленинист номолоос уулзтайгээс гадна позитивизмын гол шинж нь болж байдаг. Социализмын уед зөвхөн энэ ойлголт хулаагаа зөвшөөрөгддөд байснаас гадна аливаа өөр үзэл харш номолоод тоосондог байсан.

Эрх зүй бол хуулиар тогтоосон, өөрөөр хэлбэр төрийн эрх барих дээд байгууллагас тогтоосон зүйл мон гэх облогход позитивизмын утга агуулга оршдог. Хуульчид бидний ихэнх нь позитивист үзлийг баримтлагчид гэдэг нь ойлгомжтой.

Позитивизмын байр

сууринкаас хуулийг бурхан-

чилснаар эрх зүйт төрийн

байгуулах боломжгүй гэж үзэд

орсны зарим судлалын

бүтээлээс 90-аад оны эхн үед

үзүүлийн байна миний бие одоо

тодхон санаж байна.

Зарим хууль хээгдэг

дээрэмчийн үзүүн тохирсон

шийдвэрийг хууль гэж нэрлэхтэй

адил хууль гэсэн иерийг зүүх

эрхгүй байдал гэсэн Цицероны

үгийг тэд дурдаж байсан нь санаасаас гардагүй юм.

Эрх зүйт төрийн хэлбэрийн шийжинд хэтэрхий их ач холбогдол өгвэл хамгийн харгис улс төрийн дэргэмийг ч эрх зүйт төрийн шаардлагад нийцсэн гэж зарлах боломжтой болно. Үүний тулд эзэхүү дэргэмийн харгис үйл ажиллагаат төрийн хусалзоригор хуулийн хэлбэрт оруулж, шүүх нь эзэхүүлийн алтасад бусад хуулийн адил хэлбэрлэлтгүй даган биелүүлдэг байхад л хангальтай юм.

Эрх зүйт, хууль хөёрын харилцаан шүтэлцээс буюу эрх зүйт төрийн агуулгын шинж нь эрх зүйт онолын гол асуудал бөгөөд шүүх засаглалын зарчмын асуудлуудад салшгийн холбогийт юм. Учир нь хуулиудын эрх зүйтн агуулгыг хянах уүргийт эрх зүйт төрөөс гаргахуу шүүх засаглалд алдуулдаг билээ. Шүүхийн эзэхүү бүрээ эрх шүүх засаглалын байр суурийг тодорхойлоад ба жинжнэн эрх мэдэл, засаглалын шинжийг шүүхэд олгодог юм. Харин шүүх өөрийн шинах эрхийг хэтрүүлэн хэргэжүүлэхгүй байхын тулд эрх зүйт, түүний агуулга, мөн чанарын талбар маш тодорхой, бат бэхж ойлгот, чиглэлээд хайлт ёстой юм.

Тийм ч учраас эрх зүйт гэж юу заа, түүний мөн чанар юунд оршидог вэ гэдэг асуултад харилцаан гэх хувь төрөлхтэн одоо аууны туршид Платон, Сократыас эхлэн өөнөөдөр хүртэл очижсан хувьтэй хувьтэй юунаан уралдуулж ирсэн.

Энэ талбар оросын судлаач В.С.Нерсесяннын тодорхойлт маш оновчийт санаагдаад юм. Түүний эрх зүйт-философиийн узэл баримтлалын гол санаа нь хүн бур эрх чөлөөтэй, тэгээхэд төрдөг тут эрх зүйт нь нийгмийн харилцааны онцлог зохицууллагчийн хувьд (эс зүй, шашны зохицуулалтасаас өөр) хүн бүрт тэгш тоогох эрх чөлөөний албан ёсны хэмжүүр мөн гэж тайлбарласанд оршидог юм.

Эрх чөлөөний бодит хэмжүүр тухайн нийгмийн түүхэн, нийгэм-улс төрийн болон бусад иехэдлэл байвалдас шалтгаалан өөр өөр байх нь ойлгомжтой хадийн ч албан ёсны хэмжүүр нь эрх зүйт харилцааны оролцогт бүрт хийж, тэгш байх учиртай билээ.

Эрхийн тухай яригдахад "би нийм эрхтэй", "тэр нийм эрхгүй" гэж хүний эрх чөлөөний талаар дурддаг. Аливаа эрхийг эдлэх гэдэг нь ямар нэгэн үйлдэл, зан түүхийг хийх эрх чөлөөтэй байхыг хэлжээ. Ямар нэгэн зүйлийг шаардах, эзэмших, захиран зарцуулж гэх мөн эрх чөлөөг хэлжээ. Харин эрх зүйт нь хумусийн эрх чөлөө, түүний хэмжээ, хязгаарыг тодорхойлдог байна. Эрх чөлөө нь өөрөө нийгмэд оршиж тогтох байгаа хүний хамгийн чухал шинж чанар юм.

Ийм ч учраас манийн хууль зүйл шинжлэх ухаанд нэг талаас хууль, эрх зүйт хөөрьс дадилтгахгүй байх чиглэл нүхээ авч, негээ талаас эрх зүйт мөн чанарыг улс төр, эдийн засгийн хувьд нийрхгээгээ давхаргаа, булгэлээдийн хусал зоригийн илэрхийлэл биш харин нийгмийн гишүүн бүрт тэгш тоогохдоо эрх чөлөөний хэмжүүр гэж тодорхойлон хөгжүүлбэр эрх зүйт төрийг байгуулах, энэ дотор шүүх засаглалын мөн чанар, байр суурийг зөв тодорхойлоход ач холбогдолтой юм.

Эрх зүйт нөйлэх байдлыг тогтоохын тулд энэ узэл санаанд тодорхой төрийн механизмыг бурдуулж шаардлагатай. Төрийн засаглалын механизмын гурван салалдаа мөчирийн салгах тухай анхны узэл санааг Аристотелийн бутаалыс олж харна. Харин ДЖ.Локк, Ш.Монтескея нарны бутаалд эзэхүү узэл санаа тод тогтуулж илэрхийлэгдсэн билээ.

Эрх зүйт төрийн үзэл санааны хэмжээнд засаглал хуваах зарчмын засаглалын дураваар аашлах боломжийт хаах, иргэдийн эрх, эрх чөлөөг хамгаалах зорилгод үүлийлдэг тул засаглалын эдээр гурван салал мөчирийн хэн алийн нь биеийнгээ харилцаан хянах, тэнцэртэй байглак тогтолцоо чухал үүрэг гүйцэтгээдэг.

Засаглалын хувь тогтоох, түүдээлэх, шүүх гэж тограв хуввахыг хэтэрхий хэлбэршиудаа ойлгож болохгүй юм. Зарчмын хувьд засаг нь өөрөө нэгдэхэндээ утгатай зүйл мөн. Засгийн шохижуулсанын газар нь эрх зүйт тогтоохад тогтолцоо чухал үүрэг гүйцэтгээдэг.

Аард түүний нэгдэхэн хувваагаагүйцүүшийн нь засаглалын дээрх шүүхийн түүхийг бие биенээсээ

туусгаар, хоорондын хамааралгүй үйл ажиллагаагаа язуулах боломжийг угүйсгэх байгаа юм. Төрийн засаглал нэгдмэл хадий ч хууль тогтоох, шүүх, удирдах үйл ажиллагаагаа өөр өөр байгууллагаа гүйцэтгэдэг.

Засаглалын үйл ажиллагааны харилцаан нөлөөлөл, харилцаан уялдаа маш чухал хэдий ч шүүх засаглалыг байгуулах, оршиж тогтоохад чухам түүний бие давасан, тусгавр, хэрвэд бус байдалд ижсанхарцаа хандуулах нь чухал юм.

Засаглал хувхаас онолын бүтээгчид шүүхэд хамгийн нэгдүгээрт, онцгой ач холбогдол өгч, шүүх засаглал бусад засаглалын харалтад бий, чадсан тогтоохад чадсан тохиолдлод л эрх чөлөө, шудрагаа ёсны хамгаалагч байж чадах гол нэхднийг эзжээ.

Шүүхийн бие давасан, хэрвэд бус байдал нь хяналтгүй, удирдлагагүй байхын тулд биш шүүхгүйдийн корпусын эрх ямба, онцгой эрхийг баталгаажуулжин тулд биш харин төрийн бусад засаглалын дур зоригт таслан зөгсоох, иргэдийн эрх, эрх чөлөө болон нийтийн бухад нь хамгаалах боломжийг бурдүүлэхад ач холбогдолтой юм.

Шүүх эрх мэдэл бол эрх зүйт буюу шудрагаа ёсни дээр тулгуурласан сэтгэхүүн хэлбэр юм. Шүүх бол эрхийн хамгаалалтын байгууллагаа бөгөөд иргэн, албан тушаалтад, олон нийтийн байгууллага, хууль тогтоох, гүйцэтгэх засаглалыг байгууллага хийж чөрөлсөн эрх зүйт хамгаалах үүрэг бүхий субъект юм.

Гэхдээ шүүх засаглалын бие давасан хэрвэд байж чадал нь тавигдаж буй зорилгод хүрэх цорлын ганц иехэол биш ээ. Шүүх таслах ажиллаганы эрх зүйт дэлгарчигүй журам чухал ач холбогдолтой. Ил тод, мэтгэлээний үндсэн дээр явагдаж, хууль шүүхийн эмнэ эрх тэгш байх зарчмыг хангасан журам байхас гадна хэрвэд бус, мэргэжлийн ондөр түвшинд ажилладаг, хэрэг маргааны шийдвэрлэлтэнд хувиин сонирхолгүй, зөвхөн эрх зүйт хууль замхирдагад шүүгч эзэхүү жуурмын дагуу тогтолцоо чухал ажиллагаагаа язуулсандаа шүүх эрх мэдэл хэргэжлээ олох юм.

Хууль бусаар ан агнাখ гэмт хэргийн шалтгаан нөхцөл, тэмцэх арга зам

Монголчууд бил эртийн хүнс хоолоо залгуулж ирсэн түүхэн уламжлалтай бөгөөд энэ чээс нь ямар нэгэн хэмжээгээр хадгалагдах үлдсэнээр барахгүй сүүлийн жилүүдэд ан амьтан агнах нь хэргээгээ хангах гэхээсээ илүү ашиг хонжко олох, дур сонирхлоо хангах сэдэлтээр голчлон илрэх болно. Хууль бусаар ан агнах гэмт харгийн субъектив тал нь хоригийн ан агнах ашиг, хонжко олох гасэн шинуухаа сэдэлт, ерхийн амьжиргалааныхаа хэргээг хангах, амьдрал ахуйдаа нэмэр болгох гасэн зорилго, ернийг таж дур сонирхлоо гүйцэлдүүлэх, бусад гайхуулас гасэн зам үйлзэр илрээн. Хумуусын хөрийн хобигээж нэрлэдэг ан агнах таашаал авдаг тэр сэтгэхүй би гаж дур сонирхол, амьтны амийг таслах, байгалийн баялагийг хууль бусаар ашиглаж байгаас хумүүс бол алтууручин, дээрэмчин мөн гаж хувьдаа үздэг.

Ахиц 1961 оны Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн 124 дүгээр зүйлд “Ан агуурын журам зөрчих” гасэн гэмт харгийн бураадхүүний оруулж байсан ба уг зүйл...эхийн зөвшөөрөлтүй бууруу хориглосон газар, хоригийн цагт буюу хориглосон аргаан агнаасан хэргээг хэзигралсан арга хэмжээ авагдаж байсан этгээд дахин зорчил гаргасан бол 2 жил хүртэл хутгацаагаар хорих, мөн хулийн 125 дугаар зүйлд “Загасны баалгийг хамгаалахаар тогтоосон дүрмийт зөрчих” гэмт харгийн бураадхүүний тодорхойлж байжээ. Өвөөдөрний хүртэл манай мөрдэн байцаах, шүүхийн практикт гарч байсан байгаль хамгаалах журам зөртсөн гэмт хэргүүдийн бүтцийг аваад үзвэл 95 орчим хувьнээ хууль бусаар ан агнасан гэмт хэрэг эзэлж байгаа нь анхаарал татаж байна.

“Шихихутг” ХЭДС-ийн багш, докторант
Ц. ЦЭЛМЭР

Ан амьтан бол үндэсний баялаг бөгөөд, ал гөрөөс, араатан, жигүүртэн бүгдийг хамааруулсан ойлголт юм. Амьтны аймгийн тухай хууль болон ан агуурурын тухай хуулиар ан амьтдыг нөөц болон нөхөн сэргэх чадвар, экономийг чөхолбодлоор нь нээх ховор, ховор, агнах нөөцтэй гасэн ангилалтад оруулж тус бүрийн хамгаалаалт, ашиглалт, нөхөн сэргэх эрх зүйн үндсийг тодорхойлон заасан. Энэ нь Монгол Улсын тухижд ан амьтны хамгаалах нарийвчилсан журмыг анх удаа хуульчилж, дурсдан ангилалтуудад ямар ан амьтдыг хамааруулах, тэднийг барих, агнах явцад үүссэн харилцалт төр болон бусад субъект хэрхэн оролцож асуудлыг хуульийн хурээнд шийдвэрлэсэнээс биологийн төрлүүдийг ... шалтгаад онцгой ач холбогдо “асен гэж би үздэг.

Байгалийн тэнцээлийг хангах, хүн амын үрүүл мэнд, агуулгүй байдлыг хамгаалах, мал, гарийн тэжээвэр амьтанд, өвчин халдвартлах, халдварт овчиний голомтыг эрүүлжүүлэх, иргэн, аж ахуйн изгж, байгууллагад хохирол учруулахаас сэргэмжлэх зорилгоор

зарим амьтны тоо толгойт зохицуулах арга хэмжээ авч болох ба энэ арга хэмжээг бусад амьтны зүйлд гэм хор учруулахгүй, амьдрах орчин, хувийн сөфөлт үргжилтийг алдагдуулахгүйгээр хэрэгжүүлж. Амьтны аймгийн тухай хууль тогтоомж зөрсөнний улмаас амьтны аймагт учирсан хохирлыг гэм буруутай этгээдээр ихөн телүүлэх ба төлбөрийн хэмжээг Засгийн газраас тогтоосон амьтны экологи-эдийн засгийн унэлгээг хөр дахин өсгөж тогтооно. Агуурумын амьтны сан нь Монгол Улсын нутаг дээвэр дэх угаган, нутагтасан буюу нүүдлийн агуурумын хөхтөн амьтна, шувуу, загаснаас бурддаг бол агуурумын амьтны байршил нутагт агуурумын амьтна амьдрах нөхцөл бурдсан газар, ой, ус хамаарнаа. Амьтны шуурга, ган, зуд, үер, мендер, түймэр зэрэг байгалийн гамшигт изрэгдсэн болон гол мөрөн, намаг, шаварт орох зараг биеэ хамгаалах чадварыг болсон уед агнах, барих; булаг, шанд, хуурийн мараанд ирж буй амьтныг отож агнах; фер нутагт шилжин байршил байгаа агуурумын амьтны агнах, барих; уур ихээ ухаж; гомтээх; агуурумын амьтны хамгаалах, өсгөн үржүүлэх зорилго бүхий байр, саравч, тэжээл мээрэй, бусад байгууламжийг эвдэж гэмтэх, устахаа; агуурумын амьтны ур төллийг агнах, шувууны өндийг түүх, гэмтэх, устахаа хуулиар хориглодот.

Мен амьтны аймгийн тухай хуулиар хугацаа дууссан зөвшөөрлөөр амьтны ашиглласан, эсхүл зөвшөөрлийг бусад шилжүүлсэн, эхийн зөвшөөрөлгүйгээр амьтны ашиглласан, ховор амьтны тоо толгой нь хорогдуулсан буюу амьдрах орчинг алдагдуулсан, тодтээрийн арье, ус, бусад тухийн эдийн зохиж

¹ Төрийн мэдээлэл. 1996 он, дугаар 8, 19 дэх тал

зөвшөөрөлгүй худалдсан, эсхүл худалдай авсан, амьтныг зөвшөөрөлгүйгээр нутагшуулсан, гадаад улсаас оруулсан, амьтныг гарз, зөвшөөрөлгүйгээр ашиглахыг мөн хориглож, эдгээр заалтыг зөрчсөн тохиолдолд утруулсан хор үргүйг харгалзваа захиргааны болон зурагийн хариуцлагын аль нэгийг оногдуулахаар заажээ.

2002 оны Эрүүгийн хуулийн 202 дугаар зүйл "...хориной чад, хориглосон газарт болон хориглосон арга, зөвсэг, хэрэгслээр ан амьттан агнасан, барьсаны улмаас их хэмжээнээс хохирол учирсан, агарагыг хориглосон ан амьтныг зохих зөвшөөрөлгүйгээр агнасан, барьсан бол ..." гэж энэ гэмт хэргийн үндэс бурзладхуучийн тодорхойлжээ³. Өмнөх хуулийн заалттай харьцуулж даравхай өөрчлөлтүүд орсон байна. Үйлд :

188 оны эрүүгийн хуулийн 188 дугаар зүйл буюу хууль бусаран агнах гэмт хэргийн үндсэн бурзладхуун нь заавал үрд нь захиргааны арга хэмжээ авагдсан байхыгаар шаардаж байсныг шинэ Эрүүгийн хуулиар өөрчилж их хэмжээний хохирол шаарддаг болсон.

Энэ терлийн гэмт хэргэг ноногдуулах эрүүгийн хариуцлагыг харьцаангуй чангатгасан.

-Үг гэмт хэргийг хууль бусаран агнах гэх нэрэлж байсныг шинэ хуулиар өөрчилж ан агуурумын тухай хууль тогтоомж зөрчиг гэж нарлэх болсон.

-Шинэ хуулиар нэн ховор амьттан агнасан, барьсан, хууль бусар түүний үр тел, түүхий эдийн зүйлийг улсын хилээр гаргасныг хүндүүлэх бурзладхуун болгоу тусад нь хуульчилсан.

-Хуучин хуулийн ан амьттан, шувуу агнасан, загас барьсан гэж хуульчилсныг ан амьтныг зохих зөвшөөрөлгүйгээр агнасан, барьсан бол гэж өөрчилсөн.

-Хуучин хуулийн ан агнахдаа тээврийн хэрэгсэл ашиглласан, дархан цаастай газар ан хийсэн зэрэг заалтыг хасаж, харин агарагыг хориглосон арга амьттан, шувуу агнасан гэдэг хам хэмжээг үндсэн бурзладхуунд оруулсан зөргийг дурдах болио.

1986 оны Эрүүгийн хуулийн 188 дугаар зүйл "... зохих зөвшөөрөлгүй буюу хориглосон газар, эсхүл хориной чад, хориглосон газар, зөвсэг, хэрэгслээр ан амьттан, шувуу агнасан, загас барьсан хэргээтийн захиргааны арга хэмжээ авагдсаны дараа дахин тийм үйлдээ хийсэн бол 2 жил хуртал хугацаагаар хорин" гэсэн байсан нь олон хууль зөрчигчдийг харнигасыг мултграхад хүргэсэн билээ. Тухайлбай: шувуу агнах гэмт зааснаас бус барих гэдэг уг байгагыгээс шоншоо шувуу барьсаны хилийн давуулхыг завдсан хэд хэдэн эрүүгийн хэргэшүүд дээр хэрэгсэхгүй болж байсан, олон хууль зөрчигчдийг захиргааны арга хэмжээ авагдах төдийхөөр өнгөрч байсныг шинэ хуулиар өөрчилж хариуцлагыг чангатгасан нь сайшалтai.

Энэ гэмт хэргэг нь ан амьттан, шувуу, загасыг хамгаалж, өсгөн түрүүлэх, агараг ашиглах талаар төрөөс тогтоосон журам, байгалийн баялгийн, аянгийн баялгийн иецийн зөргөн чиглэсэн объектийт байна. Халдлагын зүйл нь байгалийн нөхцөлдөр чөлөөтэй амьтдын орших зэрэглэг ан амьтад, төрөл бүрийн шувуу, загас байх бөгөөд тэдээрийн заримыг агуулуурын зорилгоор ашиглаж болох боловч агараг хугацаа, зөвшөөрөл авах журам, үзүүлээс зөргийг хуулиар тогтоосон байдал.

Объектив тал нь хориной чад, хориглосон газарт болон хориглосон арга, зөвсэг, хэрэгслээр ан амьттан агнасан, барьсаны улмаас их буюу онц их хэмжээнээс хохирол учирсан. Агарагыг хориглосон ан амьтанг зохих зөвшөөрөлгүйгээр агнасан, барьсан үйлдлээр илрэнэ.

Aн агнах гэж ан амьтныг олзворлох зорилгоор мөрдөн мешгих, отох, урхи болон зөвсөг хэрэглэн амьтгийг нь таслахыг ойлгоно. Ам агнах нь хуульд хориглосоос бусад тохиолдолд иээлттэй. Хуульд заасан хориглосон газар гэх хот тосгоны ногогоо бус, тухайлбал, нийгэлээс 80 км, аймгийн төвөөс 45 км, сумын төвөөс 25 км-ийг төвтэй гарын, хориной чад гэдэг нь ан амьтны хэзээ авах, ус нюөс нь гүйцэж боловсроогүй, ороо нь орхжүүлжийн үйл ажиллагаа нь явлагдах даг хугацааг ойлгох ба амьтад бурд харинийн дадилгүй байдаг. Хориглосон газар ан хийх, загас барих гэдэг нь тодорхой нутаг, усанд идээшин амьдарч буй ан гөрөөс, шувуу, загасыг балгийг тусаж арилах, дэлхийн дүрвээс хамгаалах, өсгөж үржүүлэх зорилгоор тодорхой хугацаанд агнах, барихыг хориглосон шийдвэрийг төрийн захиргааны төв, орлог нутгийн байгууллага гаргаж болно.

Aн амьтныг химиийн бодис, хэлэрэх дэлбэрэх зүйл, хэрэгсэл ашиглах; агууруын амьтны жим дээр нутгийн, буу сойх, занга, саалт тавих; тууртайтан амьтныг агаарадаас үмбуулах, мосонд халтиграх, хисэв, эзг, ганга руу нисгэх, хавх тавих; тарвагын нүхээн нь утах, ус нутгийн, урхи тавих, нохойгоор зориудаар барнуулах; агууруын амьтныг агаарын болон авто тээврийн хэрэгслээр хөхөн; загас барихад буу, гамбар, цахилгаан гүйзэл, хавалт, хашилгаа, гувчур харгях; ахуйн хэрэглэх; ан хорин агуулалтын бус буу, суммаар ан агнах зэрэг хууль бус арга, хэрэгслээр ан агарагыг хориглоно. Хориглосон зөвсэг, хэрэгсэл, аргаар агараг, барих гэдэг нь ан гөрөөс шувуу, загасыг олноор нь устах, орчмын нь хордуулах, тамлан зовоом тарчилгаах, аж ахуйн зориулалтыг нь алдагдуулах, зээсэг хэрэгсэл, ажиллагасаа бөгөөд үндсэн чухам ямар зүйлүүд хамаарахыг аянгийн тухай

² Төрийн мэдээлэл, 2002 он, дугаар 1, 24 дэх тал

хуульд тодорхой заасан байдаг. Аягийн буу хэрэглэж, ан агиах зөвшөөрлийг 18 насанд хүрсэн иргэнд олгот ба энэ шаардлагыг хамгаагүй бол зөвшөөрөлгүй ан агнасанд тооцно.

Энэ гэмт хэргийн субъектив тал нь гэмт буруугийн санаватай хэлбэрээр илрэх ба сэдлэл нь ихэвчлэн шунахайрах, бусад гайхулах, зугтаа гаргах эзргээр илэрх.

Хууль бусаар ан агиах гэмт хэргийн бүрэлдахуучин субъект нь албан тушаалтан болон 16 насанд хүрсэн, сэтгэл мэдрэлийн хувьд хэрэг хариуцах чадвартай этгээд байна. Хууль бусаар ан агиасан, барьсан зерчлийн 35-45 орчим хувийг л илрүүлэн хариуцлага тооцогд бегеед нийт зерчлийн 2-3 хувьд нь эргүүгийн хариуцлага, 70-80 хувьд нь захирагааны хариуцлага тооцож байгаа нь хулагийн аянчдыг улсан даврааж, энэ гэмт хэргийн гаралт буурахгүй байжад илрүүлж байна. Тухайлбал, ОХУ-д ан агууруны хууль тогтоомж зөрчсөн зөрчин изг жилд 70000 орчим, застасын баялагийг хууль бусаар ашиглах зөрчилдээ жилд дундажаар 150 мянган гаруй бургтгээдэг байжад, хууль бусаар ан агиасан гэж 934 хүнд, усны амьтдын хууль бусаар ашиглаасан гэж 7112 хүнд, эргүүгийн хариуцлага хүзээлгэсэн нь энэ төрлийн гэмт хэрэг маш нутгудам шинжтэй байдгийг нотолдог³.

Альбан ёсны тоо баримтаас Узэхад Монгол Улсад 1999 онд 34 гэмт хэрэгт 84 хүн, 2000 онд 16 гэмт хэрэгт 29 хүн, 2001 онд 25 гэмт хэрэгт 42 хүн, 2002 онд 26 хэрэгт 42 хүн, 2003 онд 15 хэрэгт 22 хүн шүүхээр ял шийтгэгджээ⁴.

Ял шийтгэгдсэн байдлыг аваад узвэл: 2001 оны байдлаар 11 хүн торгох ял, 31 хүн хорих ял

шийтгэснээс 26 ялтын ялгыг тэиссэн. 2002 онд 10 хүнд торгууль, 31 хүнд хорих ял оногдуулсанас 23 ялтыг тэиссэн, 2003 онд 1 хүнийг торгож, 21 хүнд хорих ял оногдуулсанас 13 ялтыг тэиссан байна. Учирсан хохирлыг ахиудаа 2003 онд нэгдээж журмаар гаргасан нь нийт 17.174.000 төгрөг болжээ⁵.

Гэтэл ЦЕГ-ын гэмт хэргийн тооц мэдээлэлд⁶ 2002 онд энэ төрлийн 83 гэмт хэрэг, 2003 онд 35 гэмт хэрэг бургтгэгдсэн гэсэн бегеед шүүхээр шийдвэрлэгүй бусад гэмт хэргүүд хэрэг бургтгэлт, мөрден байдалт, прокурорын шатанд хэргэсэхгүй болсон бололтой. Энд дурдагасан тоо бол зөвхөн хуулийн байгууллагад бургтгэгдсэн гэмт хэргийн тухай мэдээлэл. Аягахын хориглосон амьтдын олиоор нь хууль бусаар агиасан зерчлийн тоо илрээрэн гэмт хэргээс хэд дахин болон байна. Хөөсгөлт айгаар жишээ аваад тус аймагт 1994 оноос 2003 сийд Халинуу буга агиасан 169 уйлдэд 19.280 төгрөгийн нөхөн төлбөр. Худэр агиасан 48 зөрийд 3.840.0 төгрөгийн нөхөн төлбөр. Хандтай агиасан 3 зөрийд 240.0 төгрөгийн нөхөн төлбөр оногдуулж захирагчны арга хэмжээ авах төдийхөөр шийдвэрлэжээ⁷. Гэтэл буга, худэр, хандгай зэрэг амьтад нь аягахын хориглосон нийн ховор амьтад бегеед дээрх зөрчил гаргагчад эргүүгийн хариуцлага тооцож учиртай байлаа. Энэ мэтээр манай хууль сахиулагчид экологийн эсрэг гэмт хэргээ, зөрчил гаргагчад тун энэхүүгүй байдлаар хандаж, за ляхав «үний хийдэг л ажил мон гэх мэтээр хөөрөөдөг нь гэмт хэ...гтийнүүдийг улам одортуулж боли

Саяхан улсын хилээр 100.0 мянган тарваганийн арье нийцэвэр гаргах гэж байгагд баригдсан тухай хэвлэлээр мэдээлсэн, гэтэл манай улс жилийн 30.0 тарвага агиах зөв

шөөрөл л егдэг билээ. Энэ хурдаараа яваад байвал 5 жилийн дараа манай улс тарвагагүй болж чоныг эс тооцвол бүх амьтнаа ховор болон иэн ховор гэсэн ангилалд оруулах болох нь.

Хууль бусаар ан агиах гэмт хэрэг нь олон шалтгаалтай. Тухайлбал: иргэдийн эрх эүйн мэдлэг муу, экологийн ухамсын дорийн байгаад, хумуссын гаж хүсэл, хэргэцээ, хориотой зүйл руу тэмчүүдэг сэтгэлээ зэрэг нь хууль бусаар ан хийхэд хургадаг. Нийт иргэд ан хийхийг эр хүний ажил, бизнес, изэр төр, зугаа цэвэг, гаж л облогоос энэ нь хууль зөрчсөн гэмт хэрэг, байгалийг дээрэмдэж, амьтны амиа таслаж байгаа нутгийг улгэгдиг тар бур бодлогтүй. Түүнчлэн нийнэмээнд засгийн хамралт байдал, ажилгүйдэл, ядуулруу хууль бусаар ан хийх гол шалтгаал болдог ба ядуу, елслэгэн хүн байталт дахиж руугээ хамгийн түрүүгээ халдаг нь бичигдэгүй хуулж юм. Зах зээл дахь эрэлт, хэргээс хууль бусаар ан агиах гэмт хэргийн нэгэн шалтгаал болдог ба зах дээр едер бур шахуу тийм, ийм амьтны мах, арье зана гэсэн зарлаг язж, булта, миний зэрэг амьтдын арье асар чийдэг хувьэр байгаль нөхцөлд хумүүс хууль бусаар ан хийсээр л байх болно. Манай уламжлалт ахуй зан замшил, сэтгэлэг хумуссын ан агиах нэгэн шалтгаал болдог бегеед ав ав бол эр хүний хиймэртой ажил, аянчны бол хийнхэн эр хүн гэсэн сэтгэхүй одоо чамь бхайх байгаагас манай чинээлэг иргэд, алгийн буугаараа уралдаж амьтны амийг тасалсаар

Монгол Улсын Байгаль орчны яам ан амьтны экологийн үзүүлэлтэг ниймждүүлэх, ахиу унэр буслад агууллах, явалж хадэн доллар илүү олоо из гэхийн орояд ан амьтныг хамгаалах нэгдсэн бодлогыг

³ А.И. Долговой. Криминогийн. 2002. №. С 583

⁴ УДШ-ийн шүүчин таслах аялтын малд: 2003 он.

⁵ УДШ-ийн шүүчин таслах аялтын малд: 2003 он.

⁶ ЦЕГ-ын 2000-2003 оны тооц мэдээлэл

⁷ Хөөсгөл айгаарийн БО-ны албаны 2003 оны тайлан

боловсруулж, хэрэгжүүлэх цаг нэгэнт болжээ.

Байгаль орчны болон Эрүүгийн хуулийн холбогдох заалтыг эс тоомсорлох үзэл газар авсан, хууль хяналтын боловсруулж орчиний байгууллага, тэдгээрийн албан хаавгындын үйл ажиллагаа сүл байгаа явдал ч энэ гэмт хэрэг үйлдэгдэж шалтгаалсан нэг болгод. Би 100 иргэнийг оролцуулсан судалгааг анкет, ярилцлагыг явуулж агравар хийсэн бөгөөд иргэд аягнуурмын хуулийн талаар хэр мэдлэгтэй, байгаль цэлийтгэс хайлран хамгаалах ухамсар, сэтгэлтэй эсэх, аягнахыг гэмт хэрэг гэж үзэж эсэхийг тодруулах зорилгоор хийсэн юм. Судалгаанд орлогодын 25 хувь нь аягнах нь хууль ёсны үйлдэл мөн, 27 хувь нь хууль бус гэмт үйлдэл, 31 хувь нь эзэхийн зөвхөн аваад аяганын хууль ёсны үйлдэл, бусад нь хариуцлыг мэдэхгүй байна, судалгаанд орлогодын 59 хувь нь аягнах хориотой ч болон газрын талаар мэдэхгүй байсан, ховор, нэг ховор амьтанд ямар амьтад багтдагийг мэдэхгүй байсан^{*} зэрэгээ манай иргэд аягнуурмын хууль тогтоомжийн талаар мэдлэг сүл, экологийн боловсрол, ухамсар дөрөй, байгаль орчин, аягнуурмын хайрлах уламжлал алдагджээ гэсэн дүгнэлт хийхэд хүрээлээ.

Цашиид яах вэ, явал буд аягнуурмын хууль тогтоомжийн талаар мэдлэг сүл, экологийн боловсрол, ухамсар дөрөй, байгаль орчин, аягнуурмын хайрлах уламжлал алдагджээ чадах вэ?

Экологийн гэмт хэрэг тэр дундаа аягнуурмын хууль тогтоомж зөрчсөн гэмт хэрэг, зөрчилтэй тэмцэх дараах арга, замууд байна. Үүнд:

-Энэ гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилсан саргийлэх ажил нь юуны эмне хүн амьны амьжиргааны түвшинг дээшлүүлж, ядуурлыг бууруулсаннаар үр дүнд хурэх учиртай. Хумүүсийг ажлын байгаар хангах, амьжиргааны

түвшинг дээшлүүлэх, ядуурлыг бууруулах цогц арга хэмжээг терийн зүгээс авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

-Иргэдийн экологийн болон эрх эзүйн ухамсыг дээшлүүлэх олон талт арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Иргэдийн экологийн боловсрол, хумүүсийн дээшлүүлэгтэй цагт ямар ч сайн хууль батваад, шаттуу чанга харинцаагаа тооцод нэмэрэг, гэмт хэрэг зөрийл гарсаар байх болно. Юуны эмне хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр экологийн боловсролыг дээшлүүлэх, танин мэдэхүйн хүчинтүүдийн нийтийн хүрэл болгох, энэ тамины сургалт семинарыг тогтолцожуулах, дунд болон дээд сургуульд экологийн талаар хүчээл орох ээргээ ажлуудыг зохион байгуулах шаардлагатай.

-Мен аягнуурмын хууль тогтоомж зөрчигдэд оногдуулах эрүүгийн болон захирагааны хариуцлагыг чангатгах, хариуцлагыг гарцаагүй болгоход аяхаарах.

-Хууль хамгаалах байгууллагууд болон байгаль хамгаалах албан нь хамтран ажилласж энэ терийн гэмт хэрэг, зөрчлийн шалтгаан, нехцлийн ирүүлжнээрилгэх, энэ терийн гэмт хэрэг, зөрчилд холбогдсодтой тулж ажиллах шаардлагатай.

-Шашины зан үйлийг ашиглах замаар байгаль орчинь хамгаалах үйл ажиллагааг зохион байгуулах. Манай уламжлалт бөө мөргөл, бурхны шашин, христийн шашин алж нь ч эх болсон байгаль дэлхийтэй хайлран хамгаалахыг сургадаг. Оноодор шашин шүтэх, эс шүтэх нь хувь хүнин эрх гэлээ ч освэр наасны хүхэд багачуудад байгаль орчинoo хайлж сурхад шашин шүтэлгийн нөлөө их. Манай энэг дээдээс байгаль дэлхий, уул усаа амьтай хэмээн итгэж жил

бүр тахил өргөн амьтны амь таслахыг нүгэлд тооцож байсан тэр уламжлал, шашины зан үйлийг сэргээж өргөнөөр ашиглах нь иргэдийн экологийн ухамсарт нөлөөлөх нэгэн гол арга замын нэг дамжиггүй.

-Байгаль орчны талаарх хуулиудийг сурталчлах ажлыг зохион байгуулах. Хэдийгээр манай улс байгаль орчны талаархи олон хуулиудыг батлан гаргасан боловсур тэр нь иргэдэл хурдлгүй, энэ талын мэдээлэл тун мутай байсан нь судалгааны явдал аялгагджансан. Ялангуяа экологийн талаар авч хэрэгжүүлж байгаа үндэсний хөтөлбөрүүдийн ач холбогдлын талаар иргэдэл сурталчлах ажлыг байгаа, дэс дараатай авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

-Экологийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх ажилд олон нийтийн төмөлцааг цаг алдалгүй авах ёстой. Байгалийн хамгаалах болон хууль сахиулах байгууллагууд Дангаараа энэ териийн гэмт хэрэгтэй тэмцэд амжилт олохгүй гэдэг нь тодорхой. Иймд байгаль орчны чигзэлээр үйл ажиллагааг явуулдаг териийн бус байгууллагууд, олон улсын байгууллагууд, мэргэжлийн судлаачид, иргэдийн орцоогог нэмэгдүүлэх талаар тодорхой ажил зохион нь энэ териийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх гол арга замын нэг болно.

* Судалгааны материал- 2004 он. Ц.Цэлмэг. "Шихихутут" сэргүүл. № 2

ЭРҮҮГИЙН БАЙЦААН ШИЙТГЭХ АЖИЛЛАГААНЫ ЗАРИМ ХУГАЦАА, ТҮҮНИЙ ОЙЛГОЛТ

ХҮҮТ-ийн Криминологийн
судалгааны секторын эрдэм
шинжилгээний ажилтан
Ц.ОДОНЧИР

Монгол Улсад 2002 оны 9 дүгээр сарын 1-ний өдрөөс эхлэн хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийг хэрэглэх, харгожуулжад зарим нэг объектив, субъектив шинжээтийн тулгамдсан асуудлуулж учирч байна. Эдгээрийн нэг хэсэг нь эрүүгийн байцаан шийтгэх ажиллагааны хугацаатай холбоотой байдал.

Эрүүгийн байцаан шийтгэх ажиллагааны хугацаа гаж эрүүгийн хэрэгийн шийдвэрлэхэд зайлшгүй баримтлах, байцаан шийтгэх ажиллагааг хэрэгжүүлэгчид, талууд болон хэрэгийн оролцогчдын тодорхой байцаан шийтгэх ажиллагааг явуулахаа явуулж болох цаг хугацааны үе юм.

Хугацаа нь эрүүгийн байцаан шийтгэх ажиллагааг шуурхай явуулах, тухайн ажиллагааны явцад хүчин эрхийг баталгажуулж, иргэн, хуулийн атгээдлийн зөрүүгдсэн эрхийт соргын хангах, иргэд хуулийг дээдэлжин, хууль сахиулах байгууллагыг хүндэтгэх улмаар тэдгээрт итгэх итгэл үзүүлийн төрөүлэх, эрүүгийн байцаан шийтгэх ажиллагааны зорилтыг хангаж, хэрэгийг түргээн шүүхийн шийдвэрлэх нөхцлийн бурдуулэх зэрэг чухал үүрэгтэй байдаг.

Эрүүгийн байцаан шийтгэх ажиллагааны хугацааг:

• Эх сурвалжид тусгасан байдлаа нь хамааруулан:

а) Хуулиар тогтоосон;

б) Эрх бүхий албан тушаалтгаас тогтоосон.

• Эрүүгийн байцаан шийтгэх тодорхой ажиллагааны агуулгаас хамааруулан:

а) ЭБША-г шуурхай явуулахад чиглэгдсэн;

б) Э Б Ш А - н д оролцогчдод хууль ёсны эрхийг нь мэдүүлах, эдлүүлах, хамгаалахад чиглэгдсэн;

в) ЭБША-г хууль ёссоор явагдаж байгаа эсэхэд хяналт тавих нөхцлийг бурдуулжад чиглэгдсэн гэж ангилахаа ба энэхүү ангиллын дагуу хугацааг ялгамжтай ойлгож хэрэглэх нь зүйтэй¹.

Иймд эрүүгийн байцаан шийтгэх ажиллагааны хугацааны нэгэн төрөл болох ЭБША-г шуурхай явуулахад чиглэгдсэн хугацааны талаар авч үзэхийг зориллоо.

2002 оны 9 дүгээр сарын 1-ний өдрөөс эхлэн хүчин төгөлдөр үйлчилж байсан ЭБШХ-д ЭБША-г шуурхай явуулахад чиглэгдсэн хугацааны эсхицуулжтэй байсан болов энэхүү хугацаа гажихэн ойлгож хэрэгжүүлж, талаар УДШ-ээс албан ёс-ор тайлбарлаж байгаагүй болоед энэ нь практиктай янз бүрүүсээс огдох хэрэгжиж ирижээ.

Иймд 2002 оны 9 дүгээр сарын 1-ний өдрөөс эхлэн хүчин төгөлдөр үйлчилж буй ЭБШХ дахь ЭБША-г шуурхай явуулахад чиглэгдсэн хугацааны талаар сонирхжээ.

Үг ЭБШХуульд ЭБША-г шуурхай явуулахад чиглэгдсэн бүрүүсээс байцаан шийтгэх ажиллагааг шуурхай шийдвэрлэх

агуулга бүхий хугацаагаар хэмжигдэх 11 төрлийн ажиллагааг хуульчилаж.

ЭБШХ-д ЭБША-г шуурхай явуулахад чиглэсэн хугацааг "тар даруй", "изн даруй", "изн яяралтай" хэмээн нэр томъёогоор илэрхийлэж хуульчилсан байх юм.

ЭБШХ-ийн 35.4 дүгээр зүйл "Харг буртгач, мөрдөн байцаач имар хэрэгт сэргээдэгдэж байгааг сэ. чиглээнд тэр даруй, түүний гар бүлийн наасад хурсан гишүүн, эсхүл өмгөөгчид нь 48 цагийн дотор мэддэгдэн" гэж заасан байх бөгөөд "тэр даруй" тэх ойлголт тар дороо, даруй гэсэн утгыг илэрхийлдэг ажээз.

Тэгэхээр "тэр даруй" гэх "хагдахуун нь тухайн ажиллагааг тэр дор нь гүйцэтгэх агуулыг илэрхийлэж хугацаа бөгөөд энэ хугацааны талаар нэг мөр ойлголт тогтоошинаан гэж үзж болно.

Харин "изн даруй", "изн яяралтай" хэмээн хугацааны талаар авч үзье.

ЭБШХ дахь "изн даруй" гэх хугацаагаар илэрхийлэдэсэн зүйл заалтын авч цээл:

1. Прокурор нь хууль бусаар баривчлалгасан, цагдаан хоригдсон, хорих ял здэлж байгаа буюу эмзэлгийн байгууллагад байгаа, эсхүл хууль болон шүүхийн шийдвэрт зааснаас илүү хугацаагаар хоригдож байгаа этгээдийт нэн даруй сүллах уурягтэй /ЭБШХ-ийн 10.3/.

2. Энэ хуулийн 75.1-д заасан арга хэмжээг цаашд хэрэгжэх шаардлагагүй бол шийдвэр гаргасан албан тушаалтai түүнгий хүчингүй болгож, холбогдох байгууллагад нэн даруй мэддэгдэн /ЭБШХ-ийн 75.3/.

3. Мөрдөн байцаагч эрүүгийн хэрэг усгасан буюу хулээж авсаны дараа мөрдөн байцаад ажиллагааг нэн даруй эхлэх үүрэгтэй бөгөөд мөрдөн байцаалт явуулах тухай

¹ Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийн тайлбар. УВ, 2003, 109-110 дахь тал.

² Я.Цэвэл. Монгол халийн төвч тайлбар толь. УВ, 1966 он, 578 дахь тал

тогтоол үйлдээнэ /ЭБШХ-ийн 181.2/.

4. Яллагдагчаар татсан тогтоолыг танилцуулсны дараа яллагдагчийг ини даруй байцаана /ЭБШХ-ийн 201.1/.

5. Давж заалдах шатны шүүхийн магадлалыг уншиж сонсомогч ини даруй заавал биелүүлээ /ЭБШХ-ийн 326.1/.

6. Давж заалдах гомдол гаргаж болохгүй шүүхийн тогтоол, шүүччийн захирамж нь гармагц ини даруй биелэгдэнэ /ЭБШХ-ийн 328.2/.

7. Өвчний учир ял длуулжээс чөлөөлөх тухай шүүччийн захирамж гарсан бол тухайн этгээдийг шүүх хуралдааны танимаас ини даруй сулланэ /ЭБШХ-ийн 333.4/.

8. Ялаас хугацааны ёмне суллах буюу элдээгүй үлдсэн ялыг өөр төрийн хөгөн ялаар солих тухайн захирамж гарсан бол уг этгээдийг ини даруй сулланэ /ЭБШХ-ийн 334.5/.

9. Гадаад улсын эрх бүхий байгууллагын хүснэгтийн хангаж гэмт этгээдийг шилжүүлэн егех хууль зүйн үндэслэл байвал түүний баривчилж шилжүүлж егех хүртэл цагдаан хөрж хүснэлт тавьсан байгууллагад шилжүүлэн егех цаг хугацаан, газрыг ини даруй мэдэгдэнэ /ЭБШХ-ийн 408.1/.

Монгол Улсын Дээд шүүхийн 2003.2.20-ны өдрийн "Прокурорын байгууллагын тухай хуулийн, зүйл заалтыг тайлбарлах тухай" 02 тоот тогтоолд хуулийн 12.2.11, 14.2.5-засах "... ини даруй ..." гэдгийг "24 цагийн дотор" гэж ойлгоно хэмзэн тайлбарласан байх бөгөөд байцаан шийтгэх ажиллагааг хөргижүүлэгчдийн зарим хасэг нь уг тайлбарын үндэслэн ЭБШХ дахь "ини даруй" гэх хугацааны хэмжигдэхүүнийг "24 цагийн дотор" гэж ойлж байгаа боловч зарим хасэг нь үүнээс өөрөөр ойлжин хөргижүүлж байгаа практик байдаг байна.

Энэхүү хугацааны хэмжигдэхүүнийг хэрхэн ойлгох талаар зөвхөн практикт төдийгүй эрдэмтэн судлаачын дунд ч изг мөр ойлголт бий болоогүй байгаа

бөгөөд энэ нь ЭБШХ-ийг хэрэглэх, тодорхой бэрхшээл, маргаан үүсгээдэг байна.

Тухайлбал, доктор профессор Б.Бат-Эрдэнэ "ини даруй" гэдгийг "3 цагийн дотор" гаснээр ойлгож болох албан ёсны тайлбар гаргах шаардлагатай³ гэж үзэж ажээ.

ЭБШХ дахь "ини даруй" гэх хугацаагаар тооголдох ажиллагааг зохицуулсан зүйл заалтуудад дун шинжилгэх хийж үзэл.

Хоригд буй этгээдийг суллах, хэн нэг этгээдийг байцаах болон ямар нийг шийдвэрийн талаар холбогдох байтууллага хумууст мэдэгдэх ажиллагаа /ЭБШХ-ийн 10.3, 75.3, 201.1, 333.4, 334.5, 408.1-д засах-/г цагаар хэмжин тодорхойлог нь уг ажиллагааны онцлог, мөн чанарт нийцэхүүг бөгөөд уг хэм хэмжээний хэрэгжилт бодитой байх магадлалгүй юм. Тухайлбал, ЭБШХ-ийн 307 дугаар зүйлд зааснаар хэргийг өөр аймаг дахь сум буюу сум дундын, эсхүү дүүргийг шүүхэд шилжүүлэх түүхийн УДШ-ийн танихмын тэрүүг шүүгчийн захирамж /ЭБШХ-ийн 223.2/-д давж заалдах гомдол гаргах, эсргүүцлийн бичиж болохгүй би эзэхүү захирамж нь мөн хуулийн 328.2-д засах дагуу гармагц ини даруй биелэгдэнэ. Гэтэл амьдрал практикт өөр аймаг, дүүргэгт хэрэг хүргүүлэх асуудал шуудан харилцадсан боломжсош шалтгаалан цагаар хэмжигдэх боломжгүй байдаг.

Мөн шүүх хуралдааны дэг зерчсэн буюу хуралдаан дарглажийн шийдвэрт захиргаадагаар этгээдээр тогруулж оногдуулах тухай шүүхийн тогтолц, шүүгчийн захирамж /ЭБШХ-ийн 252.2/ нь мөн дээрхийн адил ини даруй биелэгдэх ёстой атал практикт түүний билүүлэх ажиллагааг цагаар хэмжих боломжгүй юм. Ийнхүү цагаар хэмжих нь зарим тохиолдлаа хүний эрхийг баталгаажуулсан дээрдүүлэх боловч зарим тохиолдолд хүний эрхийг дордуулж ч болох үндэслэлтэй.

Дээрх залтуудын утга агуулгарас "ини даруй" хэмээн нь ямар хугацааг илэрхийльсн ойлголт болохыг тодорхойблой тул

заалтад дурдсан ажиллагааг цаг алдалгүй хийх ёстой бөгөөд цаг хугацаа алдвал бусдын эрх, ашиг сонирхолд хохирол учрахайц шинжийг агуулж байгаа юм.

Харин "ини даруй" гэдгийг хэл зүйн талаас нь тайлбарлавал "ини" гэдэг нь маш асар, бүр, бүр ч гасны утгыг, "даруй" гэдэг нь удалгүй, сааталгүй, даруй, түргэн гасэн утгыг тус тус илэрхийлдэг ажээ.

ЭБШХ-ийн 177.2 дугаар зүйлд "Тухайл хэрэг мөрдэн байцаалтын, эсхүү харж буртгах өөр албаны харьялалт бол ини яларалтай харьялалын дагуу шилжүүлэх" гэж заажээ.

"Ини яларлтай" гэдэг нь монгол хэлэнд асар ярвал зохиолтой, бур ч ялар бүхий хэмээс утгыг илэрхийлдэг ажээ.

Хэлний зүйн тайлбар болон хуулийн заалтын агуултуудыг харвал "ини яларлтай" гэх хугацаа нь хэргийг цаг алдалгүй, боломжтой болгино хугацааны дотор харьцаалах албанад шилжүүлэхийг үүраг болгосон агуулгыг илэрхийлж байна.

Тэгэхээр "ини яларлтай" гэх хугацаа нь "ини даруй" гэх хугацаанаас төдийлен ялгаждах шинжгүй байх тул уг хугацаанаудыг илгамжтай ойлгож тайлбарлах буюу ийнхүү өөрөөр изрээж томъёолын шаардлагатай бөгөөд хууль дахь нэр томъёог жигдэхэд үүднээс ЭБШХ-ийн 177.2 дугаар зүйлийн "ини яларлтай" гэдгийг "ини даруй" гэж өөрчлөх нь зүйтэй юм.

Харин хууль тогтоог ЭБШХ-ийн 96.1-д "хугацааг цаг, хоног, сар, жилиэр тоолно" гэж зассан атлаа "ини даруй" гэх хугацааны хуульчилсан нь уг хугацаа цагаар илэрхийлдэгдэхгүй гэсэн санааг агуулсан нь зайлшигүй.

Иймээс УДШ-ээс "ини даруй" гэх хугацааг уг ажиллагааг биелүүлэх боломжтой хамгийн болгино хугацаа гэх ойлгохор тайлбарлаа ЭБША дахь эзэхүү хугацааны онцлог зохицуулалтыг нь мөр ойлгож, зөв хэрэглэх яйллыг хангах нь зүйтэй гэж узж байна.

³ Б.Бат-Эрдэнэ. Монгол Улсын эргүүгийн байцаан шийтгэх эрх зүй. УБ, 2004 он, 109 дахь тал

⁴ Я.Цэвэл. Монгол халин төвч тайлбар толь. УБ, 1966 он, 398 дахь тал

⁵ Я.Цэвэл. Монгол халин төвч тайлбар толь. УБ, 1966 он, 398, 897 дахь тал

Полиграфийн түүхэн хөгжил, түүнийг гэмт хэрэг илрүүлэхэд ашиглах арга зам

ХЗҮТ-ийн Терийн байгуулалтын хууль тогтоомжийн секторын туслах ажилтан Г.БАТЧИМЭГ

Полиграф тэж юу вэ? Энэ нь мөрднэй байцаалтыг явулахад хэрэглэдэг арга хэрэгслүүдийн ирг.

Үз зүйн талаас нь тайлбарлава:

Poly гэдэг уг нь грек гаралтай, угийн хувь аливаа юмны эх үндэйдэг тогтооход хэрэглэгдэж олон аргын илэрхийлэл гэсэн утгатай.

Graph гэдэг нь аливаа юмс үзэгдлийн илэрхийлэгдсэн байдал, мэдээлэгдсэн байдал гэсэн утгыг агуулдаг.

Үүнээс нийт үзэвлэгээний эх аливаа өгөгдсөн мэдээллийн эх үсүүсрэйт тогтооно гэсэн уг.

Түүхэн судалгаанаас харажд аливаа юмны үнэн зөв нөхцөл байдлыг тогтох ажиллагаа хундралтэй байжээ.

Тухайлбал: 1500-1600 оны үед шудартай ёс, үнэн гэдэг зүйлийг тогтоохдоо айлан сурдуулж, эсхүл алмалт авах, шахах, тарчлаан зовоох, дараалтаж аргуудыг хэрэглэж байжээ.

Үнэн менийн тогтоог дээрх аргууд нь олон зууны түршид, үр ашиггүй, алдаатай, хүннэг биш гэдэг нь мэдэгдсэн. Ийн тарчлаан зовоож, айлан сурдуулж гэдэг нь жинихэнэ үзүүлэх зөв, эд мөрийн нотлох баримтыг үүгүйгэх нь олонийт.

1700-1800 оны үед нь ёл үнэн тогтоох, үнэн бодигийн байдлыг илрүүлэх дээрх арга зам тодорхой хэмжээний өөрчлөлт орж эхэлсэн.

Тухайлбал: Английн шүүгчид тулгар шахалтаар хүлээлгээдэг аргаас аль болох татгалзваад нотлох баримтад тулгуурлах ундысэлэлийг гаргаж эхэлсэн ажээ.

Гээч зарим тохиолдолд нотлох баримтад тулгуурлах хүчингт гэм буруутайд тооцох, эс тооцох эрх нь чухамдаа английн шүүгчдэд биш тангарагтнуудад жишиглэн олгогдсон эрх учраас "мэргэжлийн" гэгдэх алдаа гарч болзошгүй байлас. Ингэж явсаар 1800 оны эхэр тад энд байдалаа өөрчлөхөөр шийдсэн бөгөөд тухайн хүн хэргээ хүлээхэр орж иржээд сэжижэн гэх тооцох эхэлж эргэлзээстэй нөхцөл байдал үүссэн бол түүний дагнан судалж илрүүлэх хандлага шинээр бий болсон.

Анх 1790 онд Thomas Jefferson үргэгүүдээр олон бичихийн зориулалттай бүтээлээ ПОЛИГРАФ гэж нарийн болон 1920-оод анх John Larson худалдуй энэхүү ялагдах шорилгоор амьсгалын ба судасны зорилгоор амьсгалын ба судасны зорилтуудыг бичин санаг гаргасан. 1930-аад оноос 1940 онд Berkeley-ийн Иг: суруульд John Larson-ийн удирдлыг зар Leonarde Keller суралж "Polygraph" аппаратын гентыг авсаннаар албан ёсны дохиолд тэтгэгч болсон гэж үзэдэг.

Полиграфийн шинжилгээний тухай ойлголт, зарим хөгжлийн улс орнууд дахь полиграфийн хэрэглээ болон түчиний үр дүн

Полиграф гэдэг нь "Үнэн бол нь худалыг тогтоох зорилгоор хийх оюун үхажаан дахь физиологийн өөрчлөлтийг тогтоодог багаж" юм. Өөрөөр хэлбэл хэд хэдэн физиологийн

үзүүлэлтийг нэг зэрэг тэмдэглэхэд зориулагдсан багаж. Энэ багаж нь шинжилэх үхажааны үндсэн дээр түршигдсан, шалгагдсан.

Эзэхүү багажаар полиграфийн шинжилгээг хийх дээрэх ийн шалгалт болох урьдчилсан сорилтод орж буйтэйгээдийнхээ туурийн эзэхүү багажийн байдал,

✓ зүрүүл мэдийн байдал,
✓ физиологийн онцлог,
✓ сэтгэл мэдрэлийн байдал
✓ тухайн хүн сорилт өгөх чадвартай эсвэл зэрэг мэдээ материалыг урьдчилсан бэлтгээдэг.

Дээрх мэдээ, мэдэлэл болон тоо баримтыг тэмдэглэж оруулжны дараа эзэгэр нь график зургаар илэрхийлэгдэж гардад. Сорилтод орж буйтэйгээдийн цээж болон гэдээн дээр резиний гуурсыг байрлуулж мөн бүх хуруун дээр нь жижиг металл ялтас наана. Полиграфийн аппарат нь физиологийн гурван терлийн харуу үйлдлийг бичих зориулалттай, зуу болон хөдөлж буй цав хэрэглэдэж байсан бол одоо түүний үндсэн механизмыг нь физиологийн найман терлийн харуу үйлдлийг тэмдэглэж, шинжилгээ хийх болоплоотой болсон.

Орчин үеийн полиграфийн аппарат 8-и терлийн физиологийн өөрчлөлтөөр хэмжилт хийж байна. Үндсэн:

- ◆ Цусны даралт түүний өөрчлөлт,
- ◆ Зүрхний цохилт,
- ◆ Хөлсний ялгаралтадар хэмжигдэх, арьсны эсэргүүцэл,
- ◆ Амьсгалт,
- ◆ Судасны цохилт,
- ◆ Даралт зэрэг юм.

Хүн хэр нь сэтгэл хөдөлж байгаагаас шалтгаалж өөрчлөлт нь ялгаатай байж

болно. Эдгээр нь полиграфийн шинжилгээ хийдэг хөдлөггээнт бүдүүч зурган дээр тэмдэглэгээн.

Энэ утгаарас Полиграф нь арсыны цочролт, амьсгалын тоо, хамжээ, хэмязл, хуваарилалт, зуухийн цохицт зөргийг таныдаг баатар хэрэгслэж юм.

Хувийн сийн дуараар зохицуулдаад байдаггүй цусны даралт, судасны цохицт болон амьсгалын эзрэг нь полиграфийн хэмжилтийн үзүүлэлтийг хөдлөгжжэг байгаа.

Сэтгэхүйн үйл процесс авагдах үед гарч буй физиологийн бөрчөлтэй нь амьглаган тухайн хувийн худалдааны үзүүлэлтийг бий. Энэ нь ялан бүрийн харьцуулсан тестийн аргуудаар тогтоох явдал юм. Жишээлбэл: Тестийг /асуултыг/ сорилтод орж буй этгээд уншаад /сонсоод/ өгөгдсөн асуултыг бөглихэд гарах сэтгэл санааны өөрчлөлтүүд. Өөрөөр хэлбэл, дээр цугларсан сорилтод орж буй этгээдийнхээ намтар болон бусад мэдээллийг уг этгээдээс асуухад гарах өөрчлөлтүүд гэх мэт. Асуулт бүр хариу үйлдлийг бий болгодог.

Хууль зүйн талаас нь авч үзээл:

Полиграфийн шинжилгээг албадан хийж болохгүй.

Дээрх харьцуулалтын тест болон түүний физиологийн өөрчлөлтүүдийг үндэслэн гаргаж буй дүгнэлт нь ши и ж л э х хувайд үр нешвээгт арга болж байна.

Учир нь
А Н У - д
полиграфийн
шинжилгээний
ур дунд гар-
сан мэдээл-
лийг /дүгнэлтийг/ нотлох
баримтын хэмжээнд хүлээн зөвшөөрдөг.

Тиймээс өмгөөлөгч, хууль шинжилгээний хялгууллагууд нь полиграфийн ашиглалт гаргасан дүгнэлтийг хариуцлагатай хамддаг.

Гэмуу хэрэгт холбогдсон этгээдээс ялан бүрийн харьцуулсан

тестийн аргаар сорилтыг авч болдог.

Тодруулбал, R/I сорилтод, сорилт авагч /шинжилгээний/ хөөр төрлийн асуулт асуудаг.

"R," "Холбоотой асуулт" буюу гэмт хэрэгт холбогдолтой асуултууд

"I," "Хяналтын асуулт" буюу шалгагдагаас сэтгэл хөдлийн хариу үйлдэлтэй илрүүлэхэд чиглэгдсэн нийтэг гэмт хэрэг дээр тутгуурладсан асуултууд байгаа.

Энэ аргын үндсан дээр хийх таамаглал нь сорилтод орж буй этгээд хяналтын асуултын нийцааж байгаа дээр үндэслэлдэг. Үүгээр хуурамж харнуйт хэмжигдэв. Гэм буруутай сорилтод орж буй этгээд хяналтын асуултад почирдог бол гэм буруутай этгээдүүд гэмт хэрэгт холбоотой асуултад илүү хүчтэй хариу үйлдэл үзүүлдэг байна.

Асуух үеийн цаасан дээр хариу үйлдэл бичигдэхийн яг оюннуур зүрж тэмдэглээс.

Энэ нь сорилтод орж буй этгээд асуултад үзүүлж бий физиологийн хариу үйлдээр нь гол шугамаас хэр гажиж байгаагаар тодорхойлждано.

Сорилт авагч нь үүнийг ашиглан тайлбар хийж болохос гадна байгаадж буй шалгагдгачийг ажигласан ажиглалтаа ашиглаж болно.

Эндээс нь үзүүлэгэнд үндсэн дээр дараах гурван дүгнэлтийн аль изгийн гаргаж болно. Үүнд:

- Шалгагдажгүйн ярьж байна.
- Шалгагдагч худал ярьж байна.

- Үр дун тодорхойгүй.

Эрүүгийн хэргийг мөрдөн байцаах болсд хууль зүйн салбартаа дараах 3-и полиграфийн шинжилгээг хүлээн зөвшөөрдөг.

"Тэр дотроо мөрдөн байцаалтад"

Үүнд:

1. Нотлох баримтад туслакхуйц бусад мэдээллийн он, цаг дарааллыг тогтоох;

2. Шүүх хуралдаан болохос өмнө сайн дураараа хөргэс хүлээн орж байгаа нь үзэн болдит

мэдээллийг нуун дарагдуулж байгаа эсэхэд;

3. Хуримтлуулсан мэдээлэл нь гэм бурууг илрүүхийлэх сэтгэл хөдлийд тутгуурлан цагдаагийн мөрдөн байцаагч урьдчилан таамаглал дэвшиүүлж болох юм.

П о л и г р а ф и й н тусlamжтайгаар дээр 3-и мэдээллийг авч болох юм.

АНУ-ын шүүх хуралдаан дээр гэмт хэрэгт холбоотой этгээдийн нотлох баримт нь тухайн этгээдийн иллах нотлох баримт болж чадахгүй бол полиграфийн шинжилгээний үндсэн дээр гаргасан дүгнэлт нь нотлох баримт болно гэж үзэж гэнэ.

Тухайлбал, 1996 оны үед АНУ-ын Батлан хамгаалах яаманд 12000 шинжилгээ хийдэгдэнс 95% нь цэвэр эрүүгийн хэрэгтэй холбоотой байсан бөгөөд олон жил хорих ял оногдуулсаар зассан хэрэгт хэргэлж байсан байна.

АНУ-ын ихэнх шүүхэд полиграфийн шинжилгээний үр дүнд гарсан мэдээллийг нотлох баримт гэж дараах нехцэлд байдал хүлээн зөвшөөрдөг. Үүнд:

- тухайн хэргийг нотлоход цугларсан эд мөрийн баримтуд нь тухайн гэмт хэрэгтний ашиг сонирхлын эзрэг тохиолддой болон түүхийт холбогдолгүй нотлох баримт гарч ирсэн нехцэлд;

- шүүх хуралдаан дээр цугларсан нотлох баримт нь хэрэгтний яллахад хангальтгүй байсан тохиолддой полиграфийн үзүүлэлтийг нотлох баримтын хэмжээнд авч үзэн гэм бурутай эсэхийг тогтоож болно;

- хилсээр гэмт хэрэгт холбогдох, гүтгээдэх үед полиграфийн тусlamжтайгаар тухайн субъектийн эрхийг хамгаалдагаараа ач холбогдолтой.

Өнөөдрийн байдлаар полиграфийн алхийн 50-ад улс оронд тагнах, эрүүгийн хэрэг чүсгэх, зарим тохиолддой иргэний хэргийг шийдвэрлэхэд хэргэлж байна. Дээрх улс орнууд полиграфийн шинжилгээний багажийг хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах бүх байгууллагадаа ашиглалсаар байна.

Хууль болон хүчиний байгууллагууд мөрдөн байцаах үйл ажиллагаанд полиграфийг

ажиллаадаа урьдчилан тогтоох арга гэж үзэж байгаа болоч энэ нь хэрэг илрүүлэх үндсэн аргыг орлож чадахгүй байна. Өөрөөр хэлбэл туслах аргын хүрээнд авч үзэж байгаа бөгөөд энэ арга нь хохиргичийн болон сэжигтийн мэдүүлгийн үзэн зөвлөгийг тогтоох, газм буруугүй мөртөөв нотлох баримттай холбоотой орчинд орсон нь эргэлзээс төрүүлж байгаа үед хэрэглэж болох юм.

Мөн полиграфийн аргын үр дүнд тулгуураад маш олон судалгааны ном, гармын авлагын, хэвлэлгэж гарсан байдаг.

Сүүлийн 75-ийн жилийн хийсэн полиграфийн шинжилгээний холбоотой 250 гаруй судалгаа гарсан байна.

Үүкийн 1980 ондоос хойшиг хийгдсэн 10-иin бие даасан судалгааг 1909 бодит гэмт хэрэг хэрэгслийн бөгөөд түүний ур дун нь 97%-тай г. 1991-ийн 12 сарын 26-ны үзүүлэлтийн эхийнээс хийсэн полиграфийн шинжилгээний арга нь 100 %-ийн үзүүлэлтийг гэж итгэл үзүүмшилтийн байж болохгүй. Учир нь хүний сэтгэл санаа, сэтгэхүй, бие физиологийн байдлын илрэхийншинжилгээний шинжилгээний арга нь 100 %-ийн арга нь угасцаа шинжилж ухаандаа ч байхгүй. Ийн бүрийн сэтгэхүйн өөрчлөлтийд нь бусад төрөл бүрийн туршилтын аргар алэрч болдог.

Тодруулбал: Генетикийн арга, гар хурумын хээ авах, гар бичмэлд хийх шинжилгээ зэрэг нь бүгдээрээ **100% байгаагүй**.

Өнөөдөрийн полиграфийн шинжилгээний үр дүнг буюу дүгнэлтийг дээр дүрдсэн 50 гаруй улсаас бусад зарим нэг улс орон хэрэглэдэг ч түүний дээр улс орнуудын адил нотлох баримтын хэмжээнд хүлээн зөвшөөрөөгүй байна.

Тухайлбал: Австралиид полиграфийн хэрэглээ эрх зүйн зохицуулсаат шаардлагийг чусны даралт, зүйн төхөөрөө, судасны цохилт, арсыны эзэнтүүцэл, амьсгал, даралт зэрэг физиологийн өөрчлөлтийдийг ашиглан гэмт хэрэгт сэжиглэгэж буй субъектийн тухай үзэн, зөв мэдээллийг авах боломжийг шинжилж ухааны дэвшилтэд аргуудын нэг болох полиграфийн шинжилгээний аргаар бид мэдэх боломжийтгэсэн болжээ.

Полиграфийн шинжилгээ нь дараах ололт амжилттай байв:

* Сэжигтийн сэжиглэхээс зогсооход;

* Худал хуурмаг мэдээллийг таних;

* Өгөгдсэн мэдээллийн үзэн зөвлөгийг тогтооход тестиийн аргуудыг хэрэглэх, шинчлэх;

* Бусад мэдээн байцаах ажиллагаанд хэрэглэгддэг багаж хэрэгслийн шаардлага хангахгүй тохиолдолд мэдээн байцаах ажиллагаанд шинэ арга сэдэлтийг бий болгодог;

* Мэдээн байцаах үйл ажиллагааг төвлөрүүлэх;

* Нэмэлт мэдээлэл болон нотлох баримтыг цуглуулах;

* Сэжиг төрүүлэх тодорхой зүйл дээр мэдээн байцаалтын аянхаарлыг төвлөрүүлэх.

Полиграфийн зөвхөн цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагаанд ач холбогдолтойгоос гадна тухайн гэмт хэрэгт сэжиглэгэж байгаа субъектүүдийн эрх ашгийг хамгаалж төдийн гүүгээдэх, хилсээр хэрэг хулзээхэс саргийн байдлаарын мөн давхар ач холбогдолтой.

Монгол Улсад полиграфийн хэрэглэснээр гарч болох ололт, амжилт, болон хүндрэлцүүд

Өнөөдөрийн байдлаар дэлхийн тавиауд улс орнойн тагнах, эрүүгийн хэрэг үсгэх, мэдээн байцаалтыг явуулахад **полиграфийн шинжилгээг хэрэглэж** байна. Дээрх улс орнууд полиграфийн шинжилгээний багажийг харгэвүртгэх, мэдээн байцаах бүх байгууллагаадаа ашиглласаар байна.

Өөрийн хүссэнээрээ зохицуулсаат шаардлагийг чусны даралт, зүйн төхөөрөө, судасны цохилт, арсыны эзэнтүүцэл, амьсгал, даралт зэрэг физиологийн өөрчлөлтийдийг ашиглан гэмт хэрэгт сэжиглэгэж буй субъектийн тухай үзэн, зөв мэдээллийг авах боломжийг шинжилж ухааны дэвшилтэд аргуудын нэг болох полиграфийн шинжилгээний аргаар бид мэдэх боломжийтгэсэн болжээ.

АНУ-д 23-ийн полиграфийн исгүүль, мөн ОХУ-д полиграфийн холбогдуулж байсан бөгөөд тэд полиграфистуудыг балтжин гаргаж шинэ техниктэй цаг ямаргийн тэмдэглүүштэй юм.

Манай улсад полиграфийн шинжилгээг хийх гол зорилго изгүүт хэрэгийг үйлдэж буй этгээдүүдийг илрүүлэхээс гадна боловсон хувийн сонгож ашиглаж байна. Үзүүлэс гадна банкны үйл ажиллагаанд хохирол учруулаж буй тулд тухайн банкны дээд шатны албан тушаалтуудыг томилж болон сонгуульд нэр дэвшигчийг ч мөн сорилтой оруулах нь зүйтэй гэж мэргжилтийд үзэж байна.

Гэмт хэрэг үйлдээс сэжигтэн яллагдагч, түүнээс гадна хохирч, гэрч, мэдээлэгч нарыг мөн шалгаж боно.

Полиграфийн шинжилгээг хэзээ, ямар тохиолдолд хэрхэн хэрэглэх, ийнхүү хэрэглэх нь үндэслэлтэй юу, полиграфийн шинжилгээг хийснээр юуг шинээр мэдэх вэ, хариу юуг алдах вэ гэдгийг шинжилэхийн (шалгачгүй нар) сайтар тунгасаа бодож ёстай.

Манай улсын хувьд энэ нь поо шине ойлголт боловс олжихийн бусад хөгжингүй улс орны хуримтлалын түршлэгдэж буйд үндэслэл юрийн улс орноо хэрэгжүүлж нь зүйтэй юм.

Улсын Мердэн байцаах газрын мэргжилтийд полиграфийн шинжилгээний багажийг Монголын нохцэлд иштэрүүлэхээр оруулж ирсэн нь дэлхийн хэрэглэгдэж буй мэдээн байцаалтын шинэ технологийт танилцаа, ямар нэг субъектээс хараат бусаар шийдвэр гаргах, олон улсын түвшинд хурсан харг бургзэлт, мэдээн байцаалтын ажиллагааг явуулах нөхцөлийг бурдуряа байгаа нь тэмдэглүүштэй юм.

Манай улсад полиграфийн цагдаагийн байгууллагадаа дараах чиглэлээр ашиглаж болох юм. Чиглэл:

✓ Мэдээн байцаах болон гүйцэтгэх албаны ажиллагаанд цаг үеийн нь олж ашиглаж байх ач холбогдолтой мэдээ баримтыг

корилтод орж буй этгээдээс олж авах, түүничлэн гэмт хөргэс урьдчилал сэргийлэх, таслан зогсооход:

✓ Шүүхийн ял шийтгэлээс зайлсхийлж байгаа болон хэрэг бүртгэлт, мөрдэн байцаалтаас оргон зайлсан этгээдүүд болон ор сургаатгыг алга болсон иргэдийг эзэн сурвалжлах үйл ажиллагаа явуулжад;

✓ Сорилтод орж буй этгээдийн мэдээлж байгаа мэдээлэл үзүүл зөв эсэхийн унзалт, дүгнэлт огхожд:

✓ Нэгэнт үйлдэгдсэн болон бэлтгэгджээ байгаа хууль бус үйлдэлд сэжигтэн, яллагдаггүй этгээд холбогдолтой эсэхийг шалгахад;

✓ Мөн цагдаагийн байгууллагын ажилтын боловсон хүчний бодлогод ашиглаж болохоор байна.

Үүний тулд:

- шинээр ажилд авахад;
- ялангуяа чунд хэрхэн ажиллаж байгааг;
- албан хаагчид зөрчил, дутагдал гаргасан үед албаны шалгалт хийхдэй;
- ондөр хариуцлагатай албан тушаанд дэвшихэд;
- улсын нууцтай холбоотой албан тушаалтын томилоход ашиглаж болохоор байна.

Полиграфийн шинжилгээний явцад гарах зарим бэрхшээлт асуудал

► Полиграфийн аппарат гэм буруутайг төдийгүй физиологийн үйлдэл болох айдсыг хүртэл мэдэрдэг. Иймд полиграфийн аппаратаар үзүүлж илрэна гэж айдас дарамтсан орсон хумусуст ийм айдас төрснөөр буруу хэмжилт хийгдэж болзошгүй. Ямар нэгэн буруутай асуудалаа холбогдсон хумуссийн өөрийн оролцогууд гэмт хэрэгт хүртэл түгшээг тал бий.

Жишиг нь, алдартай алцуурчдын ижээ 1947 оны Лос-Анжелосын Блек Даалия өөрийн төрөхөөс ч эмне алагдсан химичийн хэрэгж хязгаамжийн байсан. Иймд энэ хэмжигүй /ор дун/ нь чөрөлж чизн байдаггүй.

► Зарин гэм буруутай этгээдүүдийн физиологийн чадвараа

ашиглана тестийг давж чаддаг. Тэр байтугай энэ тухай заадаг вебсайт ч хүртэл байдаг.

► Нийгмийн эсрэг сэтгэл зүйлчилж хүмүүс тэрхүү сэтгэл зүйлэд дасал болсон үзүүлэс ямар нэг сэтгэл хэдлэл үзүүлэхгүйгээр аппаратыг төөрөгдүүлэх боломжтой.

► Полиграфийн шинжээч наар өөрийнхөө физиологийг удирдах техникт суралсан хумуссесеэс полиграфийн аппаратыг амжилттай хүртэл чадсан зарим нэг тохиолдолд гарсан 1994 оны судалгаагаар ипотлогдсон байна. Гэхдээ өөрийн физиологийг удирдах техникт суралцана гэдэг бол тийм алтан түзээмэл зүйл биш юм. Ихэнх полиграфийн шинжээч эрдэм шинжилгээнд ажилж биш учраас үүнчлийн мэдээллийн нь зөв, буруут шалгах боломжийг байна. /завар болгох мэдээлэл байдаггүй/

► Зарим шүүмжлэгчдийн үзүүл хугацаагаар шинжээчийн тухай хүчингийн гэм буруутай болгох гэж хэтэрхий мэрийж ийм үр дүн гаргахын тулд хахууль авсан тохиолдолд гарсан.

► Полиграфийг хэтэрхийн үзүүл хугацаагаар үргэлжлүүлэх нь сорилтод орж буй этгээдээс бодитой мэдээлэл хуриимтуулах процедурыг алдагдуулдаг гэж мэргэжилтийнүүд нотолсон байна.

Жишиг нь, Рожер Кейт Колеманын хэрэгт түчиний сорилтуудыг хичнэхэн нөхцөлд авч байсан. /нонгрэд, өлслөн, уртартай байх чөн/

Задаст нь, Полиграфийн Minnesota-гийн их сургуулийн доктор, дэд порфесор David Lykken-ийн өөрийн олон жилийн туршлагадас тулгуурлан хэлсэн угзэр төгсгөхийн хүслээ.

Тэрээр хэлээдээ: Полиграф нь цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагтаа сайжруулах нэг арга бөгөөд энэ нь гэм буруугүй, хилсээр гэмт хэрэгт татагдажаас хамгаалах хувь юм, хамгийн гол нь цагдаагийн байгууллага энэхүү полиграфийн шинжилгээний арга гэж өнгөцөн хүлээж авах биш үүнийг тун ухаалгаар хэрэглэж, ашиглаж чадвал цагдаагийн үйл ажиллаганд энэ нь маш ондөр ач холбогдолтой юм гэж онцлон тэмдэглэсэн байсан.

Ашиглаж болох эх сурвалж:

■ Algren, Greg and Monier, Stephen R. 1993. *Crime of the Century: The Lindbergh Kidnapping Hoax*. Brandon Publishing Company.

■ Calams, James. *Calams & Associated, LTD., Professional Polygraph Examinations*.

■ Ekman, Paul. *Telling Lies: Clues to Deceit in the Marketplace, Politics, and Marriage*. New York: Norton, 1992.

■ Evans, Colin. *The Casebook of Forensic Detection*. New York: John Wiley & Sons, 1996.

■ Fisher, Jim. 1994. *The Lindbergh Case*. Rutgers University Press.

■ Ford, Charles V. *Lies, Lies, Lies: The Psychology of Deceit*. Washington, DC: American Psychiatric Press, 1996. *Frye v. U. S.* 293 F. 1013, 34 A.L.R. 145 (DC Circuit 1923). Gerberth, Vernon. *Practical Homicide Investigation*. 3rd Ed., Boca Raton, FL: CRC University Press, 1997.

■ Marin, John. "He Said, She Said: Polygraph Evidence in Court," <http://users.rcn.com/joumarin/Polygraph1.htm>.

■ Polygraph Law Resource Page, <http://truth.idbsu.edu/polygraph/polylaw.html>.

■ Turvey, Brent. *Criminal Profiling*. San Diego, CA: Academic Press, 1999.

■ U. S. v. Scheffer, 96-1133, October 1997.

■ Wrightsman, Lawrence S., Nietzel, Michael,

■ Fortune, William. *Psychology and the Legal System*. 3rd Ed., Pacific Grove, CA: Brooks Cole Publishing, 1994.

Иргэний хэргийг давж заалдах шатаар хянах ажиллагаа

МУИС-ийн Хууль зүйн сургуульны багш, докторант Д.ХУЯГ

Иргэний хэргийн оролцогчид Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлийн 14-т "шүүхийн шийдвэрлэх тухай" гэж заасан болон "Иргэний харг шүүхээр хялан шийдвэрлэх тухай" хуулиар олгогдсан эрхээр анхан шатны шүүхийн шийдвэр хууль заасан үндэслэл, журмын дагуу гомдол гаргаж, давж заалдах эрхтэй байна. Ихинхүү хэргийн оролцогчид давж заалдах эрхээ хэрэгжүүлэхийн тулд "Иргэний харг шүүхээр хялан шийдвэрлэх тухай" хуулийн давж заалдах шатаар хэрэг хянах ажиллагааг зохицуулсан хэмжээг судлах, хуульчид, шүүгчид дээрх хэмжээг зөв тайлбарлан практикт хэрэглэх чадварыг эзэмшиэн байх нь чухал юм.

"Иргэний хэрг шүүхээр хялан шийдвэрлэх тухай" хуулийн 116 дугаар зүйлийн 2-т "шийдвэр хууль ёсны бөгөөд үндэслэл бүхий байна" гэж заасан нь иргэний хэргийг давж заалдах шатаар хянах үндэслэл бөгөөд давж заалдах шатны шүүхүүдээс хэргийг хяландаа онцлог анхаарах зүйл юм. Гэтэл дээрх хоёр үндэслэлд чухам юу хамаарах талаар дэлгэрүүлж судласан зүйл бага байгаа ба харин шүүхийн шийдвэр хууль ёсны ба үндэслэл бүхий байх талаар Оросын судлаач, доктор М.С.Шакарий¹, доктор В.А.Мусина², доктор М.К.Треушников³, Л.Ф.Лесницкая⁴, доктор Е.А.Борисова⁵, мөр эрүүгийн хэргийн шүүхийн тогтоол хууль ёсны ба үндэслэл бүхий бийх талаар хууль С.Батдалгар⁶ нар оөрсдийн бүтээлд судлан авч узсанзээ гадна Германы судлаач доктор Д.Э.Каан⁷ ХБНГУ-ны Захиргааны шүүхийн тухай хуулийн 124 дугаар зүйлийн 2-т давж заалдах шатаар хэргийг хянах б үндэслэлийн нэгд "маргаран нь болдит байдал болон эрх зүйл хувь, онигой хундралтэй байгаа бол..." гэсан үндэслэл байдал гэж дурдсан байна.

Дээр дурдсан Оросын судлаачийн бүтээлүүд ба ОХУ-ны Иргэний байцаан шийтгэх хуулийн дурдсаныа шүүхийн шийдвэр

хууль ёсны байна гэдэг нэр томъёог оросоор "законность решений" гэж иэрлэдэг ба хэргийг давж заалдах шатаар хянах ажиллагааны үед хэргийг эрх зүйн үндэслэл талаас нь хянах буюу оросоор "вопросы права", "правовая сторона дела", "юридическая сторона дела" гэдэг нэр томъёог хэрэглэдэг байна. Харин шүүхийн шийдвэр үндэслэл бүхий буюу үндэслэлтэй байх гэдэг нэр томъёог оросоор "обоснованность решений" гэж иэрлэдэг ба хэргийг давж заалдах шатаар хянах ажиллагааны үед хэргийг оросоор "фактическая сторона дела" гэдэг нэр томъёонд баримтын хэргээлэдэг байна. Шүүхийн шийдвэрлэгээд эсэх талаас нь хянах гэдгийн манай зарим хуульч⁸ "шийдвэрийг нотлох баримтын талаас нь", "нотлох баримтын асуудлаараар" хэргийг хяландаа гэдэг агуулгаар тайлбарласан ба хэрэв энэ нэр томъёонд нутгийн хэргэлзвал бил оросоор "доказательство" гэсэн нэр томъёог хэрэглэх шаардлагатай болно. Оросын судлаач доктор Е.А.Борисова иргэний хэргийг "айлтгян заалдах шатаар хянах ажиллагааг буюу апелляцию" гэдэгт хэргийг "правовая сторона" буюу эрх зүйн үндэслэл талаас нь хянахаас гадна "юридический факт" талаас нь хяландаа гажж. "Юридический факт" гэдгийг "хууль зүйн факт" гэдэг утгаар

¹ Гражданское процессуальное право России. под ред. М.С.Шакарии. М.1996. с.277-281

² Гражданский процесс. Под ред. В.А.Мусина и др. М.2001.с 403-406

³ Гражданский процесс.Под ред. М.К.Треушников. М.2001. с.455-459

⁴ Пересмотр решения суда в кассационном порядке. Л.Ф.Лесницкая. М. 1974. с 157-175

⁵ Апелляция в гражданском /арбитражном/ процессе.Е.А.Борисова. М.2000.с 153-163

⁶ Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийн тайлбар. Хамтран зохиогч С.Батдалгэр.УБ.2003. 403, 433-467 дахь тал.

⁷ Захиргааны хэргийн шүүх /Монгол дахь шинэцгэл, дэлхийн улсуудын жишиг/ Б.Чимэд нар. УБ. 2004. Хайнс-Зайделийн сан. Д.Э.Каан. "Захиргааны процессын эрх шүүхээгээс II давж заалдах шатыг 227-228 дахь тал."

⁸ Монголын төр эрх зүй. 2002.№2."Иргэний харг шүүхээр хялан шийдвэрлэх тухай шинэ хуулийн узэл баримтлал" Р.Жамзаячожижийн. 31-48 дахь тал.

* Апелляция гэдэг зүйнгээг академич С. Трангэрэл "Англи-монгол- орос хууль зүйн толь" номонд айлтгян заалдах гэж оруулсан ба энэ нийтийн нарлуу ашсан "кассация" буюу давж заалдах шатаар хэргийг хянах ажиллагаатай төсөөтэй хөбөрдүүлэх шатны шүүхээс иргэний хэргийг хяланадааг нэг хэлбэр юм.

оилгох ба доктор Д.Баярсайхан "Эрх зүйн онол"¹ номондоо "Факт" гэдэг нь "учрал", "тохондол" гэсэн утгатай үг гээд "эрх зүйн харилцааг үүсгэж, өөрчлөн, дуусгавар болгоход чиглэсэн нөхцөл байдлыг хууль зүйн факт гэна" гээд хууль зүйн фактыг хүсэл зоригийн шинжээр нь ўйл явдал, ўйл хөдлөл гэж хоёр ангилсан байна.

Иймд "Иргэний хэрэг шүүхээр хянан шийдвэрлэх тухай" хуулийн 166 дугаар зүйлийн 4-т заасан давж залдах шатаар иргэний "хэргийг бүхэлд нь хянах"² гэдэг нэр томъёог хэргийг эрх зүйн үндэслэл талаас нь ба хууль зүйн факт талаас нь буюу ўйл баримтын³ талаас нь хянаны гэж оилгох болох юм. Тэгэд ч "Иргэний хэрэг шүүхээр хянан шийдвэрлэх тухай" хуулийн "үйл баримт" гэсэн нэр томъёог хэргэлэсэн байдал ба тухайлбал "Иргэний хэрэг шүүхээр хянан шийдвэрлэх тухай" хуулийн 113 дугаар зүйлийн 1-д "иргэдийн төлөвлөгч маргааны ўйл баримт, зохицгийн гам бууругийн талаар дүргэлэлтээ бичгээр гаргана" гэж заасан байдал.

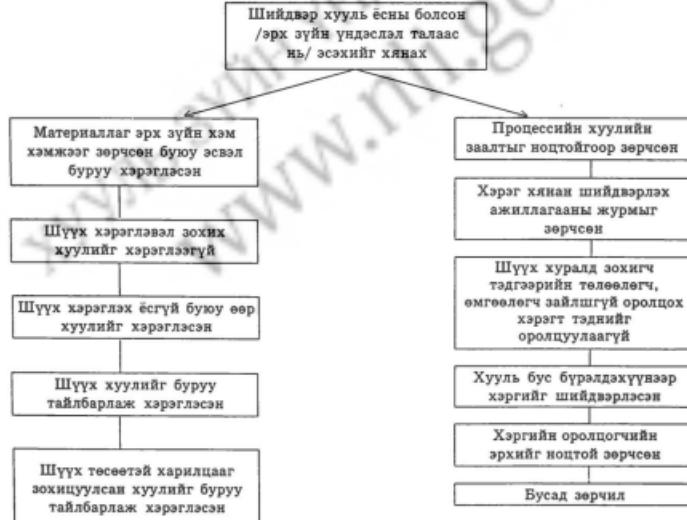
"Хэргийг бүхэлд нь хянах"⁴ гэсэн нэр томъёог дэлгэрүүлэн авч үзвэл:

1.шийдвэр хууль ёсны болсон /эрх зүйн үндэслэл талаас нь/ эсэхийг хянах;

2.шийдвэр үндэслэлтэй болсон эсвэх буюу маргааны ўйл баримтын талаас нь хянаны гэж дотор нь хоёр ангилж болох ба эдгээрийг хүснэгтээр үзүүлбэл:

Шийдвэр хууль ёсны болсон /эрх зүйн үндэслэл талаас нь/ эсэхийг хянах нь:

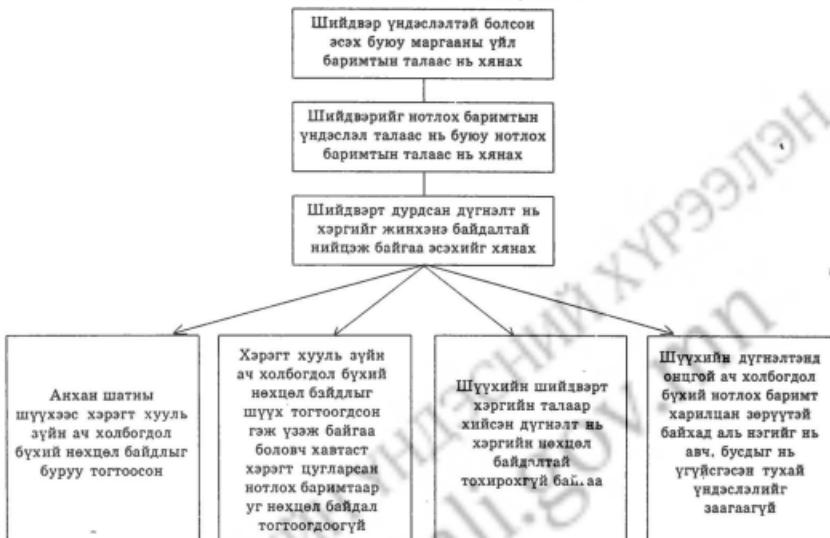
Дээр дурдсан ангилалаас үзэхэд материаллаг болон процессийн хуулийн бүх шаардлагад нийцүүлэн, хуулийн дагуу гаргасан шийдвэрийг хууль ёсны шийдвэр гэж тодорхойлж болох юм.

¹ Эрх зүйн онол. Д.Баярсайхан.УВ. 1996. 56-57 дахь тал.

² Англи-Монгол-Орос хууль зүйн толь С.Нарангарэл.УВ.1994.х.105 Англиар Fact гэдэг үгийг ўйл баримт гэж орчуулсан.

³ Оросын эрдэмтнүүд судлаачид "В целом", "В полном объеме" гэдэг нэр томъёог хэрэглэдэг.

Шийдвэр үндэслэлтэй болсон эсэх буюу маргааны үйл баримтын талаас нь хянах гэдгийг дараах байдлаар аягилж болох юм.

III Уүхийн шийдвэр үндэслэлтэй болсон

гэдэгт шүүх шийдвэр гаргахадаа хэргийн нөхцөл байдлыг зөв тогтоосын хэлнэ. Мен хэргийн оролцогчдоо шүүхэд гаргасан ипотлох баримтын шүүх хуралдаанд тал бүрээс нь буран, бодитай шинжилгэний үндсэн дээр гаргасан шийдвэрийг үндэслэлтэй шийдвэр гэж үзж болок юм.

Дээрх хүснэгт буюу аягилласан үзэхэд шүүхийн шийдвэрт тавигдаж хөөр үндсэн шаардлагыг буюу шийдвэр “хууль ёсны ба үндэслэлтэй” байх шаардлагыа нь давж заалдах шатны шүүхээс хэргийг хянах ажиллагалын хэмжээ, хязгаар болох ба эдгэр шаардлагыг хялангаагүй бол шүүхийн шийдвэр алдартай гарсан гэж үзэж давж заалдах шатны шүүх уг шийдвэрийг хүчингүй болгою буюу өөрчлөн гэсэн логик угтаг гарын байгатай холбогдуулан 1994 онд батлагдсан “Иргэний хэрг шүүхээр хянах шийдвэрлэх тухай” хуулийн 13 дугаар булаг /Дэвж

заалдах журмаар хэрэг хянах шийдвэрлэх ажиллагаа/ 2002 онд батлагдсан “Иргэний хэрг шүүхээр хянах шийдвэрлэх тухай” хуулийн 15 дугаар булаг /Дэвж заалдах журмаар хэрэг хянах шийдвэрлэх ажиллагаа/-ийг судалж үзэхэд, иргэний хэргийг давж заалдах шатыар хянах ажиллагалын хэмжээ, хязгаарын талаар огт дурдлагыг байгаа бөгөөд харин гадаад улсуудын иргэний процессын хууг /д тухайлбал 2002 оны 11 дугаар сарын 14-ний өдөр батлагд, 2003 оны 2 дугаар сарын 1-ний дээрс мөрдэгдэх байгаа ОХУ-ын Иргэний хязгаан шийтгэх хуулийн 347 дугаар зүйлд/, мен ХБНГУ-ын Иргэний байцам шийтгэх хуулийн¹ 525 дугаар зүйлд энэ талаар заасан байна.

Мен 1994 онд батлагдсан “Иргэний хэрг шүүхээр хянах шийдвэрлэх тухай” хуулийн 172 дугаар зүйл /шүүхийн шийдвэрийг хүчингүй болгою үндэслэлүүдийг заасан/ ба 2002

онд батлагдсан “Иргэний хэрг шүүхээр хянах шийдвэрлэх тухай” хуулийн 168 дугаар зүйл /анхан шатны шүүхийн шийдвэрийг хүчингүй болгою үндэслэлүүдийг заасан / анхан шатны шүүхийн шийдвэрийг “үндэслэлтэй” болсон эсэхийг холбогдуулан шүүхийн шийдвэрийг хүчингүй болгох тухай огт дурдаагүй ба зөвхөн материаллагын эрэ зүйн хэмжээг буруу харгалсас болон “Иргэний хэрг шүүхээр хянах шийдвэрлэх тухай” хуулийн заалтууд зөрчигдсэн тохиолдолд анхан шатны шүүхийн шийдвэрийг хүчингүй болгох талаар заасан байна. Гэтэл шүүхийн практикт анхан шатны шүүхийн шийдвэр үндэслэлтүй болсон гэдэг асуултлагын хүчингүй, болох тохиолдол гарч байгаа ба энэ тохиолдолд давж заалдах шатны шүүх баримтлах хуулийн зүйл, хэсэг байхгүй учраас өөр зүйлүүг баримтлах анхан шатны шүүхийн шийдвэрийг хүчингүй болгох яадал гарч байна.

¹ Гражданский процессуальный кодекс Р.Ф. Российская газета. 2002-11-20. №220.

² Гражданский процессуальный кодекс Р.Ф., утвержден 1877-1-30. с изменениями ред.1996-11.Бонн.Германский фонд международного правового сотрудничества

Жишээ нь:

1.Дундговь аймгийн сум дундны шүүх 2002-8-ны өдрийн 187 дугаар шийдвэрээр "Т"-гийн нэхэмжиллэлтэй "М"-д холбогдох багажын узэх фазарегулятор/ наст сая төгрөгийг талуулэх тухай хэргийг шийдвэрлэхдээ алдаа гаргасан байсан учир аймгийн шүүх хэргийг давж заалдах шатваар хянаад 2002 оны 9 дугаар сарын 11 өдрийн 17 тоот магадалан гаргаж анхан шатны шүүхийн шийдвэрээг хүчингүй болгоходоо магадлалынхаа үндэслэх

хэсэгт "нэхэмжлэгч Т" улсын тэмдэгтний хураамж төлөөгүй дайхан шүүх нэхэмжиллийг хүлээн авсан, хариуцагч наравас улсын тэмдэгтний хураамж төлүүлэхийт үндэслэлтүй чөлөөлсөн, фазарегуляторыг эд ангидар нь үзүүлэгүй, жоюлоогийн уургийг бурыв тодорхойлоогүй, хамтран хариуцагчар засварийн "Б"-г татах эсэх асуудлыг шалтгаагүй орхиж дуулж хамтран хариуцагчийг бүрэн тогтоогоогүй, нэхэмжлэгчийг хариуцагчар солихгүйтэй хариуцлага хүлээлгэхэр шийдвэрлэсэн ийн буруу "байна гэх зэрэгээр 187 тоот шийдвэр үндэслэлтүй ба процессийн шүүх зөрчиж гарсан тухай зэрчлийг дурдсан мөртөө "Иргэний хэрэг шүүхээр хянан шийдвэрлэх тухай" хуулийн 167.1.5 дахь заалтыг баримталж /хуульд заасан хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагавын журмын зөрчсөн гадг үндэслэлээр/ 187 дугаар шийд-вэрийг хүчингүй болгож, хэргийг дахин хянан шийдвэрлүүлэхээр анхан шатны шүүхэд нь будалжээ.

2.Нийслэлийн Сүхбаатар дүүргийн шүүх 2002-12-ны өдөр "А"-гийн нэхэмжиллэлтэй Бааталь орчны яаманд холбогдох төсөл хэрэгжүүлж өөрийн оруулсан хөрөнгө гах 16930000 төгрөгийг гаргуулах тухай хэргийг шийдвэрлэхдээ алдаа гаргасан учир нийслэлийн шүүх хэргийг давж заалдах шатваар хянаад 2002-12-4-ний өдрийн 991 тоот магадлалын үндэслэх хэсэгт "...Экологийн цэвэрлэгээ "Бороо" төслийн хэрэгжүүлэх гэрээнд заасан ажлын тайлан, гүйцэтгэлийн тухай болон гэрээнд шиелэлтэг дүгнэсэн эсэх тухай холбогдох

нотлох баримтыг зохицгийн хэн аль нь гаргаж өгөгүй байхад шүүх нэхэмжлэлээс 1,0 сая төгрөг хангаж шийдвэрлэсэн ийн үндэслэл муутай болжээ.

Иймд зохицгийн хооронд байгуулсан 2000-4-25-ны одрийн СТ /1 тоот гарзгэээр / хэргийн 50-52 дахь тал/ тохижсон захналагч, гүйцэтгэгчийн биелүүлбэл зохих үргүйг өөрсдөө нь ийн бурчлээн дүргүүлэх, энэ гарзэнд заасан "Бороо" төслийн гүйцэтгэг болох "BABC" компанийн хийсэн ажлын

хэргийн шийдвэрийн 48,5% ийн шийдвэр үндэслэлгүй буюу хууль бус байсанас хүчингүй болох буюу өөрчлөгдэж байна гэсэн дүгнэлтийн хүргэх байна.Мен Монгол улсын шүүхүүд жилд дунджаар 20000 орчны хэргийг ажлын шатны шүүхээр шийдвэр /21717-28107 хувь/, 2000 орчны хэргийг /1539-2618 хувь/ давж заалдах шатны шүүхээр хийсан байна. Энэ судалгааг хүснэгтээр харуулбал:

он	Нийт шийдвэр хэргийн тоо	давж заалдсан хэргийн		хэзээр үндэслэсэн хэргийн		өөрчлөлт оруулсан хэргийн тоо	хувь	хүчингүй болсон хэргийн тоо	хүчингүй болсон хэргийн кувь
		тоо	кувь	тоо	кувь				
1997	26936	2618	9,7%	1320	50,4%	688	26,2%	610	23,3%
1998	28107	2317	8,2%	1166	50,3%	775	33,4%	376	16,2%
1999	28039	2468	8,8%	1403	56,8%	422	17,1%	643	26,1%
2000	21717	2035	9,3%	990	48,6%	542	26,6%	503	24,7%
2001	23252	2144	9,2%	1120	52,2%	519	24,2%	505	23,5%
2002	24100	2038	8,4%	1070	52,5%	446	21,9%	522	25,6%
2003	23407	1539	6,5%	732	47,6%	400	26%	407	26,4%
Дүн	175558	15159	8,6%	7801	51,4%	3792	25,1%	3566	23,5%

тайлан, гүйцэтгэлийг гаргуулах, шаардлагатай бол хийсэн ажлыг газар дээр нь узж дүргүүлэх эзргэж ажиллагтааг бурае хийсний эзслэх нэхэмжлэлийг нэгмөр шийдвэрлэх нь зүйтэй гэж үзүүв "гэж шүүхийн шийдвэр үндэслэлтүй ба хууль бус болсон талаар дүгнэлт хийсэн мөрдлөл мөн "Иргэний хэрэг шүүхээр хянан шийдвэрлэх тухай" хуулийн 167.1.5-д заасны баримтлагт шийдвэрээг хүчингүй болгож, хэргийг дахин хянан шийдвэрлүүлэхээр анхан шатны шүүхээр нь буудамж байжээ.

Монгол Улсын шүүхээс 1997-2003 оныг дуустал анхан шатны шүүхээр шийдсэн ба давж заалдах шатны шүүхээр хянагдасан иргэний хэргийн тоо бүртгэлийн мэдээнд дүгнэлт хийж үзэхэд суулийн 7 жил нийт Монгол Улсын шүүх 175558 иргэний хэргийг анхан шатны шүүхээр шийдэх түүнээс 15159 хэргийг альмаг, нийслэлийн шүүх давж заалдах шатваар хянаж (нийт шийдсэн хэргийн 8,6%)дэгэр хэргэс 7801 хэргийн шийдвэр хувьэр үлдэж (51,4%), 3792 хэргийн шийдвэрт өөрчлөлт орж (25%), 3566 хэргийн шийдвэр хүчингүй болж (23,5%) байгаагас үзэхэд давж заалдах шатны шүүхээр хянагдаж байгаа нийт

Судалгаанаас үзэхэд давж заалдах шатаар хянагдаж байгаа нийт хэргийг бараг тал хувь нь буюу 48,5%-ийн шийдвэр өөрчлөгдэж хүчингүй болж байгаа нь ИХШХШ тухай хуулийд давж заалдах шатаар хэрэг хянаж ажиллаганы эрх зүйн хозонцуулалтыг боловсронгуй болгох, тухайлбал шүүхийн шийдвэрийг өөрчлөх ба хүчингүй болгох үндэслэл, давж заалдах шатаар хэргийг хянаж үндэслэл ба хэрэг хянан шийдвэрлэх хэмжээ, хязгаарын тухай заалтуудыг тусгасж "Иргэний хэрэг шүүхээр хянан шийдвэрлэх тухай" хуулийн (2002 оны 1 дугаар сарын 11-ний өдөр батлагдсан) 15 дугаар бүлэгт дараах нэмэлт, өөрчлөлтийг оруулах шаардлагыг бий болгож байна. Үүнд:

1. "Иргэний хэрэг шүүхээр хянан шийдвэрлэх тухай" хуулийн дөр дурдсан агуулгатай 165¹ дугаар зүйл гэсэн шинэ зүйл нэмэх.

165¹ дугаар зүйл. Давж заалдах шатны шүүхээр хэргийг хянан шийдвэрлэх хэмжээ, хязгаар.

1. Давж заалдах шатны шүүхээр хэргийг хэвлэлцэхэд шүүхийн шийдвэр хууль ёёны ба үндэслэлтэй болсон эсэхийг хэрэгт

байгаа материалыг үндэслэн хянана.

165¹.2. Давж заалдах журмаар хэрэг хянан шийдвэрлэж буй шүүх зөвхөн гомдолаа дурдсан үндэслэлээр хялгаарлахгүй хэрхэлд нь хянана.

2. "Иргэний хэрэг шүүхээр хянан шийдвэрлэх тухай" хуулийн 166 дугаар зүйлийг дараах байдлаар өөрилон ийрүүлах.

166 дугаар зүйл. Давж заалдах журмаар хэрэг хянан шийдвэрлэх

166.1. Давж заалдах журмаар хэргийг 3 шүүгчийн буралдхүүн-тэйгээр хянан шийдвэрлээн.

166.2. Давж заалдах гомдол гарсан хэргийг шүүх хүлээн авсан өдрөөс хойш 30 хоногт багтаан хянана шийдвэрлээн.

166.3. Давж заалдах журмаар хэрэг хянан шийдвэрлэх шүүх хуралдаанд шүүгчидний зөвлөгөөнөс томилосын шүүгч даргалаа.

166.4. Шүүх хуралдаанд хэргийн нэг шүүгч илтгэн. Дараа нь зохиц, тэдээрийн төлөөлгөч буюу ёмгөөлгөч, гуравдагч этгээд тайлбарын гаргах, харилцаан асуулт тавих бөгөөд хэргийн материалыг судалсаннаар шүүх хуралдаан завасарлан шүүх буралдхүүн зөвлөнөн.

166.5. Шүүх хуралдаанд нотлох баримтын талаарх мэдүүлгүүг унших, эскул бичлэгээс танилцуулж болно.

3. "Иргэний хэрэг шүүхээр хянан шийдвэрлэх тухай" хуулийн 167 дугаар зүйлийг дараах байдлаар ишмээлт өөрийлөт оруулах

167 дугаар зүйл.

Шүүхийн магадлал 167.1.6. шүүхийн шийдвэрийг хүчингүй болгох, хэргийг дахин шийдвэрлүүлэхээр анхан шатны шүүхэд буцаах.

4. "Иргэний хэрэг шүүхээр хянан шийдвэрлэх тухай" хуулийн 168 дугаар зүйлийг дараах байдлаар өөрилон ийрүүлах.

168 дугаар зүйл. Анхан шатны шүүхийн шийдвэрийг хүчингүй болгох:

168.1. Давж заалдах жүйцэрхэг хянан хэлэлцэн шүүх эзэн шатны шүүхийн шийдвэр үг дараах үндэслэлээр хүчингүй болгоно.

168.1.1. Шүүхийн шийдвэрт дурдсан дүгнэлт нь харгийн жинхэнэ (бодит) байдалтай нийцэгүй.

168.1.2. Материаллаг эрх зүйн хэм хэмжээг зөрчсөн буюу эсвэл буруу хэрэглэсэн.

168.1.3. "Иргэний хэрэг шүүхээр хянан шийдвэрлэх тухай" хуулийн ишмээлт өрсөн.

5. "Иргэний хэрэг шүүхээр хянан шийдвэрлэх тухай" хуулийн 168¹ дугаар зүйл гэсэн шинэ зүйлийн ишмээ

168¹ дугаар зүйл. Шийдвэрт дурдсан дүгнэлт нь харгийн жинхэнэ (бодит) байдалтай нийцэгүй

168¹.1. Дор дурдсан ихэцел байдлын аль нэг нь байвал шийдвэрт дурдсан шүүхийн дүгнэлт нь хэргийн жинхэнэ байдалтай нийцэгүй тэж чада:

168¹.1.1. Анхан шатны шүүхээс хэргээт хууль зүйн ач холбогдол бүхий ихэцел байдлыг буруу тогтоосон.

168¹.1.2. Хэргээт хууль зүйн ач холбогдол бүхий ихэцел байдлыг шүүх тогтоогдсон гэж үзэж байгаа болоев хавьт хэргээт цугларасын нотлох баримтарт уг ихэцел байдал тогтоогдоогүй.

168¹.1.3. Шүүхийн шийдвэрт хэргийн талаар хийсан дүгнэлт нь хэргийн ихэцел байдалт тохиорхгүй байгаа.

168¹.1.4. Шүүхийн дүгнэлтэд оидгүй ач холбогдол бүхий нотлох баримт харилцаан зөрүүтэй байхад аль нийгт нь яч, бусдмыг нь угтасан тухай үндэслэлийг заагаагүй.

6. "Иргэний хэрэг шүүхээр хянан шийдвэрлэх тухай" хуулийн 168² дугаар зүйл гэсэн шинэ зүйлийн "эх

168² дугаар зүйл. Материаллаг эрх зүйн хэм хэмжээг зөрчсөн буюу эсвэл буруу хэрэглэсэн гадарт:

168².1.1. Шүүх хэргэлэвэл зохиж хуулийг хэрэглэгүй.

168².1.2. Шүүх хэргэлэх ёсгүй буюу өөр хуулийг хэрэглэсэн.

168².1.3. Шүүх хуулийг буу тайлбарын хэрэглэсэн.

168².1.4. Шүүх төсөөтэй хорилицын зохицуулсан хуулийг буруу хэрэглэсэн.

7. "Иргэний хэрэг шүүхээр хянан шийдвэрлэх тухай" хуулийн 168³ дугаар зүйл гэсэн шинэ зүйлийн ишмээ

168³ дугаар зүйл. Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн ишцэгийн зөрчих

168³.1. Хараг хэдлэгчэхэд орлогчийн хуулиар хамгаалагдсан эрийн хэх буюу хялгаарлах замаар эсхүл, бусад хэлбэрээр шүүхээс хэргийг бүх таларх хэлэлцэх явдал саал болж, хууль ёсны ба үндэслэл бүхий шийдвэр гаргахад сергээр илрөлсөн буюу нээлж болохийнэр энэ хуулийн шаардлагыг зөрчсөн бол Иргэний хэргийн шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн ишцэгийн зөрчих гэж чада:

Дор дурдсан тохиолддог шийдвэрийг занвай хүчинчийн болгондо:

168³.1.1. зохиц, тэдгээрийн төлөөлгөч буюу ёмгөөлгөчийн шүүх хуралдаанд биечлэн оролцож эхийн хангалийт хэргийт хянан шийдвэрлэсэн.

168³.1.2. хэргийн болон шүүх хуралдаанд орлогчийн хуулиар олгогдсон эрх ишцэгидсэн;

168³.1.3. хууль бус буралдажхүнээр хэргийт хянан шийдвэрлэсэн;

168³.1.4. шүүхийн шийдвэрт шүүх буралдажхүн буюу шүүгч гармыг цэг зурагт, эскул шүүх буралдажхүн ороогүй шүүгч гармыг цэг зурсан;

168³.1.5. хуурамж нотлох баримтын үндэснээ дээр хэргийт хянан шийдвэрлэсэн нь давж заалдах журмаар хэрэг хянан шийдвэрлэжээ илэрсэн;

168³.1.6. энэ хуулийн 38.6-д заасан тохиолддог нотлох баримтын шүүх дутуу буралдаж хэргийт хянан шийдвэрлэсэн;

168³.1.7. хэргээт шүүх хуралдааны тэмдэглэх байгаагүй.

168³.1.8. зөвлөхөд тасалгаанд шүүгчийн зөвлөгөөний иууцыг задруулсан;

168³.2. /хуулийн 168.2 дахь заалтыг 168³.2 дахь заалт болгон оруулах/;

168³.3. /хуулийн 168.3 дахь заалтыг 168³.3 дахь заалт болгон оруулах/.

А.ДОРЖГОТОВ
(УДШ-ийн шүүгч)

Татварын хууль тогтоомжийг хэрэглэх, тайлбарлах зарим асуудал

1. Татварын хууль тогтоомжийн тайлбарласан байдал

Монгол Улсын иргэн шударга хүнэлэг ёсны эрхэмэлтийн, ёсчлон билэуллэлээс хохиж уургийн нэг нь хуулиар ногдуулсан албан татвар төлөх явдал гэгддэг үндээн хуулиар тодорхойлжээ.

Үлмаар Монгол Улсын үндээний татварын тогтолцоо, албан татвар, хурамж, татварын зарчмын, татвар төлөгийн эрх уургыг, хариуцлагыг, үндэсний татварын алба, татварын эрх зүйн үндсийг татварын хууль тогтоомжкоор тодорхойлдог.

Зах зээлийн үеийн татварын эрх зүйн үндэслэл үүссэн үеэс эхэв. Монгол Улсын Дээд шүүхээс татварын хуулийт улсын хэмжээнд нэг мөр ойлж газийн хэрэгжүүлэх талаар хуулийг бүхэлд нь буюу зарим зүйл, заалтыг удаа дараа тайлбарлаж байв. Тухайлбал: Монгол Улсын Дээд шүүхийн 1993 оны 49 дүгээр тогтоолоор <<Татварын хууль, тогтоомжийн зарим актын зүйл, хэсэг заалтыг тайлбарлах тухай>> 1995 оны 246 дугаар тогтоолоор <<Монгол Улсын аж ахуйн нэгж, байгууллагын албан татварын зарим заалтыг тайлбарласан нь>> 1997 оны 427 дугаар тогтоолоор Татварын тухай хууль тогтоомжийн емчийн тайлбартай бөрчөлтөр оруулж шинчилсэн зэрэг нь татварын хууль тогтоомжийг хэрэглэх, тайлбарлах явдлыг боловсронгуй болгосоор иржээ.

Зарим тохиолдолд Дээд шүүхийн тайлбарын заалтыг ч тэр байдаараа нь татварын хууль тогтоомжийг оруулсан хуулийн байна. Жишээлбэл: Монгол Улсын

дээд шүүхийн 1993 оны 53 дугаар тогтоол (<<Татварын хууль тогтоомжийн зарим актын зүйл, хэсэг, заалтыг тайлбарлах тухай>>)-оор Монгол Улсын татварын ерөнхий хуулийн зарим ойлголтыг дараах байдлаар тайлбарлажээ. Үүнд:

1. Монгол Улсын татварын ерөнхий хуулийн 13 дугаар зүйлийн нэг дэх хэсгийн 1,2-д заасан “татвар ногдох орлого, орлогогоос бусад татвар ногдох зүйл нутасан” гэдэгт уг орлого, орлогогоос бусад татвар ногдох зүйлийн бичигийн тайлбарын тайланд тусгахгүй орхигдуулахаар, нягтлан бодхын бүртгэл, тайлан транзит, татварын тайланд тусгахгүй тогтолцоулахаар, нягтлан бодхын бүртгэлд санаатайгаар бичих буруу хийх, эсвэл хууль бус хэлцэл хийж хуурийн мэлхээ, холбогдох баримт бичигийг гаргаж егехгүй байх, түүчинд баримт бичигийг татвар төлөхийн түүд тусгахгүй тогтолцоулахаар бичих буруу ашиглалтадаас эзэргүүлж байхад нийтэдээ татварын тайлбарын тайлбартаа багасган тусгах, орлогогоо багасгаж хуурилахын түүд засварлах замаар хуурамж баримт бичигийг үйлдэх, зардлаа хуурамчаар ёсгех буюу орлогогоо эзжинмоолор багасгах зэрэг үйлдлийг ойлгоно.

2. Энд заасан “татвар ногдох орлого, орлогогоос бусад татвар ногдох зүйлийн санаатайгаар буруулсан” гэдэгт татвар ногдох зүйлийн тоо, хэмжээ, уйнит нягтлан бодхын бүртгэл, тайлан тэнцэл, тайлан мэдээ, татвар тодорхойлох хуудсыг удаа дараа гаргаж егегжүй, татварын алба болон байцаагийн дууссан үед хүндэтгэн үзэх шалтгаалгүйгээр хуралцын ирэгтүү, шүүх тухайн татвар төлөгийг сургатой болсонд тооцогийг байхад хаян оршияа суугаа нь мэдэгдэхгүй байх зөргийг халин.

3. Монгол Улсын 1 дэх хэсгийн 10-ын “-д заасан “хүчинчийг гарэх хэлцэл” гэдэгт угта агуулгарсаар хууль зөрчсөн буюу хуулийн гадуур хийгдсэн, бага наслын хүхэд, сэтгэгдэх мэдрэлийн өвчтэй буюу ухаан солио учир эрх олох, уураг бий болгох чадваргүй этгээдтэй хийсэн хэлцэл, мөн төөрөөдөлөөс, айлалт сурдлуулж буюу араггүй гачигдлыг далимдуулан хийсэн хэлцэлүүд хамарна. Энд заасан “хуурамч гарээ, хэлцэл” нь хууль ёсны үр дүн гаргахын түүд биш зөвхөн дур үзүүлэн хийсэн хэлцэл байна.

4. Хуулийн 13 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсгийн “татвар, торгууль төлөхийн талхийн зайлсхийн” гэдэгт тухайн татварын албанад мэдэгдээгүй, нягтлан бодхын бүртгэлийн болон тайлан тэнцэл, татварын тайланд мэдээ, татвар тодорхойлох хуудсыг удаа дараа гаргаж егегжүй, татварын алба болон байцаагийн дууссан үед хүндэтгэн үзэх шалтгаалгүйгээр хуралцын ирэгтүү, шүүх тухайн татвар төлөгийг сургатой болсонд тооцогийг байхад хаян оршияа суугаа нь мэдэгдэхгүй байх зөргийг халин.

5. Монгол Улсын 24 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн 7 дахь заалтын “татвар хууль, торгууль төлөхийн зайлсхийн” гэдэгт тухайн татварын албанад мэдэгдээгүй, нягтлан бодхын бүртгэлийн болон тайлан тэнцэл, татварын тайланд мэдээ, татвар тодорхойлох хуудсыг удаа дараа гаргаж егегжүй, татварын алба болон байцаагийн дууссан үед хүндэтгэн үзэх шалтгаалгүйгээр хуралцын ирэгтүү, шүүх тухайн татвар төлөгийг сургатой болсонд тооцогийг байхад хаян оршияа суугаа нь мэдэгдэхгүй байх зөргийг халин.

6. Монгол Улсын 1 дэх хэсгийн 10-ын “-д заасан “хүчинчийг гарэх хэлцэл” гэдэгт угта агуулгарсаар хууль зөрчсөн буюу хуулийн гадуур хийгдсэн, бага наслын хүхэд, сэтгэгдэх мэдрэлийн өвчтэй буюу ухаан солио учир эрх олох, уураг бий болгох чадваргүй этгээдтэй хийсэн хэлцэл, мөн төөрөөдөлөөс, айлалт сурдлуулж буюу араггүй гачигдлыг далимduулан хийсэн хэлцэлүүд хамарна. Энд заасан “хуурамч гарээ, хэлцэл” нь хууль ёсны үр дүн гаргахын түүд биш зөвхөн дур үзүүлэн хийсэн хэлцэл байна.

7. Монгол Улсын 1 дэх хэсгийн 10-ын “-д заасан “хууль бус үйлдлээр олсон орлого” гэдэгт ях ахуйн нягийн тухай, татварын тухай болон бусад хууль тогтоомж зөрчиж олсон орлогыг хамааруулна.

8. Дээрх зүйл хэсгийн "1"-ийн "саад учруулсан" гэдэгт татварын албаны байцаагч албан үүргээ гүйцэтгэж байхад нь шаардлагатай санхүүгийн баримт, нягтлан болдо бургтайгийн болон тайллан тэнцэл, татварын тайлан мэдэг гаргаж өгөхгүй байх, байр агуулахад нэвтрэн орохыг өшвөөрөхгүй байх, тооллогоо тооцоог будлиантуулак түүчинлэн узлаг шалгахт, ажлын зураг авалтыг хийлгэхгүй байх зэрэг санаатай үйлдэл, эс үйлдэхгүй ойлголовол зохицно.

Энд заасан "эсэргүүцэл үзүүлсэн" гэдэгт татварын албаны байцаагч албан үүргээ гүйцэтгэхтэй холбогдуулам цохих, өшиглэх, тулхаж зэрэг биений хүчиний эсхүүл хийнчийн эсэргүүцэл үзүүлэхээр заналхийлэх, сэтгэл зүйн эсэргүүцэл үзүүлэх үйлдэл хамаарна.

Эдгээр тайлбарын агуулга, энэ холбогдол одоо чөөрчлөгдсөгүй байх бөгөөд улмаар яг энэ байдлаар татварын ерөнхий хуульд нэмэлт оруулсан хуульчлагдээс¹. Энэ нь шүхээс татварын хууль тогтоомжийг харглаж, тайлбарлах явцад түүний зарим ойлголтыг нэг мөр болгон, боловсронгуй болгож, практикт төлөвшүүлэхэд ач холбогдолоо өгчээ гэж үзэх болох бизээ.

2. Татварын хуулийн зарим ойлголт, хэрэглээ

Монгол Улсын Татварын хууль тогтоомжид удаа дараа нэмэлт өөрчлөлт орж, зарим ойлголтын агуулга өөрчлөгдсөн хийгээд татварын тухай хууль тогтоомжийг хэрэглэсэн байдалыг улсын хэмжээнд илгэтийн судалсаны үндэснээр Монгол Улсын Дээд шүүх, <Монгол Улсын татварын тухай зарим хуулийн зүйл, хэсэг заалтыг тайлбарлас тухай> 2002 оны 100 дугаар тогтооны батлан гаргас. Энэ тогтооолор Монгол Улсын Татварын ерөнхий хууль, хүн амын орлогын албан татварын хууль. Аж ахуйн нэгж

байгууллагын орлогын албан татварын хууль. Үл хедлех эд хөрөнгийн албан татварын хууль. Татвар ногдуулалт, төлөлтэд хяналт тавих, татвар хураах тухай хуулийн зарим зүйл заалтыг нэг мер ойлгож хэрэглэх нэгдсэн тогтолцоог бий болгож, хэрэгжүүлэхэд зорилгоор нэгдсэн тайлбарыг батлаж гаргасан юм. Татварын хууль тогтоомжийг Дээд шүүхийн нэг тогтоолор тайлбарласнаар хууль хэрэглэх, тайлбарлах талаар ойлголтуудыг настгаж, харглажад хялбар болгох ач холбогдолтой. Үүнээс зарим ойлголтын талаар авч үзье.

Татварын нийтлэг асуудлаауд

Монгол Улсын Татварын ерөнхий хуулийн 2 дугаар зүйлийн 3 дахь хэсэгт <Татвар бий болгох, ногдуулах, өөрчлөх, хөнгөлөх, чөлөөлөх, төлүүлэхтэй холбогдсон харилцааг татварын хуулиар зохицуулна>- гэсэн заалтыг тайлбарлахдаа уг хуулийн 3 дугаар зүйлд заасан "Татварын тогтолцоо" гэсэн ойлголтод тутгуулран албан татвар, хураамж, төлбөрийг бий болгох, ногдуулах, өөрчлөх, хөнгөлөх, чөлөөлөх, телтуулжийт холбогдсон аливас харилцааг татварын хуульд зааж зохицуулна гэж ойлгож хэрэглэхээр тайлбарласан юм. Хуулийн энэ заалтыг хууль тогтоогчоос эхэн, бүх байгууллага, албан тушаалтан, иргэн хүртэл зөвхөн хуулиар тогтоосон албан татвар, төлөр, хураамжийг төлөн гэдгийг толгойласон.

Гээд практикт хууль бус татвар, хүчинч, төлөр бий болгох, түүний нийгэд байгууллагас албанад хэрэгжүүлэх явдал арилахгүй байна. Энэ заалт хуулийн тайлбарыг илэрхийг түүвэрээ оролдлого зарим албан тушаалтан, татварын ажилтиундад ажиглагдаасаар байгаа билээ. Түүнчлийн "сам" -ийн нэр дор хялхавчлан төлбөр хураамж бий болгох нь ажиглагддаг. Иймээс Д шүүхийн тайлбарт

<<Зориулалтын тусгай сан, <<сан>> гэдэг ойлголтыг тайлбарлажээ. Татварын ерөнхий хуулийн заасан "тусгай зориулалтын сан" гэдэг нь териин өмчийн газар, газрын хээлий, газрын баялаг, ой усны иеөц зэргийт ашиглалуудын төлөө иргэн, хуулийн этгээдийн байгууллагасаа авч улс, орон нутгийн төсөвт, тусгай зориулалттар төвлөрүүлж буй төлбөр юм.

Тэгвэл хуулийн 5 дугаар зүйлийн 3-т заасан татвар төлөх "сан" гадаадын Иргэний хуулийн 36 дугаар зүйлийн 36.2-т зааснаар нэг буюу хадаан чигслэг байгуулагч нийгмийн ашиг тустай, нэгдмэл зорилгоор хурахжин түүдэд хөрөнгө төвлөрүүлэх замаар гишүүчилэлтгүй хуулийн этгээд гэсэн утгаар нь олгох нь зүйтэй билээ.

Эдгээр сангийн аль нь чиргэд, байгууллагасаас төлбөр, хураамж бий болгон төвлөрүүлэх журмаар бурдаж чиргүй. Гээд "Улаанбаатар сан", "Замын сан" гэх мэт ирийн дор иргэд зорчигчдоос хууль бус төлбөр хураамж авах узагдээ угзагжилсан хэвээр. Нийтийн эзлэхийн газар зам талбайд ч төлбөр хураамж бий болгон ашиг орлоггоо эмзгүүлэхэд байгууллага хуулийн этгээд байсаар байгааг эргэн үзэх шаардлагыг бий болижээ.

Татвар төлөх хугацааг тухайн төрлийн татварын хуулиар тогтоодог. Гээд татварын хуульд "тогтоосон хугацаанд төлөөгүй татвар" гэсний хэрэг ойлгох талаар татвар төлөх, татварын албаны хооронд маргаан гардаг бөгөөд түүний тайлбарлахдаа:

а.) Тухайн татварыг төлж дууссан байх талаар хуульд заасан хугацаа;

б.) Татварын албаны эрх бүхий албан тушаалтын шийдвэрээр тусгайлаан тогтоосон хугацаа хамаарахаар заажээ.

Мөн "төлөөгүй татвар болон нежен ногдуулсан татвар, хүү, торгуулжийг аж ахуйн нэгж, байгууллагасаас үл маргах журмаар

¹ Монгол Улсын татварын ерөнхий хуулийн 3 дугаар зүйлийг үзэн үү.

гаргуулна" гэдгийг яз бүрээр ойлгоон хэрэглэх, маргаш гарах наалын уидэс болж байсан тул дараах байдлаар журамлаж нэгдсэн практик тогтоо. Үүнд:

а.) Татвар телегч хуулиар тогтоосон буюу татварын байгууллагын тогтоосон хугацаанд төлөөгүй татвар, хүү, торгууллын төлбөрийн ул маграш журмаара толгуулэх тухай татварын албаны дарга баталсан мэдэгдэх хуудсаар татвар телегчид урьдчилан мэдэгдэн;

б.) Мэдэгдэх хуудасны дагуу төлбөрийн гүйцэтгэгүй бол түүний банк дахь мөнгөн хөрөнгөөс татвар телегчийн зөвшөөрөлгүй гаргуулан авна;

в.) Хэрэв татвар телегчийн банк дахь мөнгөн хөрөнгө төлбөр хүрэлцэхгүй бол уг даниснаас гарах шүүхийн шийдвэртэйгээс бусад зарлагын гүйлгээг бүрэн буюу хэсэгчлэн зогсож, дансанд орши орлогос гаргуулна.

Татварын ерөнхий хуульд татварын хяналтыг хэрэгжүүлэхтэй холбоотойгоор

банк, санхүүгийн байгууллагын үүргүүр хариуллагын тодорхойлжээ. Хуулийн "Банк санхүүгийн байгууллага, татварын хяналтыг хэрэгжүүлэхтэй холбогдсон узүүлэлтийг татварын албанад гаргаж өгнө" гэдэг татварын алба наа татварын хууль тогтоомж зөрчсөн татвар телегчийн талаарх мэдээлэлийг банк санхүүгийн байгууллагас гаргуулсан авахын ойлгоох тайлбарласан. Гэхдээ энэ мэдээлэлийг дараах байдлаар хялбарлас. Үүнд:

а.) Татвар телегч иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагын харилцаан болон хадгаламжийн дансны үзделдэл, орлого, зарлагын гүйлгээний утга, дун;

б.) Хадгаламжийн хуу хүлээн авсан иргэдийн мэдээлэл;

в.) Тухайн банины харилцагч аж ахуйн нэгж, байгууллага, иргэний харилцаан данс, цахим картны дугаарын жагсаалт;

г.) Цахим карт эзэмшигч иргэний цахим картны орлого, зарлагын гүйлгээний утга, дун, төлбөр, хуулиан авчж үлс болсон байгууллага, иргэний иэрийг

хамааруулан ойлгоно. Банк, санхүүгийн байгууллага дээрх узуулэлтийг гаргаж өгөхдөө тухайн татварын албаны даргын гарын эзгэтийг албан бичгийг ундаасна.

Хэдийгээр нийм хязгаарлалт хийсн болсун уг заалт, түүний тайлбарын талаар маргаантай асуудлууд байсар байгаа билээ.

Татварын ерөнхий хуулийн 24 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсгийн 10-ийн "а" заалтаар үндэслэний татварын алба нь татварын хууль тогтоомж нийцэх зөрчсэн татвар телегчийн аж ахуйн үйл ажиллагааг эрхлэхийг бурмсөн зогсоохоор шүүхэд ихэмжжээ, голдог гаргах эрхтэй. Иймд "Татварын хууль тогтоомж нийцэх зөрчсэн" гэдгийг хэрхэн ойлгох вэ?

-Гэмт хэрэг үйлдэх замаар татварын хууль тогтоомж зөрчсэн.

-Хуурамч гэрээ, хэлцэл, бичиг баримт үйлээж татвар ногдох орлого, орлогос бусад татвар ногдох зүйлийг нуусан.

-Татвар ногдох орлогыг санаатайгаар бууруулан мэдээлсэн.

Эдгэр зөрчлийг үзээд дараа үйлдээх байх, зөрчил нь хохирол ихтэй, түүний үйл ажиллагааг зогсоогүй тохиолддолд зөрчил үргэлжлэх үндэслэлтэй байх гэсэн хинжүүдийт шалгур болгож хуулийг нийцэх зөрчсөнд тооцно.

2.Орлогын албан татвар. Энэ төрлийн татварыг хүн амын орлогын албан татварын хууль, аж ахуйн нэгж, байгууллагын орлогын албан татварын хуулиар хошигуулж байгаа билээ. Эдгэр хуулийг хэрэглэх явцад тайлбар шаардлагадаа маргаантай зүйлбүүд байгаа. Хүн амын орлогын албан татварын хуульд зааснаар албан татвар телегчийн Монгол Улсын иргэн, Монгол Улсад суугаа гадаадын иргэн, харьялалгүй хүн байхын хамт Монгол Улсад орлого олж байгаа тус улсад оршиж сүргүү бус этгээд байж болно. Монгол Улсад оршиж сүргүү бус татвар телегч гэдэгт тус улсад оршиж суудалтгүй боловч өөрийн төлөөлөгч буюу хөрөнгөөрэвээ Монгол Улсаас ашиг одогт оршиж сүргүү бус татвар телегч (иргэн, харьялалгүй этгээд) байна.

Түүчинчлэн татвар телегчийн их, дээд болон тусгай мэргэжлийн сургуульд суралцагч хүүхдийн сургалтын төлбөрийг тухайн жилийн татвар ногдох орлогос хасч хөнгөлөлт үзүүлнэ. Энэ зөвлөгөй хэрэгжүүлэхдэд татварын албаны зарим ажилтан энэ төрлийн албаны хуультай харшуулан үзэл зөвхөн нэг суралцагчийн төлбөрт хамаатай гэх. Тэгээвэр татвар телегчдээс, суралцаж байваж хэдэн ч иоутан байсан тэдгээрт бүрэн хамаарах учиртай гэж үзэн. Иймээс энэ зөвлөгөй татвар телегчийн терсэн буюу үрчилж авсан хүүхдийн их, дээд болон тусгай мэргэжлийн сургуульд суралцагч нэг буюу хэд хэдэн суралцагчийн сургалтанд төлсөн баримтлагийн нотлогдож байгаа төлбөрийн хэмжэээрхэн хөнгөлөлт үзүүлэхээр тайлбарласан нэг мөр практик тогтоо.

Түүчинчлэн Монгол Улсын аж ахуйн нэгж байгууллагын орлогын албан татварын хуулийн зарим зөвлөгөй хэрэглэх явцад зөв ойлгож, нэг мөр дагаж хэвшиүүлэх шаардлагын үүднээс дараах байдлаар тайлбарласан.

Юуны эмэг Монгол Улсад орлого олж байгаа гадаадын аж ахуйн нэгжийн төлөөлөгчийн газар, аж ахуйн үйл ажиллагааг хэрэгжүүлж байгаа бол татвар телечгээний байж ёстой. Иймээс түүнээс явуулах "аж ахуйн үйл ажиллагааг" гэдэг эдийн засгийн бүх төрлийн үйл ажиллагааны салбарын ангилалд заасан алж нэг салбар болон, хэд хэдэн салбарын орлого олох зорилготой, буюу тийм зорилго тавлагыг ч хуулиар хориглосноос бусад үйлдвэр, үйлчилгээний эрхийн явуулж болно. Энд үйлдвэр үйлчилгээг хамааруулна.

Тэгээвэр албан татвар телегчийн үндэс болон туслах үйлдвэрлэл, ажил үйлчилгээний орлогод албан татвар ногдоно. Иймээс "үндэс үйлдвэрлэл, ажил үйлчилгээний орлого"-ыг эрх зүйн хувьд ялгахын тулд татвар телегч хэд хэдэн чиглэл, ажил үйлчилгээний гар орлого олж байгаа тохиолддой нийт борлуулалтын орлого дотроос хувь хэмжээний байдлаараа зонхиж байгаа үйлдвэрлэл, ажил

Үйлчилгээний орлогын хамааруулан ойлгох нь зүйтэй гэж үзсэн.

Мен Албан татвар ногдох орлогын терэлд-эрхийн шимтгэлийн орлогын хамааруулахаар хуульд нэмэлт оруулжээ. Татвар төлбел зохиц эрхийн шимтгэлийн орлогод - юу хамаарах вэ? Энд уран сайхны кино, уран зохиол, урлаг, шинжлэх ухааны бүээл, зохиончийн эрх, патент, баарын тэмдэг, дизайн загвар, зураг тесел, нууц томъёолал, программ хангамж, процесс буюу үйлдвэрлэл, арилжаа, шинжлэх ухааны тоног төхөөрөмж ба үйлдвэрлэл, шинжлэх ухааны туршигатай холбоо бүхий мэдээлэлийн ашиглах, эзэмших, эрхийг худалдах шилжүүлэх, түрээслүүлжийн төлөө авч байгаа төлбөр хамаарна.

Албан татвараас чөлөөлөх, хөнгөлөх үндэслэлд гадаадын хөрөнгө оруулалттай колбоотой заалттуудын зөв ойлгож хэрэгжүүлэх, шаардлага зүй ёсбор тавигддаг. Тухайлбал: цахилгаан дулааны станиц, цахилгаан дулаан дамжуулалт шугам сүлжээ, авто зам, темер зам, агаарын тээвэр, нефть катуу тулын олзворлох эзргэл салбарт гадаадын хөрөнгө оруулалттай аж ахуйн нэгжид үйлдвэрийн үйл ажиллагаа явуулж эхэлсан өдрөөс орлогын албан татварын хөнгөлөлт үзүүлдэг. Энд хөнгөлөлт эдээс гол шалгтуу нь Монгол Улсад үйлдвэрлэл, үйлчилгээ явуулж эхэлсэн өдөр гэдгийг зөв тодорхойлох нь чухал. Иймээс "Гадаадын аж ахуйн нэгжид үйлдвэрлэлийн үйл ажиллагаа явуулж эхэлсан өдөр" гэдгийг : а. Гадаадын хөрөнгө оруулалттай аж ахуйн нэгж эрхлэхээр зөвшөөрдгэсэн үйлдвэрлэл, үйлчилгээ явуулж; б. Үйлдвэрлэл, үйлчилгээ явуулж эхэлсэнд үр дүнд ахинь бүтээгдэхүүн гаргасан, үйлчилгээ явуулж эхэлсэн өдрөөр тодорхойлох нь зүйтэй гаж үзэв. Хэд хэдэн төрлийн үйлдвэрлэл үйлчилгээ эрхлэхээр бол аж ахгүй нь үйлдвэр үйлчилгээг эхэлсэн өдрөөр тооцно.

Мен гадаадын хөрөнгө оруулалттай аж ахуйн нэгж

үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүнийнхээ 50-аас дээш хувийг экспортлох байвал орлогын албан татвараас эхний 3 жил чөлөөлж, дараагийн 3 жил 50 хувиар хөнгөлжээ. Энд засас хөнгөлэлтийг эдлэл гол шалгуу нь "Гадаадын хөрөнгө оруулалттай аж ахуйн нэгж, үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүнийнхээ 50-аас дээш хувийг экспортлоно". Иймээс гадаадын хөрөнгө оруулалттай аж ахуйн нэгж эрхлэхээр зөвшөөрдгэсэн үйлдвэрлэлийн салбарт үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүний жил бүрийн борлуулалтын орлогын 50-аас дээш хувийг экспортлосон бүтээгдэхүүний орлогоос олонсон байхын хамааруулан ойлгох, улмаар экспортлосон бүтээгдэхүүний орлогуу нь аж ахуйн нэгжийн гадаад болон дотоод багийн дахь дансанд орсноор, түүний гэрээндийг дагуу төлбөр зохиц төлбөрийг гүйцэтгэсэн баримтыг үндэслэн тодорхойлохкоор, хэд хадин бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлд бол тэдээрийн нийлбэр дүнгээр авч узхжэр тогтоосон байна.

Харин хуулийн дээрх заалт тоос иноолуур угаах, самнахи, арьс ширвийн анхан шатны болсовснуулалт хийдэг үйлдвэрлэлд хамаардаггүй.

Гадаадын хөрөнгө оруулагч ёөрт ногдох орлогос тухайг аж ахуйн нэгжид дахин хөрөнгө оруулалт хийвэл оруулсан хөрөнгийн хэмжээгээр албан татвар ногдуулах орлогыг багасгаж тооцдог. Хөрөнгө оруулалт хийсэн гэдгийг яз бүрээс олглож маргаан үүсэх нь бий. Тиг цэвэр "Гадаадын хөрөнгө оруулагч ёөрт ногдох орлогоо түү...н аж ахуйн нэгжид дахин хөрөнгө": оруулалт хийсэн" гэдэгт хөрөнгө оруулагчид өврийн хөрөнгөнд оруулсан хөрөнгийнхөө хэмжээт измэгдүүлэлт тайллангийн жилийн цэвэр ашгасаа эмнэх онуудын алдагдлыг ихжээд үлдэх ашиг (хуримтлагдсан ашиг)-аас ёөрт ногдох хэсгийг тухайг аж ахуйн нэгжээ үйлдвэрлэлээ өргөтгэх, хүчин чадлыг изгайдуулэх, шинэ техник, технологи нэвтрүүлэх чиглэлээр хийгдээн санхүүжилтийг хамааруулан ойлгоно. Энэ мэтээр

Дээд шүүхээс хэрэглээний татвар, хөрөнгийн татвар, татвар ногдуулалт, төлөлтэд хялалт тавих, татвар хураах тухай хуулийн завлтуудыг тайбарласан нь практикт ач холбогдоо егч байна.

3. Татварын хууль тогтоомжийн талаарх санал, зөвлөмж

Татварын хууль тогтоомж, түүний хэрэглэх, тайбарласан байдлыг ажиглах явцад дараах зүйлүүдийг анхаараа нь зүйтэй мэт санагдав.

Татварын хууль тогтоомжийн дахин бүхэлд нь нэг шурудаж узиж боломжруулж болгох, зарим ойлгомжийг зүйлжүүлж тодорхой болгох хэрэгтэй байна. Тэрчээн татвар төлгөгийн эрх тэгш байдлыг хийгдэх, татварын албанаас тэдээрийн эмне хүлээх үүрэг хармуулагыг тодорхой болгох, албан татвараас үндэслэлтэй мутуйт чөлөөлөх, хөнгөлж явдлыг цэгцэлж (Тухайлж хэлбэл Монгол банкны орлогыг албан татвараас буруун чөлөөлөх хуульд өөрчлөлт оруулсан) хэрэгтэй.

Үүний эзэргээс татварын хууль тогтоомжийн эн мөр ойлгож хэрэглэх талаар дөрвийт арга хэмжээ авах шаардлага бий болжээ. Ялангуяа татварын албаны ажилтийнүүд хууль тогтоомжийн сайтар няялтан судлахын эзэргээс хууль дээдэлжүүдийн эс зарчмын суралцах хэрэгтэй болжээ. Татварын холбоотой хэрэг маргааны шүүхэд шийдвэрлэсэн байдлыг судлаж үзэхэд хэрэг хийнхээ явцад дараах байдлууд ажиглагдана.

Үндэсний татварын алба, татварын улсын байцаагийн үйл ажиллагданы хуулиар тогтоосон зарчмын сахин биелийн эсийн явдал чухлаар тавигдаж байна. Энд хууль дээдэлжүүд, будсын нөвлөвэд үл аваха, татвар төлгөгийн хууль ёсны эрх ашигийг хүндэтгэх зарчмын хөдөлгүүлийн ёс зүйг сахин асуудал чухал. Энд олон зүйл ярж болох

боловч, үүнтэй холбоотой ганц нэгэн зүйлийг дурдлаа.

Юуны эмне Татварын албаны ажилтиунд хуулиа сайтар судлах зөв ойлгох хэрэгтэй. Татварын хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлэх талар Улдасийн татварын ерөнхий газрас дурам, журам, заавар олон гарчээ. Эдгээрийн зарим заалт хууль ул нийцэх, салбарын явцуураал, нелеелөл тусгагсан байдал ч ажиглагдана. Иймээс тус газрас гарсан бүх дурэм, журам, зааврыг эргэн нигтлан үзэж болсворонгуй болгох, онцын шаардлагагүй нь хүчингүй болгох наардлагатай болжээ.

Үүнээс гадна тус газар (түүний газар), хэлтэсийн зарим албан тушаалтан бичиг тоотор татвартай холбоотой асуудлаар заавар, чиглэлтэй өгсөн нь нийзэд байх бөгөөд энэ нь тэр бүр хуулийн дагуу болж чадаагүй байдал ч ажиглагдана. Үүнийг ч бас цэгцлэх нь зүйтэй.

Татварын байцаачг ийн татвар төлгөчес зөвхөн төлөх ёстой зүйлийг нь бүрэн төлүүж байх нь зүйтэй юм. Эгэл татвар төлгөчес төлбөр гаргтуулж л байвал ямар ч ажиллагас явуулж болох мэт ойлголт бий болжээ. Энэ ойлголтыг төлөвшүүлж болохгүй. Энэ нь тодорхой булагдлал юмуу зарин албан тушаалтдан, бүр дурсдэг бизнесийн булаглалын эри ашигийн төлөө ч хийддэг байв, магадгүй. Үгаслас татвар бол хэн нэгэн татвар төлгөчийг <<Унагахад>> ашигладаг хэргэслээ биш. Бас тэдгээрийг дарамтлах, хэргэ зөрчил гэм бурууг хүлээлгэх арга ч биш. Иймээс энэ асуудлыг тусгайлсан судлах зорхиных арга хамжээ авах цаг болсон гэж хэлж болио. Түүнчлэн татвар төлгөчөөр их төлбөр төлүүлсэн, өндөр хүү торгууль тавьж гүйцэтгэсэн, их орлогийн оруулсан албан тушаалтны <<гамьяга>> үзлэж, өндөр шагнал урамшуулалт олгодог татварын байгууллагын арга барилыг өөрчлөх шаардлагатай.

Ер нь хууль дээдлэн билүүлж шударгаар ажилласан албан тушаалтын урамшуулалт нь буруу биш боловч, үгаслас хуулиар

тогтоосон үүргээ албан тушаалтан бүр билүүлэх л ёстой. Негеэ талаас хууль бус төлбөр, торгууль тавьсан, татвар төлгөчийг хохирох албан тушаалтанд хүлээлгэх хариуцлагыг чангатгах, ер нь тэдгээрт хууль зүйн хариуцлага хүлээлгэх явдалыг төлүүлэх л ёстой. Энэ нь татварын байцаачг, албан тушаалтан бусдын нелеенд авах явдалас сэргийлэх нэгэн суваг юм.

Энд дурдахад бусдын нелеенд авах гэдгийг зөвхөн татвар төлгөчийн нелеенд авах талаас нь авч үзээд хөвшихжээ. Үүнээс гадна бусдын нелеенд автан татвар төлгөчийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхолд хохиролд учруулж болохгүй гэсэн хоёр талаас нь авч үзээс асуудал гэдгийг ойлгох хэрэгтэй.

Мен татварын алба татвар төлгөчийн хууль ёсны эрх ашигийг хүндэтгэх зөрчмыг хэрэгжүүлэх хүрээнд татвар төлгөчийн хууль бүс татвар, хураамж, төлбөрөөс хамгаалах эрх үүрэгтэй байх ёстой. Өдгөө монголд хууль бус татвар хураамж нийзэд дэлгэрэн хамдаагаа ажиглагдана. Албан ёсны хандивас эхлээд элдэв сангийн хураамж, зам, гүүр, хот аймагаас орох, гарах ээрэгт хураамж тогтоох, нийтийн эзлэлбэрийн газраас хувь этгээд хураамж төвлөр авах гээд мэт олон зүйл дээр ярьж болно. Иймээс татвар төлгөчийг хуулиар тогтоогоогүй татвар, төлбөр, хураамжаас хамгаалахад татварын байгууллага идэвхитэй оролцох нь зүйд нийцээ.

Эдгээрээс үндэслэн татварын хууль тогтоомжийн харгжилтийн тавих хяналтыг сайжруулах, тэр дундаа шүүхийн хяналтыг шинэ шатанд гаргах хэрэгзээ, шаардлага бий болжээ. Үүид шинээр үүсч төлөвшиж бий захирганных хөргийн шүүх онцгой үүрэг гүйцэтгэнэ байх.

Шүүх татвар төлгөчийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг түүштэй хамгаалах, байгууллага, албан тушаалтын хууль бус үйл

ажиллагааг эрс тууштай таслан зогсоож, татвар төлгөчийн эрхийг сэргээн хамгаалах ажиллагааг цалгардуулж үл болно. Татвар төлгөч, татварын алба аль нь хуулийг зөв хэрэглэх, эрх зүйн соёлыг төлөвшүүлэх, хууль дээдлэх, шүүхийн шийдвэрээртэй газавал билүүлдэг ёс журмыг чанд тогтоо хөвшүүлэх шаардлагатай.

Түүнчлэн Монгол Улсын Дээд шүүхийн тогтоодор татварын хууль тогтоомжийн тайлбарыг нэгтгэн зөхжигчилж, булагтэй эзэр тайлбарласан нь зөв зүйтэй болсныг тэмдэглэхийн ялдамд уг тогтоо, тайлбарыг дэлгэрүүлэн шинэчлэхэд хэрэгтэй байна.

Татварын хууль тогтоомжийн албан ёсны тайлбараас гадна, татварын ажилтиунд, хуульчид, нийт иргэд ашиглаж болохуийд гарын авлагы, албан ёсны бус онол, арга зүйн тайлбарыг боловсруулж гаргах, хэрэгцээ шаардлага бий болжээ.

Хууль зүйн шинжлэх ухаанд харьцуулсан эрх зүйн эзлэх байр, гүйцэтгэх үүрэг

ХЗҮТ-ийн Төрийн байгуулалтын хууль тогтоомжийн секторын эрдэм шинжилгээний ажилтнан

Н.ОТТОНЧИМЭГ

III инжилэх ухааны ерөнхий бүтцэд болон нийгмийн шинжлэх уханы бүрэлдэхүүнд чухал байр суурь зээлдээг салбар бол хууль зүйн шинжлэх ухааны болно. Хууль зүйн шинжлэх ухааны ундсан шинжилгээний талаар байдлаар тодорхойлсон байна.¹

Нэгд, нийгмийн түүхэн зээлдээг мөн. Эдээ нийгмийн эрэлт, хэрэгцэгээр бий болж, түүнд үйлчилж, нийтгүйн хөгжлийн тусгал болж, хувьсан өөрчлөгджэх байдгаар тайлбарлагдана.

Хойрт, хууль зүйн шинжлэх ухаан бол нийгмийн ухамсар, түүний дотор эрх зүйн ухамсырын ног халбар мөн. Энэ нь тер, эрх зүйн эзгэлдэг юмс хүний оюун саналдаа хэрхэн тусгалаа олсноо илэрхиз.

Гуравт, хууль зүйн шинжлэх ухаан нь танин мэдэхүйн үр дүн мөн. Өөрөөр хэлбэл, төр, эрх зүйн мөн чанар, хөгжлийн зүйн тогтол, үүрэг, зорилтын илрүүлэх, амьдрал, практикт зохицтой

хэрэглэхэд чиглэгдсэн ухамсарт уйл ажиллагаагаар тодорхойлогдоно.

Дөрөвт, хууль зүйн шинжлэх ухаан нь тер, эрх зүйн тухай мэдэлгүйн системийн мөн. Өөрөөр хэлбэл, төр, эрх зүйн талаар мэдэлэг хүртнүүлүүлж, мэдэлэг үйлдвэрлэдэг лаборатори юм.

Тавд, хууль зүйн шинжлэх ухаан нь тер, эрх зүйн хэмжээний үндсэн категориүүд судлан болосруудаг нийгмийн шинжлэх ухааны салбар мөн. Хэрэв нийгмийн шинжлэх ухаан нь нийгмийн үзэгдэл юмсны мен чанарыг илрүүлэх зорилготой бол хуулийн шинжлэх ухаан нь тер, эрх зүйн учир холбогдлыг илрээн тогтоох зорилготой байдаг.

Хууль зүйн шинжлэх ухаан бүхэлдээ нэгдмэл тогтолцоо болохын хамт, энэхүү нэгмэл тогтолцоо нь тодорхой салбаруудас бүрдэл болжд. Салбар бүр өөр өөрийн тогтолцоой. Энэ утгаар тогтолцоо нь буухалзгыг болон тусгайлан ойлголт юм. Хууль зүйн шинжлэх ухааны ерөнхий тогтолцоо нь нийтлэг шинжээ хадгалж, түүнд оюул, түүх, салбар эрх зүйн ухамсын багтаж зохиц байр суурь залжэйн зэрэгцээ здэгэр нь тус бүрдээ онцлог шинжээ илэрхийлж, өөр өөрийн дэд салбар, бүтээгдэх байна.

Монголын хууль зүйн шинжлэх ухааны талбарын шинжээн байр суурь нь тэн нэвтрэх эхэлсэн шинжлэх ухаан бол харьцуулсан эрх зүйн судалж юм.

Xарьцуулсан эрх зүй гэдэг
мааны ихэвчлэн тухайн
өөрийн орны хуулиас өөр орны
хууль, эрх зүйт; өөрөө эрх зүйн
тогтолцоо дахь ерөнхий үндэсээс

тус тусын дотоод эрх зүй дэх позитив эрхийн шийдвүүдийг судлахад чиглэгддэг нь; гэхдээ ингээс сургахдаа өөрийн орны эрх зүйтэй харьцуулж түүрээр сурх, сургах, боломжгүй байдаг нь, тэдгээр омуутнууд ал сургалтын арга зүй нөгөө талаас нь ашиглац тодруулбал, өөрийн мэдээ улсынхаас эрх зүйн мэдэлгээс харьцуулалт хийх замаар суралцаж буй орныхоо эрх зүйг ойлгохын тулд уг хийээлд татагдан орсон байдаг. Харьцуулсан эрх зүй нь цэвэр утгаарсаа алч үндээсний эрх зүйн сургалтад хадгалагдаж чадахгүй бөгөөд ямарг аль нэг эрх зүйн утгаас тулгуурлагдан бусад эрх зүйн утгыг харж, тухайн эрх зүйг магтах буюу шүүмжлэх басхуу зэрэгцүүлэх байдлаар илэрдэг хэмээн дүгнэх олон судлаачдын үгийг би хүлээн зөвшөөрнө гэж эрдэмтэн Лоусон тэмдэглэжээ.

Дэлхийн улсуудын эрх зүйн тогтолцооны харьцуулсан судал бол манай улсын хууль зүйн шинжлэх ухааны шинээр бийрж байгаа асуудал биш юм. Хууль зүйн их сургууль, коллежид энэ хизээлийг узж эхлэхээс эмнэ эрх зүйн тогтолцооны харьцуулсан судалгааг бие давасан байдлаар биш харин тодорхой салбар шинжлэх ухааны (тер, эрх зүйн ерөнхий оюул) институтт, нэг судлалдахуун болгои авч узж байсан.²

— Харьцуулсан эрх зүйн судалалын аж холбогдол, түүний хөгжүүлэх лайшгүйтэй нь дараах хүчин зүйлээр иехцэлдэх байна.

Үүнд:

- Дэлхийн улсуудын эрх зүйн тогтолцооны олон яз байдал;

- Улс орны эрх зүйн харилцаа холбоо болон олон улсын эдийн

¹ Т. Сонгэдорж. Хуулийн шинжлэх ухаан: судалгааны арга зүй. УБ. 2001. Х. 19-20.

² F.H.Lawson. Many Law. Орч. Х. Зомужин. Эрх зүй сэтгүүл. 6-7/2001.

³ Д.Баярсайхан. Эрх зүйн оюул УБ., 1996. Нямсурон. Тер, эрх зүйн оюул. УБ., 2001.

засаг, улс төр, соёлын, бусад сэлбарьи хамтын ажиллаганы өрвэл, хөгжил;

-Дэлхийн эрх зүйн тогтолцоонд шинэ тусгаар улсуудын эрх зүйн тогтолцоо гарч ирсэр байгаа яввал;

-Олон улсын байгууллагууд харьцуулах умсдын дээр тодорхой улсад тохиорх ажиллагаа явтуулах болсон;

-Хуульч-болсон хучний эрх зүйн ерөнхий мэдлэгийг дээшлүүлэх, ирээдүйн харьцуулсан эрх зүй судалгаачдыг бэлтгэх.

Дэлхийн улс орнуудад харьцуулсан эрх зүй судлал шинжлэх ухааны салбар болж баттаж зогссон ёе нь артийн Грек, Ромын тэр улсуудад биш харин XIX дутгаар зууны эцэс XX дугаар зуунь эхэнд хамаардагдаж юм. Үүнтэй улдан харьцуулсан эрх зүйн судлал хэдийд үүссэн талаар судлаачдын дунд өөр үзүүлсэн чадварийг дурдах нь зүйтэй.

Харьцуулсан эрх зүйн үүслийн эхэн үед түүчиний бие даасан шинжлэх ухаан, эсэвл судалгааны арга гэж үзэх эсэх талаар судлаачдын дунд нэлзээд маргаан өрийн Парист 1900 онд болсон харьцуулсан эрх зүйн Олон улсын их хурлын үеэр энэ нь гол асуудлуудын нэгт болж хэлэлцдэгдэж байжээ. Орчин үед энэ асуудал тийм зайншгүй шинжлэх алдсан ч, судлаачдын анхаарлыг татасвар байгааг олон зохиол, бүтээлээс харж болно.

- Харьцуулсан эрх зүйн судлал бол баялж утга, агуулга, өвөрмөц бүтц тогтолцоо бүхий мэдлэгийн салбар бөгөөд түүний мөн чанар, чиг үүргээ, агуулгыг изэнтэй харуулдаад олон талаас хандаж байна. Тухайлбал, харьцуулсан эрх зүйн судлаачдын судалгааны арга, шинжлэх ухаан, мэдлэгийн цогц гэж үзэх агуулга, зорилт, чиг үүргийг өөр өөрдүйн тодорхойлж байх жишээлтэй.

Харьцуулсан эрх зүйн судлаачдын дунд гаант судалгааны арга гэж үзэх нь учир дутагдалтай. Учир нь дэлхийн улсуудын эрх зүйн тогтолцооны судлалд харьцуулах аргыг ашиглаж чиг үүргээ, зорилгоо хэрэгжүүлдэг.

Өөрөөр халбэл харьцуулах болон бусад судалгааны аргын тусlamжтайгаар уг шинжлэх ухаан өмнөө тавьсан зорилгоо биелүүлж байна. Эрх зүйн үзэгдлүүдийг судлах, эрх зүйн тогтолцоонуудын нийтэг болон онцлог, ялгаатай талуудыг ирүүлэхэд харьцуулах арга илуу өргөн хэрэглэгдэггүй тэмдэглэх хэрэгтэй. Гэхдээ судалгааны үр дүнг бодитай, тал бүрийн, шуурхай болгох үзүүлэх харьцуулах аргыг бусад аргатай хослуулж байх нь зүйтэй юм. Ер нь судалгааны албаны энэгээг арга даан гацаараад хэрэглэгдэх нь ховор бөгөөд ямар нийг хэмжээгээр бусад аргатай уялдаан байж объектынхоо мен чанартай извэртэй.

Xарьцуулсан эрх зүйн судлал шинжлэх ухааны болохын хувь эрх зүйн тогтолцоо, мөн харьцуулж аргыг эрх зүйн шинжлэх ухаан-танийн мэдхэүү, практик хүрээнд хэрэглэх талаар оюнолын эрэмбээ дараалтай, цогц мэдлэгийг агуулна. Материалын байдлаар эдгэр нь олон тооны зохиол, бүтээл, өгүүлэлт, судалгааны ажлуудад тусгалдаа олсон.

Харьцуулсан эрх зүйн бутац нэлзээд төвтэй хэдий ч, түүний гол асуудлууд юу болж, судлах зүйл, объектын онцлог, ач холбогдол юунд оршиж байдгийг судлаачдын хэдэлмэр, бүтээлүүдээс эн тэргүүнд харж болно. Өнөөдөр харьцуулсан эрх зүйн дэлхийн эрх зүйд гарч бүй үзэгдлүүдийг илүү гунзгий, нарийн ялгамжтай (тухайн улсын эрх зүйн үзэл сэтгэлээ, ухамсар, номлол зэрэг хүчин зүйлийг анхааран үзэх болсон) судлах болсон нь түүний агуулга, ач холбогдлыг улам баяжуулж байна.

Үүнтэй түвшинд харьцуулсан эрх зүйн шинжлэх ухааны бие даасан салбар гэж үзэхэд нөхөнхөлөх хүчин зүйлүүдэд:

-Харьцуулсан эрх зүйн судлах зүйл, объект нь хууль зүйн шинжлэх ухааны бусад салбарынхад харьцуулахад өвөрмөц онцлог, бие даасан байдлтай;

-Судалгааны арга зүй нь харьцуулах аргад тулгуулгарасан өөрийн онолын үндэслэлтэй;

-Үндэсний хэмжээнд харьцуулсан эрх зүйн судалгаа, шинжилгээ улам нэмэгдсээр байна;

-Энэ салбарын тулгамдсан асуудлаар олон улсын болийн хөөртэлэн эрдэм шинжилгээний хурал, зөвлөгөөн, семинар зохион байгуулагдах болсон. Бид энд юуны түруүдийн 2000 онд зохион байгуулгадсан "Эрх зүйн шинэтгэл бай үндэсний эрх зүйн тогтолцоо" симпозиумыг дурдаас гадна ХЗҮТ-өөс зохион байгуулсан энэ талын олон улсын бага журцуудын ач холбогдлыг тэмдэглэх нь зүйтэй;

-Цогц мэдлэгийг салбар болохын хувь харьцуулсан эрх зүйн онол, арга зүйн үндээн өйлгөлтүүдүүд багтаасан зохион, бүтээл, сурх бичиг хэвлэгдэн гарч байгаа;

-Хууль зүйн их сургууль, коллежийн харьцуулсан эрх зүйн талаар шинжлэх ухааны мэдлэг олгох тогтолцоо бүрдсэн. 1997 онос хууль зүйн их, дээд сургуулиудад Харьцуулсан эрх зүйн хичээлэлийг заах. Хууль зүйн сайдын тушаал гарснаар энэ тогтолцооны эхлэл бий болсон байна;

-Үүнтэй холбогдон судлаач, эрдэмтэйндээгээс өсөн нэмэгдэж байгаа;

-Үндэсний (2000 оны дөрөвдүгээр сард болсон "Эрх зүйн шинэтгэл бай үндэсний эрх зүйн тогтолцоо" симпозиумын төгсгелийн баримт бичигт харьцуулсан эрх зүйн судалгаа явтуудад төрийн болон төрийн бус байгууллагыг бий болгох шаардлагатай цохон тэмдэгнээжээ.) судалгааны төв, ургсгал чиглэлүүд бүрэлдэх төвлөйтэй байна. Тухайлбал, Монгол Улсын гавьяат хуульч доктор, профессор Б.Чимидийн удирдлагаад Харьцуулсан эрх зүйн нийгэмлэг байгуулгаджээ.

Xарьцуулсан эрх зүйн судлал нь үндэсний хэмжээнд тулгамдсан эрх зүйн асуудлыг шийдвэрлэхэд бусад

улсын оолт амжилт төдийгүй алдаа дутагдлыг харуулж чадгаараа ач холбогдолтой. Төсөөтэй асуудлын талаарх гдаадын эрх зүйн эхицуулалт, хууль тогтоомжийн олтолоос гадна сорөг тал, дутагдлыг нээн илрүүлж нь практик алдаанас саргийлах нехцэл бурдулж. Мен гдаад улсуудын эрх зүйн бодлогыг таниж мэдэх, хууль тогтоомжийн шинэчлэл, шинэчлэлийн үйл явцад унзажэлж егех, улмаар хөгжлийн хэтийн төлөвийн харах боломж олонгоно. Харьцуулсан эрх зүйн үр дунг ялангуяа эрх зүйн бодлого тогтоох, хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох, сайджуулахад хэрэглэх боломжийт юм.

Харьцуулсан эрх зүйн судалалыг мэдэгжийн салбар болохын хувьд хархэн томъёолж, наарлаа талаар иргдмэл санаанд хүрээгүй байна. Улс орнуудад, түүчинээ тодорхой улсад хүртэл өөрөөр наарлах явдал бий.

Монголын Улсын их сургууль, коллежид "Харьцуулсан эрх зүй" гэсэн нар томъёог өргөн хэрэглэж байгаа боловс эрх зүйн бие даасан салбар байх шинжлэх ухааны шалтуур шинжүүдийг (зохицуулалт зүйл, эхицуулалтын арга, эх сурвалж г.м) агуулж чадах эсэх талаар зарим эргэлзээ байдал.⁴

Харьцуулсан эрх зүйн нар томъёо болоод хууль зүйн шинжлэх ухаан дахь байр сууриний талаар харилцан адилгүй үзэл, баримталууд байгаа хэдий ч, эсийн дундээ судлах зүйл, түүний агуулга, үндэс асуудал зэрэг нь дүйж байх нь чухал юм.

* Харьцуулсан эрх зүйн судаллагыг гүн гүнзгий, тал бүрээс ойллоход түүний чиг үүрэг, зорилгыг тодорхойлох нь ач холбогдолтой юм. Шинжлэх ухааны аливаа судалгаа ямар нэг чиглэл, зорилго, сонирхол

агуулалгүй зөнгөөрөө, аяндаа явагдахгүй бөгөөд ямагт өрөнхий болон тодорхой чиг үүрэг, зорилготой байна. Харьцуулсан эрх зүйн судалгааны төрлөөс хамаарв язз бурийг зорилго, чиг үүрэг хэрэгжих байдаг нь судлаачид тус бурийг хэрэгцээ, шаалдлагатай холбоотой. Харьцуулсан эрх зүйн судалын хамрах өргөн хүрээ, олон талт чиг үүрэг нь түүний үндэсн чиг үүрэг юунд оршиж байдгийг тодрууллаад хүргэж байна. Бид энэ тохиолддог уг шинжлэх ухааны үндэснээд чиг үүргийг тухай ярих болно.

Харьцуулсан эрх зүйн судалал уссан болон хөгжжих байгаа шалтгаан, нехцэл нь практикийн болон шинжлэх ухааны олон хүчиний зүйлээд холбоотой. Тэдгээр нь харьцуулсан эрх зүйн судалын чиг үүргийг бүрэлдүүлэхэд ихээхэн нелж үзүүлсэн. Чиг үүргийг тодорхойлох энэ хандлагатай холбогдон "эрх зүйн хэрэгцээ" гэсэн нэр томъёог өргөн ашиглагас болсон.

Америкийн эрх зүйн онолч Ф.Стоун харьцуулсан эрх зүй хөгжлийн болсон шалтгааныг дараах байдаа тайлбарласан байдаг: а) өөрийн төдийгүй гаадаа орни эрх зүйн тогтолцоог таниж мэдэх хүсэл; б) эрх зүйн язз бурийн тогтолцоог харьцуулан судалсаны дүнд тulgamsan тодорхой асуудлыг улс оронд хархэн шийдвэрлэж байгааг мэдэх тэмүүлэл; в) төсөөтэй эрх зүйн асуудлын гаадаа орнууд дахь шийдвийг харьцуулсан судалсан, практикийн шаардлагат; г) язз бурийн эрх зүйн тогтолцооны байгууламж, зарчмыг нээн харьцуулалт хүсэл. Эдгээр шалтгаанууд эсийн дундээ харьцуулсан эрх зүйн чиг үүрэг, зорилгыг тодорхойлох болсон байна. Ф.Стоуны судалгааны энэ хандлага чиг үүргийн агуулалгыг

баяжуулаад зогсохгүй, судалгааг чиг баримжаатай байлгахад ихээхэн ач холбогдолтой юм.

Xарьцуулсан эрх зүйн чиг үүрэг, зорилго юунд оршиж байгааг судлаачид олон халбарзэр тайлбарлаж байгаа нь мэдлэгийн энэ салбар өргөн цар хувьтэй болохыг дахин харуулж байна.

Америкийн харьцуулсан эрх зүйч П.Круз харьцуулсан эрх зүйн чиг үүргийг шинжлэх ухаан, боловсрол, хууль тогтоо ба харгяхууд ажиллагаа, эрх зүйн шинэчлэл, мөн эрх зүйн төгөлдөржүүлэх, ижилсүүлэх хүрээндэд илэрхийгээж, узажэ.⁵

Зарим судлаач чиг үүргийг дурдаад зогсохгүй агуулга, мөн чанар, нийгмийн ач холбогдолыг дэлгэн харуулахыг зорьсон байна. Ю.А.Тихомиров харьцуулсан эрх зүйн зорилго бол түүний байнгын хөгжлийн хангах хамгийн тогтвортой, үндэсн шиглэлийн өйлгөлт гээд, түүний чиг үүрэг нь үндэсн хэрэгцээг хангажад оршино гэж тодорхойлжээ.⁶ Түүнийхээр харьцуулсан эрх зүйн судлаал таниж мэдэхүүн, мэдээллийн, дүгнэн боловсруулах, төвлөрүүлэх, шүүмжлэх, ухуулалт зорилгод илүү үйлчилдэг байна.

Тэгвэл германы эрдэмтэн К.Цайхерт, Х.Кётц нар харьцуулсан эрх зүйн гол чиг үүргийг таниж мэдэх хүрээг өргөжүүлэх явдал гэжээ. Хэрэв эрх зүйн шинжлэх ухааныг үндэсний хууль тогтоомж, эрх зүйн хамгажаа, зарчмыг тайлбарлаад төдийгүй соодлан зөрчлүүлжээс үрдичилан саргийлах, эхицуулалт арга замыг судалж байдаа гасан өргөн утгарж авч үзвэл харьцуулсан эрх зүй үндэсний эрх зүйд байхгүй тийм өргөн шийдвийг агуулж байдаг. Учир нь өөрийн эрх зүй дотор орших хуульчийн санаа бодол хичинээн

* Ж.Амарсанва. Харьцуулсан эрх зүйн судалгааны арга зүй. "Монголын тэр, эрх зүй" сэтгүүл. 2001. №2.

⁵ Stone F. The End to be served by Comparative Law / M.H.Марченко. Сравнительное правоведение. М., 2001. С. 130.)

⁶ Стиг Р. Comparative Law in a Changing World. L., 1995. P. 17. / М.Н.Марченко Сравнительное правоведение. М., 2001. С. 131.

⁷ Ю.А.Тихомиров. Курс сравнительного правоведения. М., 1996. С. 36-37.

бялаг байлаа ч, далхийн улсуудын эрх зүйн тогтолцоон дахь шийдлүүд нь олон хувилбартай, өргөн агуулгатай байна. Иймд харьцуулсан эрх зүйн судалж нь шийдвэрийн хувилбарыг нэмэгдүүлж, судлаачиж тухайн цаг, орон зайд тохиромжтой шийдлийг олохд тусална. Харин бусад чиг үүргийн хувьд нэгдгүйгээр ард түмнүүдийн харишид ойлголцлыг сайжруулах, үндэсний "серег муу заашлыг" аажмасаар зайллуулах зорилгоор тадний сёйн иргэвшид нэвтрэн орох; хөёрдугаарт хөгжлийг бүрдүүдээс эрх зүйн шинчилэл дэх харьцуулсан судалгааны ач холбогдолд; гуравдугаарт үндэсний эрх зүйг хөгжүүлэх, эрх зүйн номмол сургаалын маргааныг харьцуулсан судалгааны үр дүнг ашиглан даван туулах явдал гэжээ.⁸

Тэд практикийн онцгойг ач холбогдолтой дервэч чиг үүргийг чухалчилж авч үзсэн байдал. Уүнд:

-харьцуулсан эрх зүйн судалгааны үр дүн хууль тогтоох ажиллагааны материал болох тухай;

-харьцуулсан эрх зүйн судалгааны үр дүн хууль тогтоомжийн тайлбарлах арга хэрэгслээ болох талаар;

-эрх зүйн боловсролын тогтолцоо харьцуулсан эрх зүйн гүйцэтгэх чуул;

-эрх зүйг ижилсүүлэхэд харьцуулсан эрх зүйн гүйцэтгэх чуултэй оржээ.

Харьцуулсан эрх зүйн судалгын дээр дурдсан чиг үүргүүд тус бүрээ бодит үндэслэл, шалтгаанаар тодорхойлогдсоныг билэхархай байна. Эзээр чиг үүргээ үндэсний эрх зүйн тогтолцоо ба түүнтэй харилцаан хамаараад орших институутыг төгөлдөрүүлэх, боловсронтуй болгох, хөгжүүлэх нийтийн шивж орших байгаа нь шинжилэх ухааны болон практикийн шаардлага, хэрэгцээнд нийцэж байна.

Орчин үеийн харьцуулсан эрх зүйн судалалдаа дараах үндэснээ чиг үүргийг ямар нэг зргэлээ, маргааныг ач холбогдолтойд үзэж байна. Уүнд:

-Боловсрол, танин мэдэхүйн чиг үүргэ;

-Шинжилэх ухааны чиг үүргэ;

-Практикийн чиг үүргэ;

-Эрх зүйг ижилтгэх чиг үүргэ.

Харьцуулсан эрх зүйн судалжин боловсрол, танин мэдэхүйн чиг үүргэ

Эрх зүйн үзэгдлүүдийг улс орнуудын эрх зүйн сёйл, сэтгэлгээний онцлогийг харгалзан харьцуулсан судлах нь юуны түрүүдийн боловсрол, танин мэдэхүйн чиг үүргэгтэй. Харьцуулсан эрх зүйн судалыны үндэснээ ухагдахнууд, категори, далхийн эрх зүйн голдох тогтолцоо, харьцуулсан сандар эрх зүйн тухай мэдлэг нь үндэсний танин мэдэхүйн төдийгүй эрх зүйн боловсролын хүрээг улам бөргөжүүлнэ.

Орчин үеийн хууль зүйн боловсролын агуулга, систем үндэсний (фотооны) эрх зүйгээс гадна бусад гадаад улсуудын эрх зүйд тутгуурулах шаардлагатай болсон билээ. Хөдөлмөрийн зах зээлд гадаад орхын эрх зүйн тогтолцоо, хууль тогтоомжийн талаар өргөн мэдлэгээтийн эрх зүйч өндөр үзүүлэлтэд болсон энд үед харьцуулсан эрх зүйн судалыны өгч буй цогц мэдлэг чухал ач холбогдолтой юм.

Харьцуулсан эрх зүйн судалж хууль-оюутнүүдийн өрөөний мэдгэгхүчүүнийн үзэгдлүүдэд зогсохгүй, мэргэжлийн мэдлэгийг баяжуулдаг. Ингэснээр бусад ард түмний эрх зүйн сөйлийг хүндэтгэх, эрх зүйн үзэгдлүүдийг төгөлдөржүүлэхийн тулд шүүмж санааг хэрхэн ашиглахыг ойлгох, эрх зүйн хэм хэмжээний социал шалтгааныг танин мэдэх, эрх зүйн

институт бүрэлдэх үйл явцын гүнд нэвтрэх боломжтой болно. Уүийн эзэргээс харьцуулсан эрх зүйт практикт хэрэгзэж нь шинжилэх ухааны шаардлага болж хувирдаг. Иймд олон улсын иргэний эрх зүй болон олон улсын эрх бүхий байгууллага, шүүх, арбитрын үйл ажиллагаанд гарээ, халаццээрэйг тайлбарлах, эрх зүйт ижилсүүлах зэрэгт харьцуулсан эрх эрх зүй ач холбогдолтой.⁹

Сүүлийн жилийдээд эрх зүй улам бүр олон улсыж байгааг бид бүс нутгийн хамтын ажиллагааны байгууллагуудын үйл ажиллагаанын харх болох юм. Үйл ажиллагааны пар хүрээ, үндэсний эрх зүйд наслэлэх байдал, харгажуулж бүрэх эрх зэрэгзэрээ Европын Холбоо, Европын Зөвлөл онцгой давшид хүрсэн. Түүчинчн амERICИ, африкийн болон бусад бус нутгийн олон улсын байгууллагуудын гүйцэтгэх чуул; нэр хүнд аажмын нэмэгдээр байна. Энэ төрлийн олон улсын байгууллагуудын эрх зүйн үндэс нь гишүүн улсуудын эрх зүй болдгийг анхааран үзэл үндэсний эрх зүйн тогтолцоог ирөнүүн чиг баримжийт судлах харьцуулсан эрх зүй түйлж чухал юм.

Xарьцуулсан эрх зүйг шаардлагатай үед судалдаг биш харин түүнийг байгын, түгээмэл болгох ёстой юм. Ингэснээр позитив эрх зүйт судлах үндэсний боловсролын тогтолцоо эргэлт хийж, эрх зүйн түгээмэл шинж, хууль зүйн шинжилэх ухааны универсаль байдалыг харьзуулж боломжтой болно. Харьцуулсан эрх зүйн судалалын бас ног ач холбогдол бол өөрийн үндэсний эрх зүйт гүнгэгийг ойлгоход тусална. Үндэсний эрх зүйгээ бусад улсын эрх зүйтэй харьцуулсан судлах нь "дотроос биш гаднаас хийж буй дүгнэлт болох" тул түүний үндсан шинж, онцлогийг бодит байдлаар илрүүлнэ. Нагеэ талаар зөвхөн өөрийн үндэсний эрх зүйн тогтолцоо хамаалатай гэж үзж

⁸ К.Цвайгерт, Х.Кётц. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права. М., 1998. С. 28.

⁹ К.Цвайгерт, Х.Кётц. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права. М., 1998. С. 36.

байсан онол, практикийн ач холбогдолтой институт, хэм хэмжээ фэр эрх зүйн тогтолцоонос үндэстэй болохыг олж харах явдал байдал.¹⁰

Эрх зүйн боловсролын нэг гол зорилго нь хуульч-оюутнуудад мэдэлгэл олгохас гадна оюун санаа, сэтгэлээний зөв чиг баримжаа төрүүлэх явдал байх ёстой. Харьцуулсан эрх зүйн судалгааны хуульч-оюутнууд үндэсний болон гадаад улсуудын эрх зүйн үзэгээд бодит шүүмж дугацал хийх, хүн төрелхтний эрх зүйн үзүүлж “еरийн болгос”, оюун сэтгэлээний өндөр сөйл эзэмших бас нэгэн сайн талтай.

Өнөөдөр гадаад орнуудын ихэнх их сургуулиудын хичээлийн хөтөлбэр харьцуулсан эрх зүйн хичээл тусгагдах болсон байна. Тухайлбал АНУ-д дайны омних жилүүдэд харьцуулсан эрх зүйн судалгааны ирээдүйтэй салбарт тоодож байсан боловч цөхөн их сургуульд голлон нийтийн ба эх газрын эрх зүйг харьцуулах төдийхөөр энэ хичээлийг зааж байсан. Харин дайны дараах уеес энэ байдал үндэснэрээ өөрчлөгджээ, уг хичээлийн өргөн хэмжээнд судалж, тэр нь онол практикийн ач холбогдолтой болсон юм.¹¹ Үүнтэй адил байдал Англи, Герман, Франц, Испани, Японд гарч байжээ.

Герман “харьцуулсан эрх зүйн судалын” лекцийт ихэнх их сургууль заавдаг байна. Хичээлээр харьцуулсан эрх зүйн зорилт, судлах зүйл, арга зүй, бусад салбар эрх зүйн уялдаа, далхиийн эрх зүйн блүүндийн тухай үзэг. Тодорхой үндэсний эрх зүйт илүү нарийвчлан судлах нь ховор бөгөөд ийм тусгай курс хичээл зааж байгаг их сургуулд иль нэг улсын эрх зүйт дагнадаг байна. Тухайлбал, нэг сургууль английн

эрх зүйт илүүд үзэж заадаг байхад неге нь францын эрх зүйг, турас дахь нь хятадын эрх зүйд анхаарал хандуулсан байх жишээтай.¹²

Голландын харьцуулсан эрх зүйн судалын лекцийн мөн ихэнх хууль зүйн дээд сургуульд заахаа Лейдений Их сургуульд гаждад германы хувийн эрх зүй, англи-америкийн хувийн эрх зүй, оросын энгийн эрх зүй, Индонезийн эрх зүй ба захиргаа, харьцуулсан эрүүгийн байцаан шийтгэх ажиллагаа, харьцуулсан иргэний эрх зүй хичээлийн хөтөлбөр нь багтдаг. Мен энэ сургуулын 1997-1998 онд Европын төвлөрөл ба олон улсын иргэний эрх зүй. Европын холбооны аж ахуйн эрх зүй, Европын холбооны татварын эрх зүй эзрэг олон тусгай лекцii орж байжээ.¹³

Харьцуулсан эрх зүйн судалгын заах нь үндэсний төдийгүй олон улсын түвшинд хэргэжиж байна. Испанийн харьцуулсан эрх зүй Сола Канисаресын санаачилгаар 1958 онд байгуулдаг “Харьцуулсан эрх зүйн олон улсын факультет” Европ, Ази, Америкийн ярийн бурийн оройд олон сургалт зохион байгуулжээ.

Францын Страсбургийн Их сургуулийн дэргэд 1961 онд бий болсон “Харьцуулсан эрх зүйт заах талаарх олон улсын факультет”-д 50 гаруй улсын 7000 орчим оюутан суралцах, олон түшн магистр, доктор төрөн гарчээ.

Монгол Улсын хууль зүйн их, дээд сургуулиудад харьцуулсан эрх зүйн судлаа . хичээл орж эхлээд харыцангун багино хугацаа өнгөрч байгаа хэдий ч бүх сургуултгүй “ургальт” хөтөлбөрт тусгагдах орсон нь бидний олонлой тал гэж үзэж болно. Тэдгээр лекцийн ихэнх нь харьцуулсан эрх

зүйн түгээмэл асуудлуудыг хөндсөн шинжтэй. Зөвхөн цөөн тооны их сургуульд харьцуулсан иргэний эрх зүй, харьцуулсан захиргааны эрх зүй, Европын холбооны эрх зүй гэх мат тусгай хичээлүүдийтэй зааж байна.

Бидвид уучир ч бий гол барьшээл бол үндэсний судалгааны материйн хомс, ижэвх зохкол, судалгааны алжлууд гадаад хэл дээр байх ба тэр нь оюутнуудад олдоц, хүрээлээс муу байдал юм. Түүчинээз энэ шинжилэх ухааны хөгжүүлэх институт, судалгаа, шинжилэгээний төрийн болон төрийн бүф байгууллага одоогоор байхгүй байгаа бөгөөд өнөөдөр мэдэгдэйн энэ салбарыг багш, оюутнууд авч явваа гэж хэлдэх хийдэлэхийг биээ. Монголын эрх зүй шинэтгэлийн шатандад байгаа энэ үед гадаад улсын хууль тогтоомжийг “сохороор” хуулах биш, харин харьцуулсан эрх зүйн судалгааны үр дүүг харгалзан “зохист” шийлжүүлэх хэрэглэх нь зүйтэй.

Xарьцуулсан эрх зүйн судалыг XIX зууцад ахь Франц, Английн их сургуулиудад зааж эхэлсэнээс хойш урт удаан хугацаа өнгөрсөн хадий ч, орчин үеийн харьцуулсан эрх зүйн судалын эрх зүйн боловсролын тогтолцоонд эзлэх байр суурин манай улсад төдийгүй мөн бусад улсад тийм ч тодорхой биш байна. Германы зарим газрын хууль зүйн дээд сургуулиудын харьцуулсан эрх зүйн судалын хичээлийн хөтөлбэр голлох эрх зүйн институтуудын харьцуулалтыг тун сүхбаатарын шалглалт ч байдаггүй. Энэ нь эрхээ харьцуулсан эрх зүйн судалын

¹⁰ Bogdan M. Comparative Law. Kluwer. 1994. P.28. / М.Н.Марченко. Сравнительное правоведение. М., 2001. С. 146.

¹¹ (Henderson G. Comparative Law in Perspective / Pacific Rim Law and Policy Association. 1992. №1. P. 2 / М.Н.Марченко. Сравнительное правоведение. М., 2001. С. 148.)

¹² К.Цвайгерт, Х.Кети. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права. М., 1998. С. 37.

¹³ Faculty of Law. Master of Laws, 1997/98. European Community Law. Leiden University. 1997. P. 15-19. / М.Н.Марченко. Сравнительное правоведение. М., 2001. С. 149.

гүйцэтгэх чадвартай, ач холбогдлыг дутуу үзэлж байгааг харуулж байна.¹⁴

Мөн АНУ-ын зарим их сургуулиудад харьцуулсан эрх зүйн лекцийг илээд хураангуулсан хэлбэрээр ушиж байгаа тъюнтуудад хэсгүүлсэн, ёғац мэдэгд үзээх серт талтай.¹⁵

Харьцуулсан эрх зүйн судалалын ач холбогдолд, үүрэг, ролийг дутуу үзэлэх нь энэ хичээлийн заахад гарын буй ганц саад биш юм. Үүний эзэрзгээ хичээлийн агуулыг, дотоод бутц, хууль зүйн шинжлэх ухааны төгжилд гүйцэтгэх үүрэг эзэрзгээ олон асуудлыг ялан тодорхойлсноос эрх зүйн боловсролын тогтолцоонд эзэлж түүний байр суурь хамаарж байна. Энэ зүйл дээр амжилт, туршлага олсон гадаадын сургуулиудас бид суралдах, улмаар тэдний ололтыг өөрийн улсын эрх зүйн боловсролын тогтолцооны хэм мянгт нийтийн зүйлээр хэрэглэвэл болохгүй зүйл угүй мэт санагдана.

Страсбург дахь Харьцуулсан эрх зүйн судалалын олон улсын факультетын сургалтын агуулга, бүтцийн онөөдөр илээд боловсронгуйд тооцох болжээ. Энэ факультет харьцуулсан эрх зүйн судалалын хичээлийг гурван уе шаттагаа заадаг. Иэтгүүргэш шатт удиртлаг шинжийт ба "Харьцуулсан эрх зүйл арга зүй ба дэлхийн голлох эрх зүйн бул" гэсэн сэдийн дор олон улсын иргэний эрх зүйн өрөөний асуудлууд, түүгчлэн а) англи-саксоны (б) германы в) социалист (г) исламын д) скандинавын е) израилийн эрх зүйн тогтолцоог судалдаг байна. Хойдтугаар шат нь яна бүрийн улсуудын салбар эрх зүйн хөгжлийн түүхийг авч үзэд. Энэ курс хичээл вийтийн ба хувийн эрх зүйг гэсэн хоёр хэсгээс бүрдэнэ. Эхний хэсгээт захиргааны гарээ, худалдааны харилцаа дахь төрийн үүрэг, захиргааны процесс, гүйцэтгэх эрх мэдэл, иргэний эрх, эрх чөлөө, үйлдвэрчний эвлэлийн

үйл ажиллагаа дахь үндсэн хуулийн хяналт эзрэг асуудлын харьцуулсан судалгаа, хойдтугаар хэсэгт өв залгамжлуулах эрх, эмчлэх эрх, гарзийн эрх зүй, гадаадын эрх зүйг хэрэглэх практикийн харьцуулалтууд багтагдд. Гуравдугаар шат нь оюнтуудын анхаарлыг ялан бүрийн оронд бий болсон эрх зүйн тулгамдсан асуудлуудад хандуулж, "дугуй ширийн" ярилдлагар практикийн тодорхой уйл явдал, хэргийг шийдвэрлэхэд чиглэгдэн. Страсбургийн энэ хөтөлбөрийн хэрэгжүүлэхэд сургалт, судалгаа, арга зүйн маш сайн база, өндөр мэргэшлэлийн багшалын боловсон хувчин шаардлагатай бөгөөд мэдэгдэл улсын ердийн их сургуулиудын хувьд бүх уе шатыг шууд хэрэгжүүлэх боломжийг юн. Харин эхний шатыг өрөөнийд нь, хоёр, гуравдугаар шатын зөвхөн тодорхой хэсгийн тусгас авч болохоор байна.

Харьцуулсан эрх зүйн судалалын шинжлэх ухааны чиг үүрэг

Орчин чөйн харьцуулсан эрх зүйн судалгаа анхдагч эх сурвалжуудыг (эрх зүйн хамгийн энэ), институтийн харьцуулсан дүгнэхээс гадна харьцуулсан эрх зүйн үндсэн ойлголт, гол асуудлуудыг боловсруулаж чиглэгдэх болжээ. Янз бүрийн эрх зүйн тогтолцоон дахь хууль тогтоож, эрх зүйн салбар, хамгийн энэ, институтын харьцуулсан судлах нь тодорхой зарчим, оногд арга зүйн дагуу явагдах ёстой. Харьцуулсан эрх зүйн бүхий л судалгаанд удирдлагын болох оногд, арга зүйн үндсэн зарчмуудыг мөн л судалгааны үр дүнд тодорхойлом боловсруулна. Тэгэлээр харьцуулсан эрх зүйн хөгжлийн зөвхөн эмпирик материалындаад харьцуулсан дүгнэлт хийх замаар бүс мөн "онолын үзэл баримтлал"

боловсруулах хэлбэрээр хөгжиж байна.

Сүүлийн жилүүдэд харьцуулсан эрх зүйн судалгаа иргэний эрх зүй төдийгүй индийн эрх зүйн салбарыг мөн хамрах болжээ. Үүнээс эмчих үед харьцуулалт голлон иргэний эрх зүйн институтыг үндэслж байв. Харин одоо харьцуулсан үндсэн хуулийн эрх зүй, захиргааны эрх зүй, хүчин эрхийн эрх зүй гээд олон шинэ харьцуулсан салбар эрх зүй бий болж байна. Харьцуулсан эрх зүйн судалгаатай зэрэгтэй харьцуулсан салбар эрх зүйн судалгаа өргөн хүрээтэй хийдэж байгаа нь тэдийн харьцангуй бие даасан шинжийг тодотгож болсон юм. Харьцуудсан салбар эрх зүй нь харьцуулсан эрх зүйн судалалын нэг хэсэг байхыаасаа илүү тухайн салбарын судалгаа шинжилгээний нэг бүрэлдэхүүн болох талтай.

Харьцуулсан эрх зүйн асуудлуудаас улс орны судлаачид язь бүрээр хандаж байгаагасаа үл хамаарсан, харьцуулсан эрх зүйн объектыг таныг мэдэхэд нийтлэг зорилго, чиглэл, хандлагууд бий болж байна. Эрх зүйн харьцуулсан судалгааг хийдэг баримтлаж буй гол чиг хандлагуудыг дурдвал:

-Харьцуулсан эрх зүйн материйг иж бүрдээж таниж мэдэх. Өөрөөр хэлбэл судалж зүйлийг эрх зүйн төдийгүй эрх зүйн бүс хүчин зүйлийн харилцаа хамааралт нь холбож судлах явдал юм. Үүд: социологи, түүх, улс төр, зан заншил гэх мэт хүчин зүйлүүд хамаарваа. Иймд харьцуулсан эрх зүй судлаах тухайн орны халигт мэдэхээс гадна түүх, соёл, эдийн засаг, улс төр, уламжлалыг судалсан байна.

-Эрх зүйн язь бүрийн тогтолцоонуудын хамгийн энэ, өрөөний болон онцлог шинжийг илрүүлжээ эрх зүйн ухамсар, эрх зүйн ойлголт, эрх зүйн соёл, эрх зүйн бодлого, эрх зүйн үзэл сургаал эзрэг түүнд холбогдох ухагдахууныг авч үзэх;

¹⁴ К.Цвайгерт. Х.Кётц Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права. М., 1998. С. 39-40.

¹⁵ Mehren A. An Academic Tradition for Comparative Law? / The American Journal of Comparative Law. 1971, vol. 19. P. 625. / М.Н.Марченко. Сравнительное правоведение. М., 2001. С. 150-151.

-Улс орнуудын эрх зүйн хэмжээг харьцуулахдаа эрх зүйн салбар, институтын болон хууль зүйн хувь чадлын шатлалд хамаарах байдлаар судлах;

-Эрх зүйн бүл, тогтолцооны эх сурвалжуудын олон төрөл, төвтэгтэй байдлыг анхваран үзэсний үндэснээд төсөөтэй, ялгаатай шинжийг илрүүлэх;

-Орчин уеийн улс орнууд эдийн засаг, худалдаа, улс төрийн болон бусад хүрээнд ойртон няятрах төдийгүй зархиам талаараа бие биеиздээ усасан шингэж байгааг анхааран үзэх;

-Эрх зүйн бүлд ангилагаа нь "харьцаангуй" шинж агуулах учир янаа бурийн түвшиний харьцуулсан судалгааг хийж байх;

-Эрх зүйн мэтийн эмпирик харьцуулсан судалгааг онол-номдолын чиг баримжаатай нягт хослуулан хийх;

Монгол дахь харьцуулсан эрх зүйн шинжлэх ухааны хөгжлийн олон хувь зүйлээс хамаарч байгаагийн дотор түүний үндсэн ойлголт, бурзладхүүний болсруулах явдал юуны түрүүвид чухал байна. Учир нь алваа шинжлэх ухааны ёвийн ойлголтын цөмгүйгээр оршиж тогтонох аргагүй. Ялангуяа Монгол Улсын хууль зүйн шинжлэх ухааны зорилгоор гарч ирсэн байдал нь энэ асуудалд явдалт авхааралтад хандуулакад хүргэж байгаа юм. Харьцуулсан эрх зүйн үндэснээг ойлгоход, ухаждахуулан хоёр хэсэгээ бүрдүүлэв. Үүнд:

1) Харьцуулсан эрх зүйн хүрээнд боловсруулсан ойлголтууд: эрх зүйн байршил (газар зүйн хамавал), эрх зүйн бүл, эрх зүйн тогтолцоо, үндэсний эрх зүйн тогтолцоо, дэлхийн эрх зүйн тогтолцоо, харьцуулах агаар зүйн, харьцуулж болт г.м.

2) Хууль зүйн бусад шинжлэх ухааны холбогдох ойлголтууд: хууль тогтоомж, эрх зүй, эрх зүйн хэмжээ, эрх зүйн үзүүл сургаал, соёл, эрх зүйн ухамсар, эрх зүйн харилцаа, субъект, объект болон салбар эрх зүй тус бүр дэх холбогдох ойлголтууд.

Эдгээр ойлголтуудын хөгжлийн харьцуулсан эрх зүйн судалалын болон салбар эрх зүйн судалгаа, шинжилгээнээс хамаарах онцлогтой. Оноодордийн харьцуулсан эрх зүйн судалгаанууд энэ чигнэлээр хийдээвэл түйллийн ач холбогдолтой болох юм.

Харьцуулсан эрх зүйн судалгааг системтэй, тасралтгүй явууллаад, судалгааны төвүүд, их сургууль, коллежуудын хувьд тэнхим байгуулж ажиллах нь илүү рүү дүнтэй. Энэ зорилгоор далхийн хэмжээний үр бутгалзаж ажиллах, туршилага хуримтлулсан Францын Сорбонны, Голландын Лейдений, Английн Оксфорд, Кембрижийн Их сургуулунд, Страсбург дааж "Харьцуулсан эрх зүйн олон үзслээс факультет" зэрэг байгууллагуудын үйл ажиллагаатай танилцах, хамтын ажиллагаа өрнүүлэх нь тустай байж болох юм.

Харьцуулсан эрх зүйн судалалын практикийн чиг үүрэг

Xарьцуулсан эрх зүйн судалдлын судалгааны зорилго, чиглэлээс хамааран практикийн чиг үүрэг тодорхойлогоно. Судалгааны үр дүнг ашиглахын, агуулж, хэмжээ нь хэн хэргэлж байгаагаас шууд шалтгаална. Шөөрөр хэлбэр хууль тогтоогч, судлаач, эсвэл гадаадын аль наган байгууллагын харьцуулсан эрх зүйн судалгааны үр дүнг ашиглах тохиолдоод тус бурдаа харилцааны адилтүүлж зорилго агуулна. Ийнхүү харьцуулсан эрх зүйн судалгааны үр дүнг хэрэгжэх дараах хүрээндүүдийг судлаачид тодорхойлж байна. Үүнд:

-Хууль бүтээх үйл ажиллагаанд;

-Хууль тайлбарлах явцад;

-Эрх зүйн практик хэрэгжэхэд;

-Шинжлэх ухааны судалгаа шинжилгээнд;

-Боловсорын хүчинийг бэлтгэхэд;

-Хувийн салбарт гадаадтай хамтын ажиллагаа өрнүүлэхэд;

-Олон улсын болон засгийн газар хоорондын байгууллагад.

Эдгээрээс хууль тогтоох болон шинжлэх ухааны судалгаа шинжилгээний хүрээнд харьцуулсан эрх зүйн үр дүнг ашиглах хамгийн их хэрэгцээ, шаварлагыг гарах онцлогтой.

Ялангуяа эрх зүйн шинжийн харилцаа, жирийн амьдралд төлөвшиж чадлагийг байгаа үед, мөн нийтмийн шива терлийн харилцааг эхижуулахаа швардлагыг гарасан үедээсээсээд харгалзаж үзэх нь алдаанаас сэргийлэх зөв зүйтэй алхам болох юм. Нёгье талбар эдийн засгийн хувьнд зүйлд тогтуулласан шийтгийн харилцаа өмнө байгаагүй их хурдтайгаар удаа орсон заманын өрийн болсон нь үндэсний эрх зүйнүүд "харилцааны үйлчлэлүүс", "үзүүлэх" нөхцөлийн измэргдүүлсэн байна. Эдгэр нь гадаад улсуудын эрх зүйн тогтолцогт таныж мэдх, мөн бөрдийн эрх зүйн тогтолцогт таниулах зүй ёсны шалтгаан болох бизээ.

Хууль бүтээх ажиллаганийн, тодруулбал хуулийн төсөл боловсруулжад гадаад улсуудын төсөөтэй харилцааг эхижууласан хууль, эрх зүйн бусад эх сурвалжийг хамгаалах тухай эхижуулалтын вийгээ, философи, ёс суртахууын, эрх зүйн мөн чанартай олж мэдх нь хамгийн чухал зүйл юм. Үүний нээн илрүүлэгчийн "халбэрийн" хувьнд зүйлд автагдах, улмаар серөгт үзүүлж аварыг бий болгоно.

Хэрэв "гадаадын хуульд сайн орчуулж байхд хангальттай гож узваа билд хуулийг хам зүйцд ч бүтээж чадна" гэж дүгнэхэд хураа. Гэтэх узваа харж дээрээ ямар ч сайн хол зүйч хуульд мөн чаварт нь хүртэл боловсруулж чадахагүй шүү дээ. Энэ нь хол судлаачдын мэдлэг, чадварт итгээгүйн бус, харин хууль нийтмийн амьдралын олон хувьн зүйлийн нелөөн дор бий болж, тэр хэрээр түүнийн нэг уг нь эрх зүй, түүх, философиийн хувьн зүйлтэй уялдсан байдгийг тодотгоход оршино. Тухайблал, Английн төлөөний гаргасан хууль тогтоомжийн институт нэлээд

¹⁶ М.Н.Марченко. Указ. Соч. С. 158-159.

хөгжсөн байдаг. Энэ нь Парламентаас төрийн байгууллага, албан тушаалтанд зарим бүрэн эрхээ шилжүүлснээр хэрэгждэг. Сайн тал нь хууль тогтоох байгууллагын цаг завьг жижиг асуудлуудад үрэхгүй, мөн тодорхой асуудлыг мэргэжлийн байгууллагыг нарийвлаас зохицуулдагт орших бол, сөргөт тал нь эрх мэдэл хувьвалах зарим, ард түүний төлөөлөн удирдах ёс зөрчигднэ. Ийм сөргөт үр дагаврыг үл хяргалын энэ институт Английн ерөнхий нийтийн олонхицтэх эрх мэдэлд чухал ач холбогдолтой.

Харин ийн институт манай улсад хэр төхирхөв вэ? гэдэг асуудлыг тодруулжын тулд зөвхөн хуулийн нь оруулсан хангатгуйт бөгөөд бид харьцуулсан эрх зүйн судалгааны үр дүнг ашиглах залшгүй шаардлагатай тулгарах болно.

Түүчинчлэн аливаа улсад хуулийг зөв хэрэглэхдээ түүний албан ёсны тайлбар чухал ач холбогдолтой байдгийг анхааран авч узэх нь зүйтэй. Албан ёсны тайлбарыас гадна хуулийн онолын тайлбарыг хяргалж нь бас изгэн, мэдээллийн эс сурвалж болно.

Эрх зүй бүтээх төдийгүй хэрэгжээс явцад харьцуулсан эрх зүйн судалгааны үр дун ач холбогдолтой. Монгол Улсын Шүүхийн тухай хуульд дагнасан шүүхийн байж болох тухай засанс бөгөөд манай эрх зүйн уламжлал, түүхэнд ийм шүүх бараг байгаатай. Энэ нөхцөл гадавад орнуудын дагнаас шүүхийн тогтолцооны харьцуулсан судалгаан чухал шаардлагатай болох юм. Энэ талаар Ю.А. Тихомиров ОХУ-д захирагааны шүүхийг байгуулахад Герман, Франц, Польш, Англия зарргүй улсуудын шүүхийн тогтолцооны харьцуулсан судалгаан хийсэн нийтлэлүүдийн чухал уургыг гүйцэтгэж болохыг дурдсан байна.¹⁷

Харьцуулсан эрх зүйн судалгаан хууль зүйн боловсролыг дээшлүүлж практик чигүүр гүйцэтгэх байна. ХХI зуны куулж үзүүлсэн эрх зүй төдийгүй гадавад орны хууль тогтоомжийн талаар мэдэлгээ олж, цаашид

үндэсний болон гадаад улсын хууль тогтоомжийг зохицстой хэрэглэж байхын тулд харьцуулсан эрх зүйн арга зүйг эзэмшиж байх шаардлагатай юм. Мен орчин үеийн компьютерийн технологийг ашиглах чадаг байх нь гадаадын эрх зүйн эх сурвалжлас шаардлагатай мэдээлээс олж авахад дехем болно.

Судалгааны эцэст монголын харьцуулсан эрх зүйн судалдаад гарч хамгийн тултамдсан, шийдвэрлэх залшгүй шаардлагатай байгаа, хойшлуулшиг дараах асуудлууд байгааг цохон тэмдэглэж байна. Үүнд:

-Харьцуулсан эрх зүйн судалдаад тогтолцоог хархаж ач узэх вэ гэсэн асуудлыг тодруулах шаардлагатай. Шинжилж, хувьни судалдагдахуун хоорондоо нарийн уялдаа холбоо, логик дэс дараалалттай байж мэдлэгийн салбар тусгээдэг. Дээр дурдсан судалгаанд тулгуурлан үзвэл харьцуулсан эрх зүйн судалдалийг тогтолцоог ерөнхий ба тусгай ангид болохкоор байна. Ерөнхий арги нь тусгай ангид хамаарах ойлголтыг эх үзүс, бэз суурь, арга зүй нь болох ёстой. Харин тусгай ангид тодорхой салбар эрх зүйн харьцуулсан судалгааныудыг, мөн эрх зүйн бүл дах үндэсний эрх зүйн тогтолцоонуудыг багтаах нь зүйтэй.

-Харьцуулсан эрх зүйн судалгаан явуулах бааз суурьгийг сэжжруулах, боловсон хүчинийг бэлтгэх. Боловсон хүчинийг төвлөгөөтэйгээр гадаадад сурган бэлтгэхээс гадна дотоодод хичээлийнхээ хөтөлбөр, агуулгыг сэжжруулж, боловсронгийг болгох замаараа энгээг нь өргөжүүлж болно. Онондоор Монголын хууль зүйн ямар ч дээр сургуульд харьцуулсан эрх зүйн тэхникийн байгуулдагваагт байгаа нь хөрөнгө санхүүгийг гахжээс илүү боловсон хүчиний асуудалтай холбоотой болох уу. Харьцуулсан эрх зүйн судалгаан явуулахад арга зүй чухал уурагттай бөгөөд энэ үндэсан дээр сурх бичиг нь саджт зохиолын угийлэгдэж байгааг тэмдэглэх хэрэгтэй.

-Харьцуулсан эрх зүйн судалдаад практик чиг үүргийг бүрэн дүүрээн ашиглах асуудал. Энээр хэлбэл хууль тогтоох үйл ажиллагаванд харьцуулсан судалгааны үр дүнг зохицстойгоор хэрэглэх, мөн хуулийн төсөл санавчлагчид харьцуулсан хууль тогтоомжийн судалгааг ашиглах замаар боловсруулалтыг чиняаркуулах шаардлагыг угран гарч байна. Онондоор Монголын хууль тогтоох байгууллагад тохиолдлын чанартай төлөөлөл ихэсж байгаа нь хууль тогтоомжийн үндэсэн үзэл баримтлад алдагдах, хэт ашиг сонирхолд хетгэлдсэн мууль билэх нөхцөлийг бурдүүлэх болжээ. Иймд шинэ тутам бий болсон төлөвлөөс хууийн төсөл батлахдаа харьцуулсан эрх зүйн судалгаанд судалгааны үр дүнг авхарвай үзүг байх механизмыг бий болгох вь зүйтэй. Жишээ нь: Парламентийн дэргэд харьцуулсан эрх зүйн судалгаачдын төвийг ажиллуулах.

-Харьцуулсан эрх зүйн судалдаад арга зүй, харьцуулалт хийн аргачалалыг онолын үндэстийн боловсруулах нь судалгааг, шинжилгээ үр дүнтэй байх, судалгааны ажилд алдваа гарахгүй байх урьдчилсан нөхцөл болно.

-Харьцуулсан эрх зүйн судалд ба салбар эрх зүйн харьцаа. Энэ нь харьцуулсан эрх зүйн судалдааг бие давасын салбар мөн эзж гэсэн асуултад өгөг хариу болох юм.

-Харьцуулсан эрх зүйн судалгаан шинжилгээнийн байгууллагыг төрөөс тодорхой хэмжээгээр дээмжжих байх нь зүйтэй. Энээр хэлбэл төр өвөйн бүтцийд ийм судалгааны байгууллагыг байгуулах нь хууль тогтоох үйл ажиллагаванд түүлийн чиг холбогдолтой болох юм.

-Харьцуулсан эрх зүйн судалдаа зүйлд эрх зүйн булийн ойлголтой томохон байр суурь зээлнэ. Энэ ойлголтыг өвөөдөр эрх зүйн систем, эрх зүйн хэв маяг, эрх зүйн аймаг, эрх зүйн тогтолцоо газар мэтэр олон яланзар イラхийгээж байна. Бид энэ төрийн гол, чадсан нэр томъёог ирших нэгдмэл шийдвэрдээ хүрэх нь зүйтэй байна.

¹⁷ Ю.А.Тихомиров. Указ. Соч. С. 51.

-Улс орууудын эрх зүйн хэмжээг харьцуулахдаа эрх зүйн салбар, институтын болон хууль зүйн хувь чадлын шатлалд хамаарах байдлаар судлах;

-Эрх зүйн бүл, тогтолцооны эх сурвалжуудын олон төрөл, төвтэгтэй байдлыг анхааран үзэсний үндэснээд төсөөтэй, ялгаатай шинжийг илрүүлэх;

-Орчин уеийн улс оруууд здийн засаг, худалдаа, улс төрийн болон бусад хүрээнд ойртон няятрах төдийгүй зарим талаар бие биеизээд усасан шингэж байгааг анхааралт үзэх;

-Эрх зүйн бүлд ангилалын "харьцаангуй" шинж агуулах учир язва бурийн түвшний харьцуулсан судалгааг хийж байх;

-Эрх зүйн мэтийн эмпирик харьцуулсан судалгааг онол-номдолын чиг баримжаатай няягт хослуулан хийх;

Монгол дахь харьцуулсан эрх зүйн шинжлэх ухааны хөгжил олон хувь зүйлээс хамаарч байгаагийн дотор түүний үндэснээ ойлголт, бурзадхүүний боловсруулах явдал юуны түрүүвид чухал байна. Учир нь алкаа шинжлэх ухааны ёөрчийн ойлголтын цөмгүйгээр оршиж тогтоох аргагүй. Ялангуяа Монгол Улсын хууль зүйн шинжлэх ухааны зорилгоор гарч ирсэн байдал нь энэ асуудалд хуузын алхаарал хандуулакад хүргэж байгаа юм. Харьцуулсан эрх зүйн үндэснээ ойлгоотоо, ухадахуудын хөөр хөгжсө бүрдлийн. Үүнд:

1) Харьцуулсан эрх зүйн хүрээнд боловсруулсан ойлголтууд: эрх зүйн байршил (газар зүйн хамавал), эрх зүйн бүл, эрх зүйн тогтолцоо, үндэсний эрх зүйн тогтолцоо, дэлхийн эрх зүйн тогтолцоо, харьцуулах агаар зүй, харьцуулалт г.м.

2) Хууль зүйн бусад шинжлэх ухааны холбогдох ойлголтууд: хууль тогтоомж, эрх зүй, эрх зүйн хэмжээ, эрх зүйн үзүүл сургаал, соёл, эрх зүйн ухамсар, эрх зүйн харилцаа, субъект, объект болон салбар эрх зүй тус бүр дэх холбогдох ойлголтууд.

Эдгээр ойлголтуудын хөгжил нь харьцуулсан эрх зүйн судалалын болон салбар эрх зүйн судалгаа, шинжилгээнээс хамаарах онцлогтой. Өнөөдрийн харьцуулсан эрх зүйн судалгаанууд энэ чигнэлээр хийгдэвэл түйлэн ач холбогдолтой болох юм.

Харьцуулсан эрх зүйн судалгааг системтэй, тасралтгүй явууллаад судалгааны төвүүд, их сургууль, коллежуудын хувьд тэнхим байгуулж ажиллах нь илүү рүү дүнтэй. Энэ зорилгоор далхийн хэмжээний үр бүтэлгээд ажиллах, туршилага хуримтлулсан Францын Сорбонны, Голландын Лейдений, Английн Оксфорд, Кембрижийн Их сургуулнууд, Страсбург дахь "Харьцуулсан эрх зүйн олон үзслээс факультет" зэрэг байгууллагуудын үйл ажиллагаатай танилцах, хамтын ажиллагаа орнуулэх нь тустай байж болох юм.

Харьцуулсан эрх зүйн судалалын практикийн чиг үүрэг

Xарьцуулсан эрх зүйн судалалын судалгааны зорилго, чиглэлээс хамааран практикийн чиг үүрэг тодорхойлогоно. Судалгааны үр дүнг ашиглахын хураа, агуулга, хэмжээ нь хэсэн хэрэгжлэж байгаагаас шүүд шалтгаанаа. Шөөрөр хэлбэр хууль тогтоогч, судаллаа, эсвэл гадаадын аль наган байгууллагын харьцуулсан эрх зүйн судалгааны үр дүнг ашиглах тохиолдолд тус бурдаж харилцаад адилтүү зорилго агуулна. Ихижуу харьцуулсан эрх зүйн судалгааны үр дүнг хэрэгжэх дараах хүрээндийг судлаачид тодорхойлж байна. Үүнд:

-Хууль бүтээхийн үйл ажиллагаанд;

-Хууль тайлбарлах явцад;

-Эрх зүйн практик хэрэгжээд;

-Шинжлэх ухааны судалгаа шинжилгээнд;

-Боловсон хүчинийг бэлтгэхэд;

-Хувьн салбарыг гадаадтай хамтын ажиллагааг өрнүүлэхэд;

-Олон улсын болон засгийн газар хоорондын байгууллагад.

Эдгээрээс хууль тогтоох болон шинжлэх ухааны судалгаа шинжилгээний хүрээнд харьцуулсан эрх зүйн үр дүнг ашиглах хамгийн их хэрэгцээ, шаардлагыг гарах онцлогтой.

Ялангуяа эрх зүй нийгмийн харилцаа, жирийн амьдралд төлөвшик чадвагийн байгаа үед, мөн нийгмийн шинж төрлийн харилцааг эхицүүлах шаардлагыг гарасан эдийн засгийн хувьнд олжилт, туршлагыг харгалзаж үзэх нь алдаанаас соргийлж зөв зүйтэй алхам болох юм. Нөгөө талаар здийн засгийн хувьнд зүйл тогтуулласад нийгмийн харилцаа эмьеэ байгаагүй их хурдтайгаар улс орсон давнин өрийн болсон нь үндэсний эрх зүйнүүд "харилцааны үйлчилгээ", "үзүүлэх" нэхмийн замгүдүүлсэн байна. Эдгэр нь гадаад улсуудын эрх зүйн тогтолцоог таных мэдх, мөн өөрдлийн эрх зүйн тогтолцог таниулах эзүү ёсны шалтгаан болох бизээ.

Хууль бүтээх ажиллагадын, тодруулбал хуулийн төслийн боловсруулалтад гадаад улсуудын төсөөтэй харилцааг эхицүүласан хууль, эрх зүйн бусад эх сурвалжийг хийдэгийн эхийн ойлгоотоо, судаллаа, эсвэл гадаадын аль наган байгууллагын харьцуулсан эрх зүйн судалгааны үр дүнг ашиглах тохиолдолд тус бурдаж харилцаад адилтүү зорилго агуулна. Ихижуу харьцуулсан эрх зүйн судалгааны үр дүнг хэрэгжэх дараах хүрээндийг судлаачид тодорхойлж байна. Үүнд:

-Хууль бүтээхийн үйл ажиллагаанд;

-Харилцааны судалгаа шинжилгээнд;

¹⁶ М.Н.Марченко, Указ. Соч. С. 158-159.

хөгжсөн байдаг. Энэ нь Парламентаас төрийн байгууллага, албан тушаалтанд зарим бурзны эрхээ шилжүүлснээр хэрэгждог. Сайн тал нь хууль тогтоох байгууллагын цаг завыг жижиг асуудлуудад үрэхгүй, мөн тодорхой асуудлыг мэргэжлийн байгууллагыг нарийвчлалыг хохицуулдагт орших бол, серөг тал нь эрх мэдэл хувьзарах зарим, алт түмийн төлөөлөн удирдах ёс зөрчигднэ. Ийм серөг үр дагаврыг үл хяралзсан зөв институт Английн ерөнхий хүнд олсон нь гүйцэтгэх эрх мэдэлд чухал ач холбогдолтой хөгжлийн болгоотой.

Харин ийн институт манай улсад хэр төхирхөн вэ? гэдэг асуудлыг тодруулжин түүвэхэн хуулийн нь оруулсан хангатгуй бөгөөд бид харьцуулсан эрх зүйн судалгааны үр дүнг ашиглах шийдвэрээх шаардлагатай тулгарах болно.

Түүнчлэн аливаа улсад хуулийн зөв хэрэгжэхдээ түүний албан ёсны тайлбар чухал ач холбогдолтой байдгийг анхвараач үзэх нь зүйтэй. Албан ёсны тайлбарыас гадна хуулийн онолын тайлбарыг хяралзах нь бас иргэн мэдэлдэлтийн эх сурвалж болно.

Эрх зүй бүтээх тедийгүй хэрэглэг явцад харьцуулсан эрх зүйн судалгааны үр дүн ач холбогдолтой. Монгол Улсын Шүүхийн тухай хуулийн дагнасан шүүхийн тухай болох тухай засанс

бөгөөд манай эрх зүйн уламжлал, түүхэнд ийн шүүх бариг байгаагүй. Энэ нэхцэлдэг гадаад оруузын дагнаасан шүүхийн тогтолцооны харьцуулсан судалгаан чухал шаардлагатай болох юм. Энэ талаар Ю.А. Тихомиров ОХУ-д захирагласан шүүхийг байгуулахад Герман, Франц, Польш, Англи зэрэг улсуудын шүүхийн тогтолцооны харьцуулсан судалгаан хийсэн нийтлэлүүдийн чухал уургыг гүйцэтгэж болохыг дурдсан байгаа.¹⁷

Харьцуулсан эрх зүйн судалгаан хууль зүйн боловсролыг дээшлүүлэх практик үүрэг гүйцэтгэх байна. ХХI зуны хууль үзүүлсэн эрх зүй тодийгүй гадаад орны хууль тогтоомжийн талаар мэдэлгээ олж, цаашид

үндэсний болон гадаад улсын хууль тогтоомжийг зохицтой хэрэглэж байхын тулд харьцуулсан эрх зүйн арга зүйг эзэмшиж байх шаардлагатай юм. Мен орчин үеийн компютерийн технологийг ашиглах чадлагч байх нь гадаадын эрх зүйн эх сурвалжын шаардлагатай мэдээлэлээ олж авахад дехем болно.

Судалгааны эцэст монголын харьцуулсан эрх зүйн судалдаа гарч буй хамгийн тулгамсан, шийдвэрээх зайлшгүй шаардлагатай байгаа, хойшлуулжтыг дараах асуудлууд байгааг цокон тэмдэглэж байна. Үүнд:

-Харьцуулсан эрх зүйн судалалын тогтолцоог хархан авч үзэх вэ гэсэн асуудлыг тодруулах шаардлагын Шинжилгээний хувьны судлалгааны хоорондоо нарийн уялдаа холбоо, логик дэс дараалалтай байж мэдлэгийн салбар усгэдэгдээ. Дээр дурдасан судалгаандын тулгуурлан үзвэл харьцуулсан эрх зүйн судалалын тогтолцогч ерөнхийг бу тусгай ангид ангилж болохороо байна. Ерөнхий арги нь тусгай ангид хамаарах ойлголтын эх үндэс, бэз суурь, арга зүй нь болох ёстой. Харин тусгай ангид тодорхой салбар эрх зүйн харьцуулсан судалгаанынудыг, мөн эрх зүйн бүл дэх үндэсний эрх зүйн тогтолцоонуудыг багтаах нь зүйтэй.

-Харьцуулсан эрх зүйн судалгаан явуулахаа бааз сууриний салбаруулах, боловсон хүчинийг бэлгэх. Боловсон хүчинийг төлвлөгөөтэйгээр гадааддад сурган бэлгэхээс гадна дотоодод хичээлийнхээ хөтөлбэр, агуулгын салбаруулж, боловсронгийг бэлхэдээс голзох замаар энгээг нь өргөжүүлж болно. Өнөөдөр Монголын хууль зүйн ямар ч дээр сургуульд харьцуулсан эрх зүйн тэжхэмийг байгуулдагайг байгаа нь хөрөнгө санхүүгийг тахжасан илүү боловсон хүчиний асуудалтай холбоотой болон уу. Харьцуулсан эрх зүйн судалгаан явуулахад арга зүй чухал уургатай бөгөөд энэ үндэснээ дээр сурхын бичиг нэг сэдэвт зохиолын үүгээлгэж байгааг тэмдэглэх хэрэгтэй.

-Харьцуулсан эрх зүйн судалалын практик чиг үүргийг бүрэн дүүрээн ашиглах асуудал. Өөрөөр хэлбэл хууль тогтоох үйл ажиллагаанд харьцуулсан судалгааны үр дүнг зохицтойгоор хэрэглэх, мөн хуулийн төсөл санавчлагчид харьцуулсан хууль тогтоомжийн судалгааг ашиглах замаар боловсруулалтыг чанаржуулах шаардлагатай ургамлыг гарч байна. Өнөөдөрийн Монголын хууль тогтоох байгууллагад тохиолдлын чанарийн төлөөлэл ихээхэн байгаа нь хууль тогтоомжийн үндсэн үзэл баримтдад алдагдах, хэт ашиг сонирхолд хөтөлгөсөн хууль батлах нөхцөлийг бурдүүлэх болжээ. Ийм шинэ тутам бий болсон төлөллөөс хуудайн төсөл батлахдаа харьцуулсан эрх зүйн судалгаачдын судалгааны үр дүнг анхдэхүүн үзүүлж болих механизмыг бий болгох нь зүйтэй. Жишээ нь: Парламентийн дэргэд харьцуулсан эрх зүйн судалгаачдын төвийг ажиллуулах.

-Харьцуулсан эрх зүйн судалалын арга зүй, харьцуулалт хийн аргачлалыг онолын үндэстэй боловсруулах нь судалгаа, шинжилгээ нь дүнтэй байх, судалганы ажилд алдас гарахгүй байх урьдчилсан нөхцөл болно.

-Харьцуулсан эрх зүйн судал ба салбар эрх зүйн харьцаа. Энэ нь харьцуулсан эрх зүйн судалын бие давасын салбар мөн эсэх гасан асуултад өгөх хариу болох юм.

-Харьцуулсан эрх зүйн судалгаа шинжилгээний байгууллагыг төрөөс тодорхой хэмжээгээр дэмжих байх нь зүйтэй. Өөрөөр хэлбэл төрөөрэй бүтцэд ийм судалгааны байгууллагыг байгуулахын хууль тогтоох үйл ажиллагаанд түүхийн чөх колбогдолтой болох юм.

-Харьцуулсан эрх зүйн судалхан зүйлд эрх зүйн бүйлийн өйлгөлтөөн хөтөлбөр байр суурь зэрэлнэ. Энэ ойлголтыг энвэдээр эрх зүйн систем, эрх зүйн хув маяг, эрх зүйн аймаг, эрх зүйн тогтолцоо гээж мэтээр олон янзээр илрэхийлж байна. Бид энэ төрийн гол, үндэснээ томъёог нэрших нэгдмэл шийдвэрлэл хүрэх нь зүйтэй байна.

¹⁷ Ю.А.Тихомиров. Указ. Соч. С. 51.

ГАЛИЯ САРМУРЗИНА
(Казахстаны "Кайнер"
их сургуулийн доцент)

“Оролмаанууд” төрөлх эх орон Казахстандаа эргэж ирсэн нь

Казахууд одоогийн 43 оронд амьдарч байна. Узбекстанд 2 сая гаруй, Оростой оройндоогоор 2 сая, Хятадад 2 сая, Монголд 90 мянга. Туркт 15 мянган энэ угсааны хүн амьдардаг. Түүнчлэн Турс улсаас дамжсан АНУ, Канад, Австрали болон Европын орнуудад ч цагаачлан гарсан юм. Афганистанд одоогийн байдлаар 200 өрх гэр суурьшин амьдарцааж байна¹.

Казахстанд хүн ам зүйн байдал тийм ч амархан тогтвортожсоогүй. Сүүлийн 10 жилийн тус улсаас яны бүрийн үндэстэн 2 сая гаруй хүн ойрх болон алс дөрнөдэлт үлс орон руу ишүүгээд байна. (915708 хүн Оросын иргэн болоод байна) Тэдгээрийн 40 хувь нь дээд, дунд, тусгай дунд болгосролтой, эргэжилт хүмүүс байгаа юм². Тус улсын умард хэсэгт ажиллас хүч, эргэжлийн хүмүүсээс гадна салжин, малзин, берилгачид их дутмаг байна. Үндэстэн хоорондын болон улс төрийн мөргөлдөөн нийгмийн байдлаас болж урьж нь илжээ авч байсан мал аж ахуйга хөгжүүлэх боломжгүй, цашид тайван амьдарч, ажиллаж чадахгүй болood байгааг энд дурсаачгүй байж болохгүй юн. Дурьтгээд эх орноо гэсэн үзэл арилж балраагүй байна.

“Оролмаанууд” гэдгийг казахаас орчуулвал “буцаж ирэгсэд” гэсэн утгатай. Одoo

Казахстанд 8 сая, гадаадад 5 сая казах амьдарч байна. Энэ нь үндэстэн, ястны 40 хувь нь гадаадад амьдарч байна гэсэн уг³. Иймд гадаадад амьдарч байгаа нутаг иргэтийн тухайн хотгоож, эх орондоо бууцад наа туслах хэрэгтэй болов уу.

Гадаад оронд амьдарч байсан хүмүүс хэл яриагаа хадгаллад зогсогхгүй мөн соёл, эртний уламжлал, гар урлагыг цэвэр байдлаар нь явожж буй тодийгүй мал аж ахуй, барилгын салбарч ажиллах нөөц хүч болж байгаа билээ.

Казахстаны анхны Ерөнхий лийгч Н.А.Назарбаевын санаачилга, Казах улсын Дээд зөвлөлийн шийдвэрийн дагуу 1991 оны 11 дугаар сарын 18-ны өдөр “Бүгд наирмадах Казах улсын сайд нарын Танхим, ВНКазах Улсад Бүгд наирмадах Улсууд болон гадаад орноос шилжин ирж, хөдөө орон нутагт ажиллах хүснэгтэй угуул үндэстний суурьших журам дахь нэхцэл байдлын тухай” тогтоог⁴ гаргасан билээ. Энэ нь тэдний эх орондоо “мъядрас цорын ганци боломж ийн ялаа. Учир нь олон улсын төрөнд Казахстан улс хуулийн хүчинд энд бүрэн хүлээн зөвшөөрдөгөөгүй байсан юм.

Гэвч 1991 оны 12 дугаар сарын 16-ны өдөр “Казахстаны Бүгд наирмадах улсын төрийн

бүрэн эрхт байдлын тухай” тулгуур хууль хүчин төгөлдөр болж батлагдсан. Энэ хуулийн 2 дугаар бүлэгт “Зайлшгүй шаардлагар эх орно орхиг гарч өөр оронд амьдарч байгаа казах үндэстэн тухайн улсын хуулийн харшалхгүй бол давхар иргэншилээр казахын иргэж болж болно” гэсэн заалт⁵ оруулсан юм.

Өнгөрсөн зууны эхээр 80-аад оны эх, 90-аад оны сүүлээр Монголд 120 мянган уугуул казах үндэстэн амьдарч байжээ. Тэдгээрийн 80 мянга нь Важн-Өлгий аймагт амьдарч байв. Тэд 200 жилийн эмне Зүүн гарыг манжууд бут дохиж уед Хятадын Шинжаан-Үйтгарлас Монголд суурьшсан багеед 20-30 оны Зөвлөлт засгийн үеийн албадалын хамтаржуулалт их олголенгийн үеэр цагаачлагчдын үе удам билээ.

Өнгөрсөн зууны 80-аад оны сүүл, 90-аад оны эхээр Монголын баруун нутгавар ажилгүйдэл маш иж болсноор, тэд Казахстан руугаа нүүснүүс билээ.

Тагнуулмын төв газрын (АНУ-ын) Цахилгаан шуудан холбооны мэдээгээр Монголын хүн амны 40 хувь нь ядуурлын байдалд орсон⁶ байвлаа. Албан ёсны мэдээгээр 1990 онд 2,6 сал хүн амтай Монголын 60 мянга нь иэн ядуу байсан⁷. 1990 онд Казахстан руу 1000 өрх гар нүүж очжээ. Тэдгээрийн 300 гаруй

¹ Казахстанская правда..2002..29 июня

² Известия..2002..4 апреля

³ Казахстанская правда..2001..12 октября

⁴ Казахстанская правда..2001..29 апреля

⁵ Конституционный закон Республики Казахстан “О Государственной независимости Республики Казахстан”. Адам-Ата. 1992

⁶ Казак алдебиети-1990-20 тамыз

⁷ Время ПО..№85-86..17 ноября; Известия..1990..20 августа

эрх гэр Талд-Курган, 80 нь Кустанай мужид суурьшжээ⁸.

1993 оны 4 дүгээр сарын 15-ны өдөр улсын тэргүүн Исламын Вүгд найрамдах Иран улс болон бусад улс оюроос цагаачлав суурьших тухай квотын тогтоол гаргажээ. Цагаачлалын квотын 10 мянган эрх гэрээр хяглаарласан. Оролмажнуудын эрх гэрт зориуж орсон сууц барих санхүүгийн туслацааг үзүүлэх улсын тусгай комиссын байгууллас. Орхийн гишүүн бурд мөнгөн тэтгэмж олгох Засгийн газрын тусгай тогтоод⁹ тарсан юм.

1993 оны зүн Баян-Өлгий аймагас ийсэр итгүүдэл эхлэсэн. З мянган хүний ачаа барагаа чи хүнд даацын, чиргуултэй 3.5 мянган машниваар Казахстан руу ичдэгж, хүмүүсийн нь агаарын тээрвэр зөөврөлж бай. Өдөрт Усть-Каменогорскийн онгоцны буудлаас 10 онтог үйлчилдэг байлаа¹⁰. 1993 оны намар Ерөнхийлөгч Н.А.Назарбаевын Монголд хийсэн ажлын айчлал хийх урхалт 57 мянган эрх гэр Монголоos Казахстан руу нутгээд байлаа¹¹.

Казакстаны Ерөнхийлөгч Н.А.Назарбаев Монгол Улсын Ерөнхийлөгч П.Очирбат нар Монголд амьдарч байдаа казахуудыг хөдөлмөрийн гэрээгээр ичдүүлүүлэх тухай" асуудлыг авч хэлэлцжээ. Үүнд тэдэнд зөвлөгөөн өгөх шаардлагатай, Монголоос асар их ажиллах хүч Казахстан руу гарч байна гэж монголчууд тэмдгэлжсан. Гэвч энэ талаар Н.А.Назарбаев тэмдэглэхдээ "Цагаачлагчны зөвхөн 30 хувь нь хөдөлмөрийн чадвартай байна"

гэжээ. Эхлээд монголын тал Казахстан руу зөвхөн ажиллах хүч явуулах хүснэгтэй байгаа тухайгaa ярьж квотын хяглаарлалт, лицензийн асуудлыг авч хэлэлцэв. Нуурсултан Назарбаев үүнийг "иүүдэл" гэж иерлэсэн юм. Үүний дараа тэд цаашид ямар журмаар тадийн байдлыг харж узэх тухай ярилцсан юм.

Байнга оршин суух хүснэгтэй хүмүүсийг Монгол Улсын иргэний харьяллаас хасч, харин ажиллахаар явж байгаа иргэдийг хөдөлмөрийн гэрээгээр зохицуулахаар шийдвэрлэсэн юм. Иргээ вөрсдийн оршин суух эрхээ зэлжээд хөндлөнгөөс оролцожгүй гэдгийг хөөр тал тохирсон байна.

Эх орондоо булах ирж байгаа хүмүүсийн асуудал бол төрийн урт хугацааны болдого. Үүний хэрэгжүүлэх зорилгоор Казахстан Улсад ичдүүлэвчд, хүн ам зүйн асуудал эрхэлсан тусгай товчоог байгуулсан¹² юм.

Хамгийн том үзүүлэлт бол тэдээгэр оролмажнуудын ая тухтай орчинг бүрдүүлэх явдал юм¹³. Гэвч үүний хэрэгжүүлэхэд амаргүй зүйл. Тэдээрэй Казакстаны хойд зүгийн алслагдсан суурингүүд руу шилжүүлэх итгүүлэдэг. Харин тэд ёмнид хэсэгт амьдрас хүснэгтэй байдаг ажээ. ёмнид хэсэгт зуучилтийг харж үзэгүйн улмас зөвхөн тэнд 17360 ерх айлын 81 мянган гаруй хүн, ойролцогот 7 мянган оролмажаа нүүж очсон¹⁴ нь тэр нутгийн даацыг хэтрүүлээд байна.

Хүмүүсийн ихэх нь нийслэл Алма-Атад амьдрас хүснэгтэй

байдаг. 2002 онд Алма-Ата хотод амьдрас хүснэгтэй 1000 хүн гаргаж байсан боловч зөвхөн 40 эрхдэг л үүнийг зөвшөөрчээ¹⁵.

Ямар ч иехцэлд ирсан хамаагүй оролмажнуудын орон төрийн асуудлыг шийдвэрлэхийн ёмне тэдийг нэг газар төвлөрүүлдэг. Одоогийн байдлаар ёмнид Казахстанд ийм тэй гурав бий. Хөөр нь Сайрамын дүүрэгт, негее нь Шымкентэд байрладаг ажээ. Оролмажнууд энд вөрсдийн гэсэн гэр оронтой болох хүртээ амьдардаг. Үүнтэй адил төвийг Мактаараль болон Сарыагашийн дүүрэгт байгуулахаар бэлтгэж¹⁶ байна.

Төрийн хамгийн том асуудал орон байрны асуудал. Монголоос ирж байгаа вөрсдийн нутаг ижтээвээ байрлуулах асуудал анхандсаа сайн судалж үзээгүйн улмас бэрхшээлтэй тулгарсан.

1993-1996 онд жил бүрийн квотын хүрээнд хүлээж авсан айл орхуудад хөдөлмөр эрхлэлтийн Төрийн сангас жил бүр санхүүжилт хийдэг байсан нь бас нэг бэрхшээл учруулж байлаа.

Энэ сангийн хүрээнд 2 мянган орон сууц олгох ёстой болох. Орон байрны зардлыг тухай орон нутгийн санхүүжилтээс гаргаж байсан боловч 1997, 1998 онд байдал дээрдэгээд. 2000 оны 9 дүгээр сар гэхэд 5222 айл орон байрны ергедээгээс байлаа. Эдгээр асуудлыг шийдвэрлэхийн тулд орон нутгийн 2001 онд хэрэгжүүлэх төсөвт 2000-2002 он хүртэл орон байр, тээврийн ерийг барагдуулак арга хэмжээг үе шаттайгаар хэрэгжүүлж төслийг

⁸ Казахстанская правда.-1991-5 июля

⁹ Казахстанская правда.-2001.-29 апреля

¹⁰ Там же

¹¹ Казахстанская правда.-1993.-22 октября

¹² Казахстанская правда.-2002-29 июня; Известия.-2002.-4 октября

¹³ Казахстанская правда.-2002.-23 октября; Казахстанская правда.-2002.-29 июня

¹⁴ Казахстанская правда.-2002.-23 октября

¹⁵ Панорама-2002 №48, 13 декабря

¹⁶ Казахстанская правда.-2003.-23 октября

¹⁷ Казахстанская правда.-2002.-29 июня

Төсвийн комисс гаргав. Энэ нь үр дунгээ иргэн юм. 2000-2001 онд орон нутгийн цагаачаллын албанаас нүүдэлчдэд 4080 орон сууц¹² олгожээ. Казахстанд эртгэй 63, эмгэгтэй 58 нас хүртэлх хүнд орон сууц олгодог.

Монголоос олон хүхэрдэй, Мөндер настай хүмүүс нүүж ирж байгаа нь Казахстаны тэлд маш хүндэтгэлтэй байдаг нь тэдний ихэнэ нь ажил эрхэлж чадваргүй байдагтай холбоотой. Казахстан Улсын хуулийн дагуу нүүдэлчдэд тэтгэвэр олгодог боловсруу энэ нь олон хүндэр дагуулдаг. Монголд тэтгэврийн нас 55-аас эхэлдэг бол манайд эмгтгэйд 58, эртгэйд 63 нас байдал.

215 мингийн оролмаанаас ердөө 102,5 минга нь хөдөлмөр эрхлэх наисныхан. Эдгэрийн 54 хувь нь ажлын байраар хангагдсан¹³. (2002 оны байдлаар) Үүнээс ихэнх нь хотод амьдарч, эндер цалинтийн ажилд орох хүснэгтэй байдаг боловч боловсрол, мэргэжил нь дутдаг.

Өөрийн болсгүй гэр бүлээг тэжээж чадахгүй айл өрхийг төрхэлжилдэг бөгөөд одоогийн байдлаар 13600 айл өрх энэ туслаамжийг хүртэй байна. Тэдгээрийн 898 нь тажээгчээ алдсаны, 3014 өрх олон хүхэрдэйн, 4398 нь амьжиргааны төвшин доогуурын тэтгэлэг авч байна.

Ийм тэтгэлэг оролмаануудад тэр бүр олдлогтуу. 1991 оны Монголоос ирсэн Байдолдын Абыгыланы туршлагаас үзүүльье. “Эхлээд мөнгөн тэтгэлэгийн олон хүхэрдэй айлд, хөгшчүүлд орон байр олгож байсан. Би эдгээр зэрэглэлийн алжид ч багтаагүй. Энэ бол миний алмьдралын хамгийн хүнд хэцүү че-

байсан. Хэдийгээр би Европод боловсрол эзэмшиж, ажлын туршлагатай. Монголын томоохон үйлдвэрт ажилладаг байсан ч наадж ажил олдохгүй байсан. Жилийн дараа наадж байсан менгэ мань дуусах алдад би орон нутгаар явж амьдралас сайжруулагч эрэлд гарсан.” Абылгаз Воздвиженка тостоны Акмолин талмын сонгоон авч тэр бүлийн хамт нүүж очжээ. Тэнд оролмаануудыг ажилтгүйдэл угтав. Тэнд байшин худалдаж авсан ажлын байраа гаргав. Туунд ингэжээс вер зам бағыгайг. Нурж унах дэхсэн байшиндаа оёдлын машин авч, юм оёй, жаал жуул юм олдог болов. Цаашид суралцах боломжтүү тушиг энэ хамгийн хялбар арга байлаа. Зак дээрээс ява бурийн зүйл худалдаж аваад түүчиний эдхин хамсалж, шинээр хувцас оёж байв. Эхлээд хууихийн бэлгэдэг, малгай, пами байлаа. Дараа нь арай нарийн зүйлийг ч оёдог болов. Хамгийн их эрлэл хэрэгцээтэй зүйл бол баэлийн байлаа. 1996 он өнгөрөв. Казахстанд шинэ нийслэл байгуулагдаж эхэв. “Астана су ариасы”, “Астана энерго сервис” компанийн ажил хэрэгч холбоо тоогтоо, оёдлын бүтэцдэгүүнчлийг нь авч нутаг нийтийндаа ажлын байр гаргас гэвээ. Одоо түүний үйлдвэрт 6 хүн хөөр эзлэж ажиллаж, тэдний сарын орлого 4-5 мингийн талтэд хүрсэн. Эмгэгтчүүд үүнд маш талархалтай ханддаг. Тэд бусад оролмааныг бодвол амьжиргаатай хүмүүс”.

Үүнтэй ад... ишээ олон бий. Улсынхаа хөдөө аж ахуйн эзргижилтийн туслаамжийт Алма-Ата мужийн оролмаануудын нэгдэл “Асан” аж ахуйн эзгж бизнес төлөвлөгөөнээсээ, мөн нүүдэлчдийн “Заря” аж ахуйн мужийн засаг захиргааныга

дэмжлэгтэйгээр зээл авах асуудлыг шийдвэрлэж чадлаа¹⁴.

Оролмаануудыг дэмжих хөдөлгөөнийн 3 төвийн танилцуулга Жамбыл мужийн боллоо. Энэ нь Олон улсын цагаачалын байгууллага, “Хавиргай сар” нийтэмжийн хүрээнд хэрэгжиж бий программа. Энэ төслийн хуреид Караганда, Алма-Ата, Жамбыл мужид, есөн төв байгууллаар төлөвлөж байна. Үүнийг хэрэгжүүлэхийн тулд 27 мянган амдолларын тесел хэрэгжин. Өнөөгийн байдлаар 2576 оролмаан хувийн аж ахуйтууд байна.

Олон улсын цагаачалын байгууллага нь нэг удаагийн туслаамжаар болон бичил зээлийн туслаамжаар ажлаа хязгаарласангүй. Энэ тесел оролмаан нарын нөхөрөлийг терийн бус байгууллагын хэмжээнд хүлээн зөвшилцөрүүлж, зорилтуудыг хамгаалахад, төрийн дүрэм, журамтад голгоход онцлог ахуаарч байна¹⁵.

2002 оны 11 дүгээр сард Ерөнхийлөгч Н.Назарбаев “Казахстан Олон улсын цагаачалын гишүүн орон болсон тухай” зарлигт гарын үсэг зурав. Олон улсын цагаачалын байгууллагад 91 орон хамрагдсан байдал. 12 дугаар сарын 2-нд Женеет болсон 84 дэх зөвлөлийн хуралдаан дээр Казахстаныг уг байгууллагын гишүүн орон болгосон.

Олон улсын цагаачалын байгууллага нь Казахстанд оролмаануудад туслах хөтөлбөр, мөн Казахстаны Парламентад орчин үеийн цагаачалын хуулийн төслийг хэрэгжүүлэхэд туслах гэж байна.

¹² Там же

¹³ Казахстанская правда.-2002 г. 1 января

¹⁴ Казахстанская правда.-2002. 20 мая

¹⁵ Панорама-2002 №20-24 мая; Казахстанская правда -2003 г. 16 января

¹⁶ Казахстанская правда -2002 г. 29 июня

Өөрсдийн хувийн аж ахуйтай болоогүй ч гэсэн бусад оролмаан гар хумхин судалгүй. Тэд Монголоос ирсэн хивсийг зарж амьдардгаваа гадна орои нутгийн зах зээл дээр эрэлт хэрэгцээтэй бараваануудыг зарж, бас мал аж ахуй эрхэлдэг. Одоогийн байдлаар туслах аж ахуйг 14.1 мянган айл эрхэлдэг. Өөрсдийн хувийн аж ахуйг эрхлэхийн тулд 31 айл зээл, 513 айл бичил зээл авчээ²².

Монголоос ирсэн айлууд хэдэн зуун толгой малтай байлав. Энд сайн тохижихийн тулд тэд өөрсдийн малыг навш нь оруулж ирэх сонирхолтой байсан. Гэвч үүзэс хүндэр гардаг. Оросын Алтай нууруны 70 км замыг туулах болдог. Гэвч оросын хилийн болон мал эмзэглийг алба мал түүж орхын зөвшөөрөл олгохгүй байгаа. Өөр их арга зам бол Казахстаны дорнод мужаар туж оруулах явдал байв. Ингэхийн тулд 30 км шинээр зам тавих хэрэг²³ гарч байгаа юм.

2002 оны 11 дүгээр сард Казахстанд болсон Олон улсын казаххудын II Хуралдайг төрийн тэргүүн цохон тэмдэглэхэдээ квотын тоог измэхэр төлөвлөж буйг тэмдэглэсэн. Квотын нэвшеерлийн дагуу 2003 онд 5 мянга, 2004 онд 10 мянга, 2005 онд 15 мянган айл ерхийг²⁴ хүлээн авах тэмдэглэсэн. Ирх хүснэгтэй хүмүүс их байгаа боловч бид тэднийг нэгмэсэн хүлээн авах боломжгүй билээ.

Оролмаануудыг Казахстаны иргэн болон асуудал үндсэндээ шийдвэргэж, тэднийг ажлын байраар хангах болсон. 2000 оны 4 дүгээр сараас эдүгээ хүртэл 100

мянган хүн Казахстан Улсын иргэн болоод байна. 8 жилийн эмне энэ тоо 15 мянга байсан. Мен 12.6 мянган хүний хэрэг Дотоод явдалын яаманд танилцаадж байна.

Казахстан Улсын Ерөнхийлөгч Н.Назарбаев өөрийн "В потоке истории" (Түүхийн урсгалд) номодыг бичихдээ "Харээн бий өөрсдийн эх орондоо эргэж ирэх эрмэлзэлтэй байгаа казаххудыг хүлээж авсаад Герман, Израильд нутаг, үндэс нэгтэндээ үзүүлдэг шиг амьдарлын нэхцлийт сайжруулж егех хэрэгтэй. Гэхдээ тэднийг 2 дахь эх орноо нь хоссоон алмалтаар буцаах архгүй²⁵ гэжээ.

Буцаж ирнэ гэдэг амар бэүйл биш ээ. Хүнд хүчиргийн аравас дагуулдаг учраас харь оронд амьдардаг 2 мянга гаруй казаххудын дөнгөлт 1 хувь нь эргэж ирсэн²⁶. Гадаад оронд амьдардаг казахкууд сурал бичиг, ном, мэргжилтнүүд, өдөр тутмын сонин хэвлэл, техник, телевизийн нэвтрүүлгээр хангах, зорчих хөдөлгөөнийг хэвийн болгохыг хүсдэг. Олон улсын казаххудын II Хуралдайг 2003-2007 онд гадаадад амьдарч байгаа нутаг нэгтгүүдээс дамжих тухай төрийн болдогын төслийг хэлэлцэв. Энэ нь цаашид бий болох казаххудын харилцаны хүчин зүйл болни. Энэ төсөлд зориулж гадаадад амьдарч байгаа казахкууд өөрсдийн савал хүснэгтийг нялгэжээ. Эдгээр санал нь нэг бурчлагд сундлагадаа болно²⁷.

Казахстанд оролмаануудын тоо жил ирх тусам иссөөр байна. 2003 онд л гэхэд цагаачалалыг эрсэн сальдо 1.6 дахиin багасгалаа²⁸. Казахстан Улс цагаачахад тааламжтай орон боллоо. Сүүлийн

10 жилд эх орондоо эргэж ирсэн оролмаануудын шинжлэх ухаан, урлаг соёлын хөгжилд оруулсан хувь нэмэр нь иссөөр байна.

Оролмаанууд Алма-Атагийн бүх л их, дэд сургууль, театр, зохиолчдын хороо, төлөвийн, радиод ажиллаж байна. Эдний дундаас доктор 13, эрдэмтэн 67, дэд, боловсролтой 12182, бүрээн бус дунд 1472, техникийн мэргэжлийн 16196, урлагийн 631, боловсролтын 5917, эмнэлгийн ажилтан 2492, төрийн албан хаагч 651, бизнесмен, хувийн аж ахуйтан 2576²⁹ байна.

Нүүдлэлэн суурьшигчдад ийм хүнд замыг түүлж, хүндэрэл бархшээлтэй учирсан ч орчин чийн Казахстаны эдийн засаг, соёлд өөрийн гасын хувь нэмэрээ оруулж байгаа юм.

Орчуулсан С.Туяа

²² Казахстанская правда.-2000-20 мая

²³ Казахстанская правда.-2002-24 октября;

²⁴ Назарбаев Н.А. В потоке истории. -Алматы: "Атамура", 1999.-с.136

²⁵ Казахстанская правда.-2002-23 октября

²⁶ Казахстанская правда.-2002-25 октября

²⁷ Казахстанская правда.-2003-16 января

²⁸ Известия.-2002-21 ноября; Казахстанская правда.-2003-16 января

Ахмад өмгөөлөгчийн зөвлөө

Санааж бодсоноо л жэлье

Би Монголын өмгөөлөгчийн байгууллагын 75 жилийн хөгжлийн түүхийн сүүлийн 40-и жилийн нь өмгөөлөх байгууллага, өмгөөлөгчийн үйл ажиллагатай холбоотой явжээ.

Намайг 1964 оид Хууль цаазын дунд сургууль төгсөөд өмгөөлөгчөөр ажилласлаа байх үед өмгөөлөх байгууллагын хөгжлийн түүхэнд иэр нь мөнхжирен Д.Ханд, Г.Очир, Д.Дугаржав, Ч.Найдан гээд алдартнууд машн амьд сэргүүн үе төрж амьдардаг байсан бөгөөд тодний зарлуу халаа болсон Г.Пүнисал, В.Дагвардорж, Б.Плэжээ, Д.Хеет нарын олон сайдчайгаар хамтран ажилласлаа тоднаасээ суралцаж байв.

Энэ бүгдийг цуухас дурдахын учир гэвэл эдгээр алдарт өмгөөлөгчийн ажлын арга барилыг судалж, суралцаас явнын хувь олж мадсан зүйлэсээ заруулж өмгөөлөгчиддээ санаад үлдсэн зарим нэгийг нь хэзэг гэж бодлоо.

Би юу олж мэсэн бээ гээлээ:

1. Эртний хашир өмгөөлөгчийн төрийн хууль тогтоомжийг бусдаас илүү мэдэхийн хичээж, түүнээ ч биеийн тогтоомжийн арви сан, лавлахтай байсан юм. Шинэ гарсан хууль тогтоомжийг бусдаас уртаж мэдэж, бас бусдаас эмне олов нийтийг хүргэхийн төлөө тэмдэгт, тэр хэмжээгээрээ олонд иэр хүндэтгийг болж байжээ. Бид ахмад өмгөөлөгчдөө “Хуулийн лавлах” гээд нэрээрэдгээ байсан бөгөөд тоднаасээ сууринд өмгөөлөх байгууллага, өмгөөлөгч тус бүрийн хувийн лавлах, кодификации хөгжлийн шинэсээр тавигдаж билээ.

2. Аливаа хэрэг маргаанд холбогдох материал, нотлох баримтуудыг өөрийн арга, ухачийн шинжилэг судлагчид байлаа.

Байцаалт, бичиглэл, шинжээний дүгнэлт бүрэгийг унижж үзээд даган зөвшөөрөхөөс өмнө тал бүрээр эргэцүүлж, няялдлаг

Ахмад өмгөөлөгч
Д.ТОГОТХЖАРГАЛ

байсан нь зарим үед энэдүү илүүд юм шиг бодогддог байсан ч эцэстээ зарим нь бүр санааснаар нь эргэдэг байж билээ.

Aхмад өмгөөдөгчид хамтран ажилладаг зарлустас “чи хэрэг танихдаа овоо юм” гэж урамшуулах буюу “чи хэрэг муз таниж байна” гэж нутгардай нийшиуд хэлдэг байсан нийсохойд халуун болоч маш том сургаал байжээ.

3. Эрүүгийн, Иргэний, Захиргааны аль ч хэргийн материалыг маш хянуур нямбай ушигч тус бурт нь том түүвэр тэмдэглэж хөтөлдөг байв. Ийнхүү тодорхой тэмдэглэл хетхэхийг бидээс шаардлаг, түүнгүй өмгөөлөх үйл... лаглагын чудес хэмээн үзэг байлаа. Зарим үед хэрэг маргаа, материалын баригл бүхээлд нь хуягахад хурдэг байж билээ.

Ингэж өөртөө тодорхой материалыг болох нь маргаан матгылцээн явуулах үед бодит нотолгоо гаргаж хэрэлдэх нехцилийг бурдуулдаг төдийгүй хэрэгээс тохиолдсон үед хэдий ч эргэн харах бичил архийн болдог билэй.

Хэргийн түүвэр тэмдэглэлийн ач холбогдлыг ахмад өмгөөлөгчид чухалчлан үнэлдэг бөгөөд энэ тухай Монголын

өмгөөлөх байгууллагыг 75-и жилийн ойг тохиолдуулам гаргасан “Үе үеийн өмгөөлөгчид” номд олон өмгөөлөгчид дурдлагалдаа бичсэн байна билээ.

Дашрамд кэлэхэд өмнөх үегүй, өвөө үе гэж байдаггүй болохбөр дээр дурдсан номыг заруулж өмгөөлөгчид маань судлан үзэж, тухайн үаг үе өмгөөлөгчид хэрхэв ажилласлаа, юуны төдөө зорьж тэмцэж байж вэ? гэдгийг судалбал өмгөөлөх үйл ажиллагагаа цаашид хөгжүүлэхэд санаа авах зүйл байж болохыг сануулах байна.

Миний бие үеийн ахмад өмгөөдөгчдийнхөө арга бариллас суралцаж, тоднаасээ зуугдэж ажлын дөртэй болж, одоо “ахмад” гэж халгэдэх болсны хувьд заруулж өмгөөлөгчдийнхөө анхаарлыг цеен хэдэн зүйлд төвлөрүүлэн санаа бодлоо харьс.

Өмгөөлөх үйл ажиллагагаа хууль зүйн хүрээнд явагдах ёстой

Ийм үгийг хүн бүр нь хэлдэг шүү дэ. Гэхдээ өмгөөлөгчдийн үйл ажиллаганы явцад энэ зарчмын алдагдах байна гэж хүмүүс ярилцах юм. Өмгөөлөгчийн ажил санхан чажил амьдралын нь хүнд хэцүү юм олон бий. Өмгөөлөгч нэг талаас харахад хэрэг илд укаасан хүнд хэлслэгдсэн түүний зарчмын хувьд хуулиас гадуулж ажилласлаа чөр байдаггүй. Өөрөөр хэлбэл, хууль бус үйл ажиллагагаар хэн нэгэнд зуучлах, башир арга ухалин зах, хэн нэгний хооронд элдэв уг юмс дамжуулах, хуурамч мэдээ материал үйлдэх, нотлох баримтуудыг чөр байдаггүй гэсэн уг билээ. Зарин хүн шилж сонгож авсан өмгөөлөгчийн яаж ч ажилласлаа болох мэт санааж элдэв зүйл тулгас явдал байдаг. Ийм байдалд автагдажгүй хуулын хүчин хат ухаанаар асуудалд хандаж

хууль зүйн хүрээнд үйл ажиллагаа явуулахаар тохиолдохыг хичээвэл зохих бөгөөд эс тохирвол ёмгээлэх үйл ажиллагааг явуулахаас татгалзах ч болдог. Энэ бол шударга явдал мөн.

Хүннэг энэрэнгүй зарчмыг чанд санхигийн байх ёстой

Энэ нь хууль зүй ёс суртахууны хүрээнд авч үзэгдэг орчин асуудал билээ. Гэмт хэргийн талаас авч үзээл ёмгээлүүлэгчийн холбогдсон гэм буруутай гээд үйл ажиллагааны ёс үйл үндэс нь куяут холбогдой сайннаа вэ? гэдгийг өөрийн дотоод итгэл, арга ухааны шүүг тунгаглах дүгнэн цэгтэж баслагана гэснүүт. Хууль зүйн энэрэнгүй үзүүлэлт нь узвах объектын, субъектын талд хөгжлийн талдаа буюу цагаатгах ямар үндэс болдогдсан цэгтэжийг хэлж болох юм. Гэмт хэргээт холбогдог нь уг хэргийн жинхэнээ зэс (субъект) мөн үү? биш үү? гэдгээс эхлээд хэрэв мөн гэж тогтоогдсон нь хөдөлбергүй багтлагдана байгаа бол гэмт хэргээт үйлдэх санаа бодлоо хэрхэн хөргүүлсэн, бусдын ятгалаа, тулхажээ дарамт шахалт нийлэвэл эсэх гэх мэтийг олон талаас нь эргэцүүлийн тунгаглаа учиртай. Энэ гэмт явдал холбогдсон үзээд гэм буруутай эсэхийг ёмгээлэгчийн нийжийн сэтгээний толлинд харж үзүүлж гэсэн хэрэг мөн. Үүдийн заргасгээс хэргээт холбогдог хан вэ? гэдэг нь их чухал. Нас, биений байдал, оюун ухааны хөгжил, мэдэлгээ боловсрол, амьдралын нь нөхцөл байдал гээд хүнийг судалдаа олон талын нь харгалзан сүдлэх ёстой. Энэ бүгд нь хээрт холбогдсон хүнд мааны хүнлэг эзэнгүйг байдал хэрэг эзэр шигжиг вэ? түүнд хэрхэн хайдж ямар үнэлгээс өгч дүгнэлт хийх вэ? гэдэгтэй холбоотой байдал билээ.

Үүдийн заргасгээс ёмгээлэгчийн өөрийн нь хүнлаг энэрэнгүй чанар зохиж нөвлөвтэй байх нь мэдээж. Ёмгээлэгч хүнлаг эзэнгүйг байх гэдэг нь ёс журамтай байхыг хэлэх бөгөөд өөрийн эрх дархах ашиглалт хорхи, цагдааг газрын дотоод дэг журмыг зөрчиж, зохиж зөвшүүрэлгүй хоригдогчид идэж уух элдэвийн зүйл оруулах. Тамхи

тариагаар үйлчлэх нь ёмгээлэгчийн хийх ёстой ажил биш юм.

Харин хоригдож, мөрдэгдэж байгаа уг этгээд хэн нэгний буруутай үйл ажиллагаа, ятгалгад автагдах, олсож цангах, очилж шаналах, хууль бус дарамт шахалтадаа ертэх, ойр зуурын зөвшүүрэгдсэн зүйлээр гачигдах зэрэг зүйл байгаас эсэхийг сонор сорогор хянаж анхааран тийм зохистгүй зүйл байваас түүнийг таслан зоогоо, эрхийг нь хангаг хамгаалах талаараа мөрдөн байцаагч, прокурор, шүүхэд эрхийнхээ дагуу зохих журмаар мэдэгдэж холбогдсон арга хэмжээг авахааруулж байх ёстой. Өмгээлэгч хэрэг маргааны талаараа шүүхээс гарах шийдвэрийг урьдчилсан ухаалгаар бодж болсворуулан үйлчлүүлэгчдээ аль нэгэн талаар зохистой байдлын бий болгоц хүнээр, эзэнгүйг өсөнд нийцээн шийдвэр гаргахад нь нөхөнж чадах оновчтын санаалыг бодж болосворуулсан цэвэр мэргэнээр илтгэсэнээр үүргээ биендуулэх учиртай. Ер нь ёмгээлэгч нь хэн нэгнийг ёмгээлэгчийн түнд иегеог нь үндэслэл мутайгаар яллах, хуулаг бус авир төрх үзүүлэхээс аль болгоочир шайлсхийн нь зохистой төхөн үзэд билээ.

Ёмгээлэдээ тутштай, шударга хайдж хуульч хүний армун шинж чанарыг илэрхийлэгч байх ёстой

Хэн нэгний эрх ашгийг Хамгаалж, эрх зүйн туслалцаа үзүүлэхээр гэрээ хийсэн бол тэр хэлцэлдээ үзэх тутштай хайдж шударга ажилласан нь ёмгээлэгчийн хууль зүйн болон ёс суртахууны үүрэг байдал.

Өмгээлэгч хүн бол хэн нэгнээс санаандас тулсан менгэ авахыг эрмэлзэх биш, хэн нэгнээтийг хөдөлмөрэйн ур дундаж тохиорх хэлс авахаар шударга хэлцэл хийж түүнийхээ төлөө тутштай шударга, цэхрэлтгүй идавхитийг ажиллагаа байх нь зүйтгэй. Өөрөөр хэлбэл хэрэг ялавс баруун чөлөөлийн дэг мэт сайн сайхан алмалтыг хөнгөмсгөөр урьдчилсан өгч тар нь бүтэлгүйтэй залж зугтаж арга хэрэглэж огт болохгүй. Ийм явдал

дэен боловч тохиолдож байсныг соисоод сэтгэл зөвиурлан харамсанаа санаагалзан эн утийг зориуд анхааруулан хэлж байна.

Өмгээлэгч нь үйлчлүүлэгчийн хүснэгтийг хулзэн авах буюу татгалзах эрхтэй болохоор туслалцаа хүснэгтийг тухтай ярилцаж учир шалтгаалыг судалсан эндээс өөрийн дотоод итгэлийн үзэлжмжээр хэрхэгийг шийдвэрлэдэг. Хэрэв санаалыг хүлээн авбал хэрхэн ёмгээлех, ямар ур дунд хүрэх боломжтойг үйлчлүүлэгчдээс урьдчилсан мэдээлж, ийнхүү эрх зүйн туслалцаа үзүүлсний урьдчилгаа буюу хөлсөнд хэдий хэрийн хэлс авахаас санал болготоо тохиорилцог шүү дээ. Энэ бол ёмгээлэгчид хуулиар зөвшүүрэвэрийн эрх учир монгол хөөцөлдсөн шударга бус үйлдэл биш юм.

Өмгээлэгч үйлчлүүлэгчийн ийнхүү тохиоролсон хэлс нь ур дунгээс шалтгаалан өсөх буюу буурах хайдлага байж болохыг чигүүгээсээрийн арагтай. Үйлчлүүлэгч нь энэ ёмгээлэгчийн үйл ажиллагаанд сэтгэл дундурд байх буюу гомдолтой бол үйлчилгээний хөлсийг баагасах, хасах санаал гаргах нь ч бий. Үүнд ёмгээлэгч хүн эмзэглэх явдалгүй харин ч ухаалгаар хайдж, олигтой үйлчилж чадаагүй бол училд хүсэх соёл, сэтгэлийн танхэтэй байх учиртай гэж боддог. Үүний заргасгээс ёмгээлэгч нь итгэл, зутгал, мэдлэг, чадвараарас зохих ёсоор сайн үйлчилж чадсан бол үйлчлүүлэгч нь талархасаа илэрхийльсэн хөлсөө нэмэгдүүлж болох бөгөөд ингэхийг сангуулж шаардах нь шударга бийд билш юм. Учир нь ямар нэгэн үйл ажиллагаа хийлгэхийн түлд игсэн хууль бус зүйл биш, сайн үйл бүтэснэйхийн төлөө алжсаныг үр дунд нь тохиуулсан төлж байгаа шударга үнэлгээ юм. Өмгээлэдээ тутштай байх гэдэг нь өөрийн дотоод итгэлээр хийсэн дүгнэлт нь үйлчлүүлэгчийн санаал болдад ийнцээс байгаа бол эсэйд нь хуртэл, өөрөөр хэлбэл болохос нь болохгүй нь хуртэл буюу ялалт хийж хүртэл хуулиар хориглоогүй аргаар мятрашгүй тэмцэх үйл ажиллагаа юм. Зарим ёмгээлэгчид анхан шатны үйл ажиллагаа

оролцоод түүнийгээ бүтэлгүй болвол чимээгүй мартдаг гэм байдгийг туштай шударга уйлдэл хэмээн узэж болохгүй билээ.

Үйлчлүүлэгчтэйгээ тухай бүр цаашаа хэрхэг талаар хэлэлцэн тохиирч дараагийн асуудалд өмгөөлөгч хандадаас анхан шатанд тавьсан санаалын хууль зүйн үндэслэлгүйгээр хамгаалан оролцож, эрх зүйн туслацааг туштай шүүхэлжихгээ эрэлзээг учиртай. Энэ нь өмгөөлөгч үйлчлүүлэгчийн хамтын санаа болдны илэрхийлэл болдог.

Өмгөөлөгч нь хэрэг материалыг судалсны дараа холбогдгүйтой уулзан ярилцах мөч бол өмгөөлэлд бэлтгэх үйл ажиллагааны чухал хасэг

Xэрэг ялд унасан буюу **Х**аргаан мэтгэлцээнд өртсөн хэн боловч өөрийгөө хамгаалах ухаан сийж, "варгач" хайлт байдал нь ишүү биш. Иймд хэрэг маргааны наумуухан, хуваалаг солбайтийн харилцах ёстой.

Өмгөөлөгч бол далайлан сурдуулж, албадах, хуурч мөхлих амьтгэх, алдуулж зарг элдэв бүтэлгүй явдлаас хол хөндийг байх чигрүүтэй л хэлж сануулах гэсэн юм.

Аливаа хэрэг маргааны нотлох баримт болон дугласны материал нь бүрдэж шинжлэлийн судлахны тулд ач холбогдолтой гасны зүйлээ хуудас, дугвар бүрээр нь түүвэрэн авч дараа нь түүндээ дун шинжилгээ хийх ёстой. Нотлох баримтын судлан шинжлэхэд он, сар, өдөр, цаг хугацаа, улирлын байдал, өнгө зурс, тоо хэмжээ, худалдны дугаар гээд ач холбогдолгүй зүйл гэж огт байдаггүй.

Энэ бүгдийг нуршиж байгаагийн учир газэл сүүлийн үед хэргийн түүвирэн ач холбогдолгүй дуттуу уналаасан хэрэг болсон үед чухал нотлох баримт болох зүйлээ мартах, буруу зөрүү дүргэж будилах, самгардах зэргээр өмгөөллийн ач холбогдолгүй бууруулж болзошгүйт сануулах байна.

Хэрэг хуучирдаггүйн адил, хэрэг маргааны түүвэр хээсээ ч хуучирдаггүй, цаг улирах тутам

үнэд орж, архивын нэгэн бичил баримт болон үлдээг билээ.

Өмгөөлөгч нь хэнтэй ч уулсант тайван, зөлдэг, илэн далааныг, итгэл үнэмшил төрүүлэхгүй ярилцах чадлаг байжын хамт уулзант ярийн эзлэх тухайн хэрэг маргаанд зайлшгүй холбогдолтой түү мэдэж авах, дүгнэлтээ мэргэжлийн үүднээс тайлбарлаас шаардлагын тохиолддог.

Өмгөөлөгч нь ямар ч нехцэлд өөрөө урьдчилан дүгнэлт хийж, санаа бодилоо тулгар эсвэл асуудалд хайнга тоомсгорт хандаа, яарч додголсон байдлаар оромдож өнгөрөхөөс зайлсхийж байх хэрхтэй. Хэрэг ялд унасан хэн боловч өөрийгөө хаацайсан буюу өөрөө ширисэн, эсвэл өөр зүйлийг ишүж хаядайлсан зарг байдад үзүүлэхийг угүйсгэдэггүй. Энэ бүгдээс өмгөөлөгч нь өмгөөлэхийн үйл ажиллагаанд ач тустай нь л авах ёстой. Магадгүй ямар нэгэн зүйлийг өмгөөлөгчдээ итгэвэл хэлж түүнийг нуудлахын хүснэг тохиолдол ч байж болно. Тэгэл түүнийг нь ичилж эрх өмгөөлөгчид байхгүй. Өөрөөр хэлбэл хүний амчинчилж захисан нууцыг өмгөөлөгч хадгалах ёстой байлоо.

Энэст нь хэлэхэд өмгөөлөх үйл ажиллагааны чанарыг сажижруулжсан тулд урьд эмне хэрэгжээг байсан нэгэн арга хэлдэрийн ажлыг харгалзан үзэхийг санал болгое.

Өнөөдөр эрх зүйн Шинжлэх ухаан хөгжжийн хирээр өмгөөлөгчийн мэргэжил чадвар есөөн ч газлаа биеэс суралцахыг орхигдуулж болдогтой санагддаг.

Нэгтгол: "Ин ч хөөр толгой түүнээс сайн гурав бол бүр ч сайн газ буюу" бүдээр хэлэлцээл бууруг, үзээн усар угаавал хиргүй" гэсэн мэргэж сургалт ч байдал. Тэгажлаар өмгөөлөх арга ухааны цашид хөгжжүүлэхийн тулд өмгөөлөгчид тус туслын арга түршлэгээс харилцан солилцож, тодорхийн онол, практик хослон хөгжжихэд зохиц дам тус болох болов уу гэж бодлогоо халмазр санагдас.

Хуучин орхиждээс зүйл ээж соргахдаа шинэ зүйл болдог гэсэн үг ч бий. Бидний үед өмгөөлөгчид тус туслын хэсэгтэй үе цугларч тодорхой хэрэг

маргааныг талаар авч ярилцаан маргаж матгалцад байж билээ.

Тэгэхдээ эрүүгийн хэрэг бол гэмт хэрэг мөн үү? биш үү? гэдгээс эхлээд мөн бол хөнгөрүүлэх талмын ямар учир шалтгаал байна, хэрэв биш бол түүнийг хэрэг биш хэмээн нотлох ямар уудаслал байна вэ? гэдэг хэллэлүүлгийг давхьтуулан олон санаа бодол уралдуулан ярилцаж, изгэн шийдвэрлэдэв явуулдаг байлав.

Эрүүгийн, иргэний, хөдөлмөрийн, зэхиргээны олон асуудлын ярилцаж өндөр мэдэг дадлагатай хүмүүсээсээ их зүблийг сурч мэдэж авдаг байсан нь зөвхөн хэн нь нь нэгээгөөсөө илүү болоход биш, өмгөөлөх арга ухаан баяжийн хөгжжихэд нэмэр нөхөнээс байсан гэж узагт юм. Үүнээс залуу нөхж мань санаа авч ажлын арга барьж, ур ухааны хөгжүүлэхдээ нь тус болох болов уу? гэсэндээ уг зүйлийг нуршиж зөвлөж байна юм.

Өмгөөлөгчийн үйл ажиллагаа нь олон талт өргөн хураэтай асуудлыг хамарсан байдаг учир өчүүхэн миний мөхөс ухаан түүнийг энд бүрэн илэрхийлж хэрхэвч чадахгүй билээ. Энэ төгрүүдийн анхаарвал зохиц зарим зүйлээс чухас дурдав.

Өмгөөлөгчийн албى нь төр түүнийхээ итгэлийг дээдлэн, эр зориг, эрдэм очижсан дайчлан ажиллavaас маш хувьтэй сийхийн болоч бас хүнд хэцүү гэдгийг Монголын Улсын хөдөлмөрийн баатар, ардын жүжигчин Д.Лувсаншаров, ахмад наиргач, орчуулагч, С.Цэвээн нарын бүтээл "Өмгөөлөгчийн дүүлэл":

Эрдэнэт хүний эрхийг хамгаалсан
Энээр шударгын эрхмийг дээдлэн
Төртэй тэрсэхээс эмзэхгүй зутгасдаг
Төвөгтэй хэцүү албатай хүмүүсээз хэмээн гүн угтатай, хүрц дайчин шүүлгээр залуустаса хадаг өргөе.

Мөхөс сэтгж, мулгуу илэрхийлсэн зүйл байх авас өмгөөлөгч намайг өршөөж училж хэлтруулэхийг залуу нөхжбөсөө хичээнгүйлэн хүсье.

Зөвлөгөө

С.НАРАНЦЭЦЭГ
(Хан-Уул дүүргийн
нотариатч)

Иргэд газраа авахад бурдуулэх бичиг баримт

2003 оны 5 дугаар сарын 1-ний өдрөөс "Монгол Улсын иргэдийн газар өмчлүүлэх тухай" хууль хүчин төгөлдөр үйлийн эхэлсэн билээ. Уг хууль үйлчилж халсацтай холбогдон иргэд гэр бүлийн хэрэгзэний зориулалтаар өөрийн эзэмшиж байгаа газраа болон шинээр газар өмчлөх эрхтэй болсон.

Үг хуулийн 41 дүгээр зүйлийн 41.2 дахь хасгыт "Энэ хуулийн 4.1.1-д заасан зориулалтад Монгол Улсын иргэдийн газрыг 1 удаа үзүүгүй өмчлүүлэх тухай энэхүү хуулийн 19.1.2, 19.1.3, 19.1.4 дахь заалтын 2003 оны 5 дугаар сарын 1-ний өдөр хүртэл дагаж мөрдөнө" гэж заасан. Өөрөөр хэлбэл Монгол Улсын иргэдийн гэр бүлийн хэрэгзэний зориулалтад нэг удаа үзүүгүй газар өмчлүүлэх гэсэн ойлголт юм.

Энэ заалтын дагуу иргэд газраар өмчилж авахын тулд ямар материалын бурдуулж хэнд, ханаа хандах талаараа доорхи зөвлөмжийг өгье.

1. Иргэн өөрийн эзэмшиж байгаа газар байрлаж буй дүүргийнхээ эсвээ шинээр газар өмчлөхийг хэсэж байгаа бол тухайн дүүргийнхээ газрын албанад хандах газрын албанаас өгсөн өргөдлийн магтгын дагуу өргөдлөө бичнэ. Өргөдлөд дараах материалын хавсаргана.

а. хорооны даргаас авсан ам булийн тодорхойлолт

б. ам булийн гишүүдийн иргэжийн үзүүлэх, насанд хүрээгүй хүүхдийн төрсний өрчилгээ /нотариатаар гэрчлүүлсэн байна/

в. эзэмшиж буй газрын өрчилгээ, газар эзэмшиж эхийн

гэрээний нотариатчаар гэрчлүүлсэн хуулбар

г. шинээр газар өмчлөхийг хүсж байгаа тохиолддой гарыншигийн өрчилгээний нотариатчаар гарчлувсэн хуулбарыг измж өгне.

Өрх толгойлсон ганц бие хүмүүсийн хувьд:

-эхээр нехрийн аль нэг нь нас барсан бол нас барсны өрчилгээг гарчлувсэн хуулбар

-гэрэлтээ албан ёсоор цуцлуулсан шүүхийн шийдвэрийн нотариатчаар гарчлувсэн хуулбарыг тус тус хавсаргаж өгнэ.

Бурдуулж өгсөн материалыг тухайн дүүргийн газрын алба хүлээн аваад уг хуулийн 20.6-д зааснаар өргөдөл хүлээн авсан өдрөөс хойш 3 сарын дотор хянан шийдвэрэж газар өмчилж авах арх бүхий эзгээд болохын итолсонны үндэсэн дээр газар өмчлүүлэх тухай захирамжийг иргэnd газар өмчлүүлэх эрх бүхий Засаг дарга гаргана.

Захирамж нь Монгол Улсын

Иргэnd Газар өмчлүүлах Тухай Шийдвэр гэсэн бичиглэлтэй бүтээгдэх байршилын кадастрын зураг, газрын төлөв байдал, чанарын улсын хяналтын баталгааны дүгнэлтийн нотариатчаар гарчлувсэн хуулбар

Шийдвэрт өмчлүүлэх газрын байршил, зааг, зориулалт, өмчлөгчдийн овог, эзгийн болон өөрийн нэр, иргэний үзүүлэх, регистрийн дугаар, 16 нас хүрээгүй гэр бүлийн гишүүний хувьд төрсний өрчилгээний дугаар, газрын үнэ, хэмжээ эзгийг тусгассан байна.

2. Иргэн тухайн шийдвэрийг Газрын албанаас, хүлээн авсаны дараагаар "Эд хөрөнгө өмчлөх эрх, түүнтэй холбоотой эд хөрөнгийн бусад эрхийн улсын буртгалийн тухай" хууль тогтоомжид заасны дагуу улсын бургтгэд буртуулж, уг газрын хууль ёсны өмчилж мөн болохыг баталгаажуулсан Ул хөдөх эд хөрөнгийн улсын буртгалийн тухрчилгээг УХЭХБА-асан байх ёстой. Уг гарчилгээг авахын тулд дараах материалыг бурдуулж:

а. газар өмчлөгчийн УХЭХБА-яд хандаа гаргасан өргөдөл /нотариатчаар гарчлувсэн/

б. нийт өмчлөгчдийн иргэний үзүүлэх болон насанд хураатгүй хууходийн төрсний өрчилгээний нотариатчаар гарчлувсэн хуулбар

в. газрын төлөв байдал, чанарын улсын хянал баталгааны дүгнэлтийн нотариатчаар гарчлувсэн хуулбар

г. Монгол улсын иргэnd газар өмчлүүлах тухай шийдвэрийн эх хувь.

Өргөдлөд аль дүүргийн, хэд дүгээр хороо, ямар гудамж хэдэн тоотод ам бүл хэдүүл амьдардаг тухай болон Нийслэлийн Засаг Даргын хэдэн оны хэддүүгээр захирамжаар хаана, хичин өн, хэдэн төгрөгийн узүү бүхий газрыг үзүүгүй өмчилж авах хүсэлтэй байгаа талаар тодорхой бичсэн байх шаардлагатай.

АЗИЙН ЭРХ ЗҮЙН МЭДЭЭЛЛИЙН СУЛЖЭЭ БА ХҮҮЛЬ ЗҮЙН ҮНДЭСНИЙ ТӨВ

Өнөөгийн мэдээллийн эрин үед хувь хүний чадвар, мэдээллийг өмчлөх болон хуваалцах замаар дээшшуулэх боломжтой болсон бөгөөд үүнд нийцүүлэн Азийн улсуудын эрх зүйн мэдээлэлтэй холбоотой байгууллагууд олон улсын солилцоо, хамтын ажиллагаанд мэдээлгээний хүчин чармайлт гаргаж байна. Улс болгоо өөрийн гэсэн түүхэн хөгжил, нийгэм болон эдийн засгийн онцлогийн тул тус онцлогийн байдлын тусласан ч нийтэг хэм-хэмжээг хэвшиүүлэх удирдамж шаардлагатай байна.

Дээрх шаардлагыг үндэслэн Солонгосын хууль тогтоомжийн судалгааны хурэлзэнгээс Азийн орнуудын хамтын ажиллагааг хөгжүүлэх зорилгоор өөр хоорондоо эрх зүйн мэдээлэл солилцох сүлжээ байгуулах төслийг "Азийн эрх зүйн мэдээллийн сүлжээ" (Asia Legal Information Network буюу ALIN) ирээртгээр санаачлиж эрхлэн зохион байгуулдаг таж байна.

ХҮҮТ 2003 оны 9 дугаар сарын 4-ний өдөр "Азийн эрх зүйн мэдээллийн сүлжээ"-н нэгдэл орж, Харицаны ойлголцлын санамж бичигт гарын үеэг зурсан юм. Тус төслийн хурээнд эн оны 10 дугаар сарын 7-ны өдөр Сүүл хотноо "Эрх зүйн салбар дахь олон улсын хамтын ажиллагааг ба ALIN-ийн гүйцэтгэх үүргэг" сэдвэтийн олон улсын бага хурал зохион байгуулсан бөгөөд тус хуралд ХҮҮТ-ийн захирах Ж.Амарсанан, Олон улсын эрх зүйн секторын эрдэм шинжилгээний ажилтан Ч.Нарантуяа нар оролцов.

Энэ удаагийн бага хуралд ALIN-ийн түшиг байгууллагууд болох Азийн 7 орны их сургууль, эрдэм шинжилгээ, судалгааны 10 байгууллагын төлөөлөгчид оролцсонон бөгөөд эрх зүйн мэдээллийг хариулсан солилцох, нэгдсэн сүлжээнд хэрхэн оруулах талаархи »практик асуудлыг хэлэлцэв. Вага хурлаар Азийн эрх

зүйн мэдээллийн сүлжээг бий болгох ба удирдан явуулах тухай тур хэлэлцээрийг баталсан бөгөөд тус тур хэлэлцээрийг дор сириуулэв.

АЗИЙН ЭРХ ЗҮЙН МЭДЭЭЛЛИЙН СУЛЖЭЭГ БИЙ БОЛГОХ БОЛОН УДИРДАН ЯВУУЛАХ ТУР ХЭЛЭЛЦЭЭР

ОРШИЛ

Энэхүү Тур хэлэлцээрт оролцогч талууд, Азийн эрх зүйн мэдээллийн сүлжээг бий болгох зорилгоор энэхүү Тур хэлэлцээрт оролцогч тал бүрийн туслаад эрхлэн явуулж буй эрх зүйн мэдээлэл, эрх зүйн судалгааны үр дүн болон холбогдох бусад мэддэг бусад оролцож талуудад ишээлтэй байгын бүрзээ хүлээн зөвшөөрч; түүчин.

Азийн эрх зүйн мэдээллийн судлжээний зорилтуудыг хүлээн зөвшөөрч, түүний үйл ажиллагаанд идэвхтэй оролцохоор шийдвэрлэж;

Дор дурдсан зүйлийг хэлэлцлийн тохирив.

1 дүгээн түйл.
Зохиц.-
«уулзат

Азийн эрх зүйн мэдээллийн сүлжээ в тус судлжээний зорилтуудыг хүлээн зөвшөөрч, түүнд сайн дүрүн үндсэн дээр оролцож буй Азийн орнуудын териийн агентлагууд, эрх зүйн тогтолцоотой холбоотой судалгааны байгууллагууд, эрх зүйн чиглэлийн боловсролын байгууллагууд болон эрх зүйн мэдээлэлтэй холбоотой бусад б. байгууллагуудаас бурдах бөгөөд цашид эдгээр байгууллагуудыг "Түүшиг байгууллагууд" гэнэ.

2 дугаар зүйл.
Зорилт

Азийн эрх зүйн мэдээллийн сүлжээг Азийн орнуудын хуль тогтоомжтой холбоотой матерналууд болон судалгааны дун, шүүхийн шийдвэр болж эрх зүйн бусад мэдээллийг хүний иөөцийн болгоюуны сүлжээ байгуулах замаар бурдуулэх, хөтөх, олох зэрэг үүрэг бүхий агентлагуудаас эрхлэн хөтөлж бий дээрх төрлийн мэдээллийг харилцан солилцох, түүчинчлэн холбогдох судалчавч болж бусад ажилтиууд хоорындын хамтын ажиллагааг харилцан зочлох зэрэг байдлаар давжих зорилгоор байгуулахаа. Төвтөр хабзал, дээрх төрлийн байгууллагуудын эрхлэн хөтөлж буй эрх зүйн мэдээлэл болон судалгааны дүнгийг бодит узлэлжийг есгэх зорилгоор дээрх төрлийн мэдээллийг өөр хоорондоо on-line, эсхүү off-line хэлбэрээр солилцох боссоо сүлжээ байгуулах явдал юм.

3 дугаар зүйл.
Үйл ажиллагаа

Азийн эрх зүйн мэдээллийн сүлжээ даравхь үйл ажиллагааг явуулна:

1. Түүшиг байгууллагуудын хооронд хүний иөөцийн болгоюуны солилцоо орнуудын хуль тогтолцоо байгуулах;

2. Интернет дээр эрх зүйн мэдээлэл болон судалгаатай холбоотой материйн солилцоо on-line тогтолцоо байгуулах болон удирдан явуулах;

3. Эрх зүйн тогтолцоонууд дахь хамтарсан судалгаа хийх болон холбогдох эрдэм шинжилгээний бага хурал зохион байгуулах явдлыг давжих;

4. Азийн орнуудад эрх зүйн тогтолцоогоо өөрчлөн зохион байгуулах болон боловсролыг болж байгууллагуудыг болгох зорилгоор туслацаа, дэмжжэл үзүүлэх;

б. Азийн эрх зүйн мэдээллийн сүлжээний зорилтуудыг биелүүлэхэд дэм болс бусад төслийдийг хэрэгжүүлэх.

4 дугаар зүйл.

Азийн эрх зүйн мэдээллийн сүлжээ байгуулалт

(1) Албан ёсоор үйл ажиллагаагаа явуулж эхлэхийн түдд Азийн эрх зүйн мэдээллийн сүлжээ нь изалттай их хурлаа 2005 онд зохион байгуулаха.

(2) (1) дүгээр зүйлд дурдсан изалттай их хурлаар Азийн эрх зүйн мэдээллийн сүлжээний дүрм болон үндэснээхэлжээрүүдийг батлах бөгөөд гүйцэтгэх хороо, хэрэг эрхэлэх газар байгуулахад холбоотой азийн зүйлүүдийг шийдвэрлэн.

(3) (1) дүгээр зүйлд дурдсан изалттай их хурлаа болохос емне түвшнээ тогтоо болон Азийн эрх зүйн мэдээллийн сүлжээний үйл ажиллагаатай холбогдох асуудлыг Солонгосын хууль тогтоомжийн судалгаалж хэрээнгээс бусад түвш байгууллагуудын саныг харгалзсаны үйдсэн дээр эрхлэн явуулна.

5 дугаар зүйл.

On-line тогтолцоог ажиллуулах

(1) Азийн эрх зүйн мэдээллийн сүлжээний төслийдийг хэрэгжүүлэх зорилгоор Азийн эрх зүйн мэдээллийн сүлжээний избухуудын (www.e-allin.org) нээх болон ажиллуулах, түүчилээ 3 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт заасан on-line тогтолцоог бий болгоно.

(2) (1) дэх хэсэгт дурдсан избухуудын дамжуулалт даравх үйл ажиллагааг явуулна:

1. Азийн эрх зүйн мэдээллийн сүлжээ болон түүний үйл ажиллагааг сурталчлах;

2. Азийн эрх зүйн мэдээллийн сүлжээний гүйцэтгэлийн дүн болон холбогдох бусад материалын талаар мэдээлэл өгөх, солилцох;

3. Түвш байгууллагуудыг танилцуулах, эрх зүйн

тогтолцоотой холбоотой материалуудыг хуваалцах, солилцох дэд избухуудыг ажиллуулах;

4. Интернетээр дамжуулан хурал, форум зохион байгуулах;

5. Азийн эрх зүйн мэдээллийн сүлжээний төслийдийг хэрэгжүүлэх шаардлагыг бүхий бусад ажил.

(3) (1) дэх хэсэгт дурдсан избухуудыг ажиллуулахад шаардлагатай компьютерийн серверийг Солонгосын хууль тогтоомжийн судалгааны хурээнд байрлуулна.

6 дугаар зүйл.

Эрдэм шинжилгээний үйл ажиллагаа

Азийн эрх зүйн мэдээллийн сүлжээний зорилтуудаа биелүүлжийн түдд шаардлагатай тохиолдолд түвш байгууллагуудыг оролцоотойгоор эрдэм шинжилгээний бага хурал зохион байгуулаха.

(2) Азийн эрх зүйн мэдээллийн сүлжээний зорилтуудаа биелүүлжийн түдд шаардлагатай тохиолдолд эрдэм шинжилгээний сэтгүүлийг түвш байгууллагуудыг оролцоотойгоор эрхлэн гаргана.

(3) Азийн эрх зүйн мэдээллийн сүлжээний төслийдийг хэрэгжүүлэх болон түвш байгууллагуд хоорондын харилцан ойлголцлыг дэмжих үүднээс мэдээллийн сониноо тогтол гаргаж болно.

7 дугаар зүйл.

Түвш байгууллагуудын эрх, үүргээ

(1) Азийн эрх зүйн мэдээллийн сүлжээний зорилтыг биелүүлэх үүднээс түвш байгууллагуд ижил нехцэлээр эрх эдлэх бөгөөд үүргээ үзүүлээр биелүүлнэ.

(2) Түвш байгууллагууд мэдээллийн харилцан солилцоо, хамтын ажиллагандын Азийн эрх зүйн мэдээллийн сүлжээг байгуулах болсон санаа, зорилтуудыг биелүүлэх үүднээс

шударга ёс болон үзүүч байдлын зарчмыг удирдлагыг болгоно.

(3) Түвш байгууллагууд оөрсдийн дэд избухуудыг эрхийн ажилтны томилог бөгөөд эдээр ажилтнуудад 5 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт заасан избухуудсаар дамжуулан төрөл бүрийн эрх зүйн тогтолцоотой холбоотой материалуудыг солилцох, дэд избухуудыг ажиллуулах болон Азийн эрх зүйн мэдээллийн сүлжээний төслийдийг холбоотой бусад ажлыг үзүүчээр биелүүлэх түргийг хүлээнгэнэ.

8 дугаар зүйл.
Түр хөлзүүцэр хүчин тогодор ба хүчинчилж болх

Энэхүү Түр хөлзүүцэр нь онц их хурлаар батлагдан, Түвш байгууллагуудын төлөөлөгчид 2004 оны 10 дугаар сарын 7-ны өдөр гармыг үсэг зурсал эдер хүчин тегелдээр болно. Энэхүү Түр хөлзүүцэр нь 4 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт дурдсан Дүрмийг баталсан өдөр тус Түр хөлзүүцэр хүчинчигүй болно.

Орчуулсан Ч.Нарантуяа
(ХЭЗТ-ийн Олон усмын эрх зүйн секторын эрдэм шинжилгээний ажилтан)

НОРВЕГИЧУУД МОНГОЛЫН ӨМГӨӨЛӨГЧДӨД ОЮУНЫ ХӨРӨНГӨ ОРУУЛАЛТ ХИЙНЭ

Өмгөөлөгч
Арни Б. Крокенхеид

Норвегийн өмгөөлөгчдийн холбооны төлөөлөгчид Монгол Улсад айлчиллаа, 12 дугаар сарын 6-ны өдөр Монголын өмгөөлөгчдийн холбооны Ерөнхийлөгч Б.Пүрважмийт уулзах үеэрээ Норвегийн өмгөөлөгчдийн холбооны санхүүжилтээр Монголын өмгөөлөгчдийн холбоо номын сантай болох асуудлыг ярилцсан юм. Номын сан бүх хуульч, өмгөөлөгчид зориулаан үйл ажиллагаагаа явулаах ажээ. Тус хоёр байгууллага нь Олон Улсын BAR-ын холбооны гишүүд бөгөөд 1999 оноос харилцаа холбоотой ажиллаж иржээ. Үрдь нь манай 7 хуульч хүний эрхийн асуудлаар Ослод болсон сургалтад оролцож байсан ажээ. Төлөөлөгчдийн ахлагч Арни Кроекенхеид "Монголын ажиллагаагаа хөгжүүлье" гэлээ. Монголын өмгөөлөгчдийн холбооны ерөнхийлөгч Б.Пүрважмийн энэ удаагийн айчлалын талаар "Монголд оюуны том хөрөнгө оруулалт хийгдэж байна" гэж дүгнэсэн юм.

* * * Шинэ ном * * *

Монгол Улсын Үндсэн хууль: Баримт бичгийн эмхтгэл

Монгол Улсын Үндсэн хууль ияа баталж. Бүгд наирмадах улсын эзэн түнхагласны 80 жилийн ой эдүгээс болж байгаа. Онгөрсөн хугацаанд 4 удаагийн Үндсэн хууль батлагджээ. Эдгэр хууль, түүнд холбогдох баримт бичгийг хавсарласан "Монгол Улсын Үндсэн хууль: Баримт бичиг" хэмээх ияан шина ногтны гар дээр очих гэж байна. Зохонгочоор нь, академич Ж.Амарсанаян, доктор О.Батсайхан нар ажиллаж, доктор, профессор С.Төмөр, гавьяат хуульч Б.Чимид нар редакторласан юм.

The Legal System of Mongolia

МУСС-ийн ХЗС-ийн залхиал, алдамч, хууль зүйн цинжилэх ухааны доктор, профессор С.Наранжэрэлийн англи хэлэр бичсэн "Монгол Улсын эрх зүйн тогтолцоо" нэртэй 245 хуудас, 17 бүлэг, 260 дэд зүйл бүхий номыг Япон Улсын Нагоягийн их сургууйдийн ХЗС-ас эрхлэн хэвлүүлж, судлаачид, оюутнууд, сонирхогчдын гарвтр хургаж байж.

Энэ номонд Монгол Улсын төр эрх зүйн хөгжлийн түүх, эрх зүйн орчин: үеийн хөгжилт, эрх зүйн эх сурвалж, түүний онцлог хуулийн байгууллагын тогтолцоо, Монгол Улс дахь Эрх зүйн мэргжил, Эрх зүйн боловсрол, Үндсэн хуулийн, Зэхирглэлийн, Иргэний, Эрүүгийн, Гэр бүлийн, Хөдөлмөрийн, Байгаль орчныг хамгаалах, Процессын, Арибитрын, Олон Улсын хувийн эрх зүй. Гадаадын иргэдийн эрх зүйг байдал, Гадаадын хөрөнгө оруулагчдын эрх зүйн хамгаалалт зараг маш эргэн хураатай асуудлыг хөндэн байна. Үг номд нэрийн болон агуултын индекс хийджээ. Ийнхүү тус улсын эрх зүйн тогтолцоогост аялж хэд дээр танилцуулж боломжтой боллоо.

Эл номмыг Кинийн судлаач-ардэмтэн хяннаа набиуулжээ. Орчин үеийн төвшинд бичигдсэн эл ном тус улсын хууль зүй судлалаа дорвийт байрыг эзлэх нь эргэлзээгүй юм.

